

Christen Democratische Verkenningen

Lente 2009

Tegengif in crisistijd

Boom Tijdschriften

Inhoud

7 Ter introductie

10 DWARS: INEKE VAN GENT EN ARIE OOSTLANDER

Winkelen op zondag

Tegengif in crisistijd

---

16 PAUL VAN GEEST & JAN PRIJ

Vooruitgangsgeloof: noodzakelijk, maar niet tot elke prijs

JONGEREN IN CRISISTIJD (I): INTERNATIONAAL PERSPECTIEF

---

26 FRANS VERHAGEN

Amerika: vooruitgangsgeloof is onverwoestbaar

32 PATRICK VAN IJZENDOORN

Het ideaal van Thatchers kleinkinderen: het verlangen naar een
ouderwetse jeugd

38 MARC LEIJENDEKKER

Zuid Europa: gebrek aan autonomie houdt jongeren klein

44 JAN PRIJ • *Praktisch idealisme* •

Adil Öz: 'Ik heb een hekel aan doemdenkers en neezeggers'

46 Jeroen Theunissen • *En wij?*

JONGEREN IN CRISISTIJD (II): NATIONAAL PERSPECTIEF

---

48 DICK HOUTMAN, STEF AUPERS & PETER ACHTERBERG

'Gewoon jezelf zijn': jongerencultuur veertig jaar na mei 1968

- 57 WIL ARTS
Naar een nieuwe verloren generatie?
- 66 JAAP VAN DUIJN
Wat de kredietcrisis ten goede kan keren
- 74 NELLEKE VERMEER
Geen standjes maar sommetjes
- 80 PIETER HEMELS
Met generatie Y wordt de wereld anders, niet per se slechter
- 85 MARIJE SCHAAFSMA
Een eerlijke en leuke toekomst? Duurzaamheid voor de jeugd
- 94 JAN PRIJ • *Praktisch idealisme* •
Jop van der Linden: ‘Net dat stapje verder zetten dan voor de hand ligt’
- .....
- JONGEREN IN CRISISTIJD (III): TEGENGIF
- .....
- 98 SEADA NOURHUSSEN
Het realistische optimisme van generatie Y
- 106 JOHAN ROELAND & JONATHAN SOEHARNO
Eén zwaluw maakt nog geen zomer. Een pleidooi voor een prudente authenticiteit
- 113 WOUTER BEEKERS
Christelijk-sociale vooruitgangskritiek bevrucht CDA onvoldoende
- 121 NEDA NADERI
Een vooruitgangsideaal uit twee culturen: Nederland en Iran
- 130 ARIE KUIPER
Verwende generatie kan voor ommekeer zorgen
- 138 MAARTEN NEUTEBOOM
De herontdekking van de zoektocht naar waarheid

146 JAN PRIJ • *Praktisch idealisme* •
 Paul Schenderling: ‘Offervaardigheid en onbaatzuchtigheid
 essentieel voor samenleving’

148 Lucas Hirsch • *Heimat*

---

150 PAUL VAN DER STEEN *De actualiteit van Jo Cals*

BOEKEN

---

156 CYNTHA VAN GORP
 Bespreking van Femke Halsema
Geluk! Voorbij de hyperconsumptie, haast en hufterigheid

161 PETER NOORDHOEK
 Bespreking van Malcolm Gladwell
Outliers. The story of succes

165 RAYMOND GRADUS
 Bespreking van Wim Huppes
We zijn de klos! Onze zorg kan beter en goedkoper

168 PAUL VAN GEEST
 Bespreking van Frédéric Lenoir
De filosofie van Christus

173 ARIE OOSTLANDER
 Bespreking van Edwina Hagen
‘Een meer of min doodlyken haat’

BEZINNING

---

176 HUUB BEURSKENS *De beste dokter*

Ter introductie

HOE STAAT HET MET DE JONGERE GENERATIES in crisistijd? Daar gaat deze CDV over.

Kan het somberder? Dat zou de eerste reactie kunnen zijn. Gesprekken over ‘de jeugd van tegenwoordig’ zijn immers zelden positief geladen. Geklaag over probleemjongeren is van alle tijden – al bij de (overigens jong stervende) oude Grieken was ‘moreel verval van de jeugd’ een beladen onderwerp. En dit thema dan ook nog in het duistere perspectief van crisistijd? Levert deze combinatie niet voer voor hopeloosheid op? Precies dat is niet het geval, naar de overtuiging van de redactie. Er is een andere, hoopgevende manier van kijken mogelijk.

* * *

De economische crisis, de voedselcrisis en de klimaatcrisis hebben het vooruitgangsmotto, dat lange tijd louter in economische termen is gedefinieerd, zijn vanzelfsprekendheid ontnomen. In dit nummer van CDV gaan we samen met twintigers en dertigers op zoek naar nieuwe, immateriële vooruitgangsidealen.

Opvallend is dat jongere generaties bij uitstek in staat lijken aan de economische ‘tunnelblik’ te ontsnappen.

* * *

In het eerste deel van de bundel, *Jongeren in crisistijd (I): internationale vergelijking*, wordt de situatie in verschillende delen van Europa belicht. Waar in de VS jongeren nog steeds met het vooruitgangsgeloof opgroeien (Frans Verhagen), daar houdt de Zuid-Europese samenleving hen klein door gebrek aan autonomie (Marc Leijendekker). Thatchers kleinkinderen willen, in de woorden van de jonge journalist Patrick van IJzendoorn, juist terug naar een ouderwetse jeugd.

* * *

In het tweede deel, *Jongeren in crisistijd (II): nationaal perspectief*, schetsen verschillende auteurs (jong en oud) de gewijzigde omstandigheden waarin jongere generaties in Nederland opgroeien. Wat zijn de vooruitzichten op het terrein van de arbeidsmarkt, economie en duurzaamheid? Wat valt er te zeggen over het communicatietijdperk en het onderwijs waarin dertigers, twintigers en tieners functioneren?

* * *

In het derde en laatste deel, *Jongeren in crisistijd (III): tegengif*, schetsen veelbelovende jongeren, twintigers en dertigers, van binnen en van buiten het CDA hun vooruitgangsideaal. Dit is dus niet alleen een uitgave *over* jongeren, maar zeker ook *door* jongeren.

Zij schermen niet met grootse abstracte idealen, maar schetsen hun praktisch idealisme in termen van kleine, concrete doelen. Zij vinden dat er veel ten goede veranderd kan worden, zijn wars van cynisme en voelen zich geen slachtoffer van de omstandigheden, hoewel ze realistisch genoeg zijn te beseffen dat er spannende tijden aankomen.

Ook treft u, verspreid over de uitgave, een serie korte vraaggesprekken aan met twintigers en dertigers uit de sfeer van politiek, onderwijs en politie. Wat vinden zij belangrijke waarden? Waaraan kunnen wij ons optrekken?

* * *

In de boekenrubriek vindt u onder meer een bespreking van Femke Halsema's boek *Geluk! Voorbij de hyperconsumptie, haast en hufterigheid* door Trouw-journalist Cynthia van Gorp. Peter Noordhoek gaat na wat volgens de Brits-Canadese bestsellerauteur Malcolm Gladwell kritische factoren zijn voor het bereiken van vooruitgang en het bepalen van succes. Ook vindt u er een bespreking door Paul van Geest van *De filosofie van Christus*, geschreven door de Fransman Frédéric Lenoir.

* * *

De kernredactie van deze uitgave was in handen van de veertigers Paul van Geest (1964) en Jan Prij (1968), beiden redactieleden van CDV, en twee gast-redacteuren, de dertiger Andrea van de Velde (1972) en de twintiger Shekufeh Jalali Manesh (1981).

Andrea is betrokken bij de CDA-dertigersgroep en was tot voor kort voorzitter van stichting De Dertigers. Shekufeh heeft vorig jaar met haar doctoraalscriptie *Het recht van het kind op behoorlijke huisvesting en het BLOEM-model* de prestigieuze Thoolen NJCM-scriptieprijs 2007 gewonnen. Zij is tegenwoordig onderzoekster op het gebied van kinderen en recht.

De redactieleden Van Geest en Prij zijn binnen de terminologie van de deze uitgave – zie bijvoorbeeld de bijdrage van Hemels – onvervalste vertegenwoordigers van de generatie X, ook wel 'de verloren generatie' genoemd. (Of deze benaming terecht is, kunt u lezen in Arts' bijdrage over

---

jeugdwerkloosheid in de jaren tachtig en nu; Van Geest en ondergetekende zijn in ieder geval nog redelijk terechtgekomen.) De gastredactieleden Manesh en Van de Velde zijn als twintigers en dertigers vertegenwoordigers van de realistisch-optimistische en praktisch-idealistische generatie Y. Samen zijn we op zoek gegaan naar een mix aan bijdragen die de immateriële vooruitgangsidealen van de jeugd kunnen belichten.

Hopelijk biedt het bonte gezelschap auteurs dat aan deze bundel heeft meegewerkt u genoeg tegengif in crisistijd.

Jan Prij, redactiesecretaris *Christen Democratische Verkenningen*

Winkelen op zondag [I]

Red de economie en winkel op zondag

door *Ineke van Gent*

Tweede Kamerlid voor GroenLinks.

Eind 2008 benoemde de rijke *celebrity* Paris Hilton zichzelf als redder van de wereld-economie. Zij klopte zichzelf op de borst nadat zij erin slaagde in veertig minuten bijna drieduizend euro te spenderen aan een jurk voor tijdens de jaarwisseling. Het is begrijpelijk dat haar exorbitante gedrag kon rekenen op grote ergernis. Temeer omdat de oorzaak van de kredietcrisis grotendeels is gelegen in de ongetemde honger naar bezit en consumptie. Maar er is een groot verschil tussen hyperconsumptie en redelijk koopgedrag. In Paris' redenering zit een kern van waarheid. Je hoeft geen hooggeleerde econoom te zijn om te begrijpen dat de economie vanzelf instort als mensen geen geld meer uitgeven. Als de economie in slecht weer verkeert, is het dus erg onverstandig om het mensen moeilijker te maken te winkelen of de dagelijkse boodschappen te doen. En misschien nog wel erger: de werkloosheid schiet omhoog wanneer winkels vaker hun deur moeten sluiten.

* * *

Toch heeft dit kabinet een wetswijziging op de plank liggen die het aantal koopzonda-

gen beoogt in te perken. In de toelichting wordt duidelijk dat dit vooral op religieus-ideologische motieven is gegrond. Als de winkels op zondag open zijn, zou dit volgens de minister van Economische Zaken met name ten koste gaan van de zondagsrust. Een gemeente mag winkels in een toeristisch gebied nu nog toestaan om vaker dan twaalf keer per jaar op zondag open te gaan. Er is niet duidelijk gedefinieerd wanneer een

De zondagsrust is echter een persoonlijke voorkeur; daar moet je geen collectieve rustdag van willen maken

gebied wel of niet 'toeristisch' is. Daarom vreest minister Van der Hoeven dat gemeenten steeds vaker koopzondagen instellen. Zij wil de criteria voor de toerismebepaling aanscherpen en wil dat gemeenten bij hun beslissing de zondagsrust in acht nemen. Ik begrijp dat deze minister (en velen met haar) niet wil winkelen op zondag. Dat is haar goed recht. De zondagsrust is echter een persoonlijke voorkeur; daar moet je geen collectieve rustdag van willen maken. Wat mij dan ook tegenstaat, is dat zij met haar persoonlijke overtuiging mensen in de weg wil staan die uit een andere persoonlijke

overtuiging minder waarde hechten aan zondagsrust.

Zoveel gemeenten als Nederland telt, zo groot is de variatie in wensen en behoeften. Als het Rijk één norm oplegt, botst dat per definitie met deze diversiteit. Zo kan ik me voorstellen dat een gemeente als Staphorst de winkels iedere zondag wil sluiten. En een gemeente als Amsterdam wil misschien weer van iedere zondag een koopzondag maken. De meeste gemeenten zullen zoeken naar een variant tussen deze uitersten. Iedere gemeente moet haar eigen keuze kunnen maken in het aantal vrij te geven koopzondagen, zonder dat er moet worden voldaan aan symbolische toerisme-eisen. In 2005 heeft Utrecht bewezen dat gemeenten daar op zorgvuldige wijze mee omgaan. Nadat de meerderheid van haar inwoners zich via een referendum negatief had uitgesproken over een verruiming van het aantal koopzondagen, werd besloten de situatie te laten zoals die was. Het voorstel voor gemeentelijke vrijheid van mijn partij GroenLinks rekt op grote steun. Een door Q&A Research & Consultancy uitgevoerd onderzoek liet zien dat ongeveer 67 procent het eens is met de stelling dat gemeenten mogen bepalen hoe vaak de winkels open zijn.

* * *

Het Platform Detailhandel Nederland heeft uitgerekend wat de impact van dit kabinetsplan is op de werkloosheid. Als dit kabinet haar zin krijgt, dreigen tussen de vijftien- en twintigduizend mensen hun baan te verliezen. Werkloos worden is een persoonlijke ramp en moet te allen tijde voorkomen worden. De zwarte cijfers die het Centraal Planbureau onlangs uitbracht over de gevolgen van de financiële crisis voorspelden dat honderdduizenden mensen langdurig werkloos zullen worden. Het is dan onbegrijpelijk als dat aantal nog verder oploopt door een bewuste keuze van dit kabinet op basis

van louter religieus-ideologische overwegingen. Ik ben dan ook erg verbaasd dat de Socialistische Partij samen met de SGP een voorstel heeft ingediend dat de criteria voor het instellen van koopzondagen nog veel scherper stelt dan het kabinet van plan is. Zo willen zij nog scherpere toerisme-eisen en willen zij dat de minister van Economische Zaken nadere regels mag opleggen voor het bepalen van de grenzen van een toeristisch gebied. Liever zie ik de SP en alle andere partijen aan mijn zijde staan bij het bestrijden van de oplopende werkloosheid.

* * *

Maar ook als de economische situatie er wél rooskleurig uitzag, zou ik pleiten voor gemeentelijke vrijheid. Want de tijden veranderen, maar de winkeltijden gaan daar onvoldoende in mee. Ontwikkelingen als secularisering en individualisering hebben ervoor gezorgd dat we in groten getale afscheid hebben genomen van het traditionele kostwinnersmodel waarbij de man de kost verdient en de vrouw zorgt voor de huishouding en de kinderen. Ik vind vrouwenemancipatie een verworvenheid en ik juich het toe wanneer vrouwen niet afhankelijk zijn van mannen. Nederland telt inmiddels vele werkende alleenstaanden, die door doordeweeks weinig tijd hebben om de boodschappen te doen. Nu zijn zij vooral aangewezen op hun vrije zaterdag. Iedereen weet dat winkelen op zaterdag een heksenketel is. Wanneer mensen ervoor kunnen kiezen ook op zondag naar de winkel te gaan, bespaart dat een hoop stress en gegoochel met tijd. Juist winkelen op *zondag* levert voor hen *rust* op.

Winkelen op zondag [2]

Debat winkeltijdenwet verraad diepreligieuze toewijding aan de liberale zaak

door *Arie Oostlander*

Oud-directeur Wetenschappelijk Instituut voor het CDA en oud-lid Europees Parlement.

Er was eens een druk baasje dat met vrouw en kinderen Sinterklaas vierde op 18 december, omdat er op 5 december geen tijd voor was. Niks an! Hij praatte zijn gezin aan dat individuele zelfbeschikking toch een groot goed was; bovendien, waarom zou je altijd meelopen met de kudde. En toch: niks an. Er zijn traditionele feesten die alleen maar met z'n allen gevierd kunnen worden. Het is pas Sinterklaasavond als niet alleen bij jezelf, maar overal Sinterklazen actief zijn. Sociale cohesie is een belangrijk doel van de politiek. Abraham Kuiper had dat goed door met zijn oproep 'vier uw vierdagen'. Die versterken namelijk de saamhorigheid.

In het debat over de zondagsrust worden we met een bepaald ongezellige opvatting over individuele zelfbeschikking geconfronteerd. 'Waarom zou niet elk individu bepalen of, en zo ja, wanneer hij of zij een rustdag wil inplannen?' Collectieve regelingen zijn in liberalistische ideologieën niet populair. Wet- en regelgeving zijn op de keper beschouwd sowieso in strijd met individuele zelfbeschikking. Een winkeltijdenwet die een collectieve zondagsviering bevordert,

is voor de aanhangers van die ideologie al helemaal taboe! Zij eisen zonder aarzelen de hegemonie op voor hun ongezellige individuele zelfbeschikkingsrecht.

Het is boeiend om tegen deze achtergrond de behandeling in de Tweede Kamer van de winkeltijdenwet te lezen. De wetgeving gaat uit van de noodzaak om verschillende belangen en visies op de zondag tegen elkaar af te wegen ten bate van de maatschappelijke harmonie. Het gaat dan om de specifieke waarde van de zondagsrust, om de leefbaarheid en openbare orde, en om de belangen van werkgelegenheid en economie. Deze drie clusters spelen niet bij alle partijen een even grote rol. De traditionele links-rechtspartijen zien economische waarden toch al als het hart van de politiek. De PvdA zoekt een evenwicht tussen de belangen van ondernemers, werknemers en consumenten. Dat zijn drie economische categorieën. De liberale partijen stellen dat economische eveneens voorop, maar met andere uitkomsten. Dat hoeft niet tot aantasting van het huidige evenwicht van waarden te leiden. De PvdA ziet bijvoorbeeld dat de detailhandel niet zonder meer bij een inperking van de wet gebaat is. Voor de werknemers geldt dat nog sterker: als de zondag geen bijzondere dag meer is, kun je werknemers zonder extra toelage de zondag laten doorwerken. En of de consument

in het algemeen op een ongeregelde zondag zit te wachten, is volgens het referendum in Utrecht ook zeer de vraag. De analyse van de economische belangen brengt de PvdA dicht

*Liberalistisch denken
zouden de winkeltijden het
liefst offeren op het altaar van
de individuele zelfbeschikking*

bij de antwoorden die het CDA op dit cluster geeft. Ook de SP en, vanwege de betekenis van de zondagsrust op zich, ChristenUnie en SGP bevinden zich in dit gezelschap. Van GroenLinks hadden we meer linkse gemeenschapszin verwacht. Zij zijn stilletjes van 'links' compromisloos liberaal geworden en doen mee met voortdurende pogingen om het bestaande evenwicht te verlaten. Liberalistisch denken zouden de winkeltijden het liefst offeren op het altaar van de individuele zelfbeschikking. Er is altijd wel een reden te vinden. In het recente kamerdebat ging het over de uitzondering voor gebieden met een druk zondagtoerisme. Daarvoor is het verschijnsel 'koopzondag' drastisch uitgebreid. Dat gaat liberalen niet ver genoeg, dus wordt het begrip 'toerisme' zo ver mogelijk opgerekt. Vervolgens wijzen sommige partijen op de gemeentelijke autonomie en het principe van de decentralisatie. Kunnen de gemeenten niet 'individueel' bepalen hoeveel koopzondagen zij willen toestaan? Hoewel CDA en PvdA niet doof zijn voor dit argument weten ze dat verabsolutering daarvan de leefbaarheid van een regio en de reikwijdte van cao's bedreigt. Het is typisch liberaal om deze autonomie te verabsoluteren. 'Autonome gemeenten' kunnen maatregelen nemen die voor de buurgemeenten nadelig zijn. Dat was 35 jaar geleden ook zo toen het ging om het toelaten van (grote aan-

tallen) 'weilandwinkels'. Ik herinner me de strijd in Muiden over de Maxis. De leefbaarheid van de omringende binnensteden stond tegenover de gemeentelijke autonomie van Muiden. Op Groningen na (wethouder Max van den Berg) waren het steeds christendemocraten die in het geweer kwamen voor die leefbaarheid (Harry Notenboom in Venlo, wethouder Bergamin in Nijmegen en Bert de Vries in Capelle). En we wisten niet eens van elkaars acties! Aan CDA'ers is het te danken dat de Nederlandse detailhandel niet weggedrukt is door parasitaire hyperstores. Planologie moet sterk rekening houden met de maatschappelijke samenhang, milieu, culturele effecten, en zeker niet alleen of in hoofdzaak met de economie, die immers een dienende functie behoort te hebben. Dat geldt ook voor het ritme van de week en voor andere vieringen die een collectief karakter hebben. De recente WI-studie *De stad terug aan de mensen* ademt dezelfde sfeer. Het is typisch christendemocratisch om dit soort vraagstukken in hun veelzijdigheid te zien en billijke afweging van (door uiteenlopende bevolkingsgroepen gekoesterde) waarden toe te passen. Van tunnelvisies moeten we niet veel hebben. Elke keer worden nieuwe argumenten gevonden om het gemeenschappelijke ritme van de week, met de zondag daarin, opzij te zetten ten bate van de individuele keuzevrijheid. Nu is het weer de economische crisis die de wetgever zou nopen tot afschaffing van de winkeltijdenwet. vvd-leider Rutte wil ruim baan voor funshopping, die bij hem een quasi-religieus karakter krijgt ('een vorm van zondagsrust'). De liberale algebra leert dat extra koopzondagen tot meer bestedingen leiden, zelfs bij 'bevroren' koopkracht. Dit wondergeloof verraadt een diepreligieuze toewijding aan de liberale zaak. Moge zulk een toewijding ons CDA'ers tot voorbeeld strekken...

Foto: *Hollandse Hoogte*. Pinkpop, Landgraaf 2008

Tegengif in crisistijd

Vooruitgangsgeloof: noodzakelijk, maar niet tot elke prijs

Zonder vooruitgangsideaal kan de samenleving wegzakken in somberheid en lethargie. Ook christendemocraten is de gedachte vreemd dat in de geschiedenis helemaal niets ten goede kan keren. Maar welk idee van hun eigen toekomst hebben de jongeren van nu? In deze crisistijd zullen zij die vraag anders beantwoorden dan de generaties voor hen. De recessie, de opwarmende aarde, de toenemende schaarste van grondstoffen nopen hen hun toekomstideaal niet louter in materiële genoegens te zoeken.

---

door *Paul van Geest & Jan Prij*

Paul van Geest is hoogleraar patristiek aan de Universiteit van Tilburg en de Vrije Universiteit Amsterdam; Jan Prij is redactiesecretaris van CDV.

‘ONZE KINDEREN ZULLEN HET BETER hebben dan wij.’ In dat hoopgevende motto weerspiegelt zich het moderne vooruitgangsideaal. Behalve als beeldende omschrijving van dat ideaal is de gedachte dat elke volgende generatie het beter zal hebben ook een drijvende kracht met een ongeken- de potentie. Het motiveert mensen om vooruit te komen, door te zetten, zichzelf voortdurend verder te ontwikkelen in kennis en vaardigheden. Het motiveert ook om behoeftes te temperen en het eigenbelang niet altijd voorop te stellen. Van het vooruitgangsideaal gaat dus ook een vormende, morele kracht uit voor degene die het nastreeft.

In de welvaartsmaatschappij was het vooruitgangsidee lange tijd een vanzelfsprekendheid. De materiële omstandigheden voor een gestage vooruitgang waren gunstig. Enkele inzinkingen daargelaten groeide de

economie jaar na jaar, steunend op de technologische vooruitgang, een steeds beter geschoolde beroepsbevolking, een solide financieel stelsel en de beschikbaarheid van goedkope grondstoffen en energiebronnen.

Maar de economische recessie, de voedselcrisis en de klimaatcrisis hebben het vooruitgangsmotto zijn vanzelfsprekendheid ontnomen. Voor het eerst in lange tijd lijkt het niet meer vast te staan dat onze kinderen

De economische recessie, de voedselcrisis en de klimaatcrisis hebben het vooruitgangsmotto zijn vanzelfsprekendheid ontnomen

het beter krijgen dan wij. De crisisverschijnselen ondergraven de materiële voorwaarden voor het vooruitgangsgeloof, zeker als blijkt dat ze symptomatisch zijn voor een wereld die te lang op te grote voet heeft geleefd.

Desondanks is het pessimistische idee dat onze kinderen het slechter zullen hebben dan wij een hypothese. Het woord 'crisis' is te

herleiden tot het Griekse 'krinein', dat 'onderscheiden' betekent. In een crisis worden goede en slechte drijfveren, goede en slechte beslissingen van elkaar onderscheiden. Deze treden in een crisis pregnanter aan het licht. Door een crisis kunnen in mensen ook krachten vrijkomen waardoor een wending ten goede wordt bewerkstelligd. Een crisis draagt dus kansen in zich. Het is dan ook juist in deze tijd zinnig te reflecteren op een minder materieel geladen vooruitgangsidee. Dat willen we in dit themanummer van CDV doen. Naast internationale en nationale analyses over jongeren in crisistijd, willen we de getuigenissen en reflecties van de jongeren zelf een platform bieden. De invalshoek van jongere generaties zelf is essentieel voor de verruiming van de blik die nodig is als tegengif in crisistijd. Dat is de overtuiging die aan dit nummer van CDV ten grondslag ligt.

DE BETREKKELIJKHEID VAN VOORUITGANG EN VOORUITGANGSDENKEN

Niet alleen de financiële crisis of de economische depressie zijn verschijnselen die de vooruitgang en het vooruitgangsdenken relativeren. De voedselcrisis, het besef dat de energiebronnen niet onuitputtelijk zijn, en ecologische rampen dragen hieraan eveneens bij. Van Duijn noemt in zijn boek *De groei voorbij* drie factoren die het moeilijk maken om de in ruim een eeuw verworven welvaart te behouden: de economische mogelijkheden, de voorkeuren van de bevolking en het langzaam verdwijnen van het toekomstperspectief.¹

Allereerst zijn er de vergrijzing, de bevolkingskrimp en de dalende

beroepsbevolking.² Door deze bevolkingsontwikkeling moeten de mogelijkheden voor economische groei vooral in de productiviteitsontwikkeling worden gezocht, maar de mogelijkheden daartoe zijn in een diensteneconomie beperkt.³ Ook de voorkeur van de bevolking voor veel vrije tijd, rust, ruimte en een schoon milieu betekent dat een krachtige economische groei niet per definitie prioriteit heeft. Hetzelfde beeld komt naar voren uit diverse SCP-rapporten. Hieruit valt af te leiden dat mensen in grote meerderheid een meer solidaire samenleving verkiezen boven een samenleving met meer materiële goederen, een gegeven dat vanuit de mensbeelden van het liberalisme en het klassieke socialisme nauwelijks tot uitdrukking kan worden gebracht.⁴ Ten slotte heeft het bereiken van de ongekend hoge materiële welvaart als bijzonder maar tevens verontrustend neveneffect dat ons toekomstperspectief steeds beperkter is geworden.

In de woorden van Van Duijn: “Toekomst” in economische zin heeft altijd betekend: de verwachting van, dan wel in ieder geval de hoop op, verbetering, de bevrijding van armoede, meer welvaart en betere vooruitzichten, voor het bereiken waarvan mensen bereid waren offers te brengen. Zij spaarden, ontzegden zich bepaalde genoegens in de verwachting dat alles later wel zou komen. Er zat lengte in doen en handelen. Met het realiseren van die eeuwige “hoop op een betere toekomst” is de toekomst zelf ook verdwenen. De wereld aan het begin van de eenentwintigste eeuw is er een van “instant gratification” geworden. Uitstel van genoegens is niet acceptabel meer.⁵

In een dergelijke context kan de mondiale economische crisis verschijnen als een ‘met geleend geld gefinancierde braspartij’.⁶ De duurzaamheids crisis is er voorts een uiting van dat de aarde zelf voorwerp van consumptief genoegens is geworden. Hoewel we het niet eens hoeven te zijn over de exacte periode waarin we ‘de grenzen van de groei’ bereiken, dwingt de capaciteit van de aarde om de gevolgen van onze consumptie op te vangen ons tot ingrijpende keuzen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de bijdragen van jongeren als Paul Schenderling en Marije Schaafsma.

ANGST EN BLIKVERNAUWING

In *De beata vita* (‘Het gelukkige leven’) schetst Augustinus op zeker moment de gemoedstoestand van een rijke man, Orata genaamd. Hij is meer dan gefortuneerd, maar zijn blik is toch verengd omdat een angst zich van hem meester heeft gemaakt. Het is de angst om alles wat hij heeft te verliezen. Hoe welvarend ook, de zorg om zijn bezit maakt hem toch een onvrij, angstig levend mens. Hij is niet gelukkig, omdat de zorg om het bezit hem te zeer bepaalt.

Orata's vage angst is van alle tijden. Ook in het huidige tijdsgewricht kan angst een raadgever worden, wanneer wij geneigd zijn de economische groei als *doel* te idealiseren terwijl het ten eerste 'slechts' een *middel* is voor een 'ordelijk leven in welbevinden' van het individu en, in wisselwerking hiermee, de gemeenschap.

Zoals Orata kunnen wij dan overvallen worden door angst, omdat de groei van welvaart aflat en ons bezit afneemt. Het probleem lijkt te zijn dat we gevangenzitten in een tunnelvisie, in een beperkte blik, waarin we over zowel de toekomst zelf als over de nog te realiseren idealen denken in termen van economische groei als doel, terwijl het middel zelf in het licht van mondiale ecologische problemen en voedselcrisis in toenemende mate problematisch is geworden.

In zo'n situatie groeit het bewustzijn dat de drijvende krachten achter de vooruitgang, te weten economische groei, kapitaal, natuurwetenschap, technologie, zich tegen de mensheid kunnen keren. De jonge wetenschapper Wouter Beekers betoogt in deze CDV dat het CDA deze vooruitgangskritiek uit de christelijk-sociale traditie serieuzer zou moeten nemen, om aan een economische tunnelvisie te kunnen ontsnappen.

Ook op andere terreinen ligt het gevaar van blikvernaauwing op de loer. Zo wordt het integratiedebat voor een deel bepaald door angst de eigen identiteit te verliezen, alsof deze identiteit eenduidig vaststaat en niet per definitie open is voor de toekomst. En het Amerika na de aanslagen van 9/11 leek, vanwege de neiging naar dualistisch denken waarin de wereld was verdeeld in goed óf kwaad, veeleer een exporteur van angst dan van hoop.⁷ Met de verkiezing van Obama daarentegen laten de Amerikanen zien dat zij altijd weer tot zelfcorrectie in staat zijn, waarmee het beeld naar hoop kantelt. Volgens Amerikakenner Frans Verhagen is in de VS het geloof in een open, betere en hoopvolle wereld onverwoestbaar; zie zijn bijdrage in deze CDV.

De uitdaging is om de creatieve verbeelding van 11/9 — op 9 november 1989 viel de Muur en opende de wereld zich opnieuw — niet te laten overheersen door de destructieve verbeelding van 9/11, aldus Thomas Friedman in *De aarde is plat*. Hij weigert genoeg te nemen met een wereld die in negatieve zin kleiner wordt, doordat eerst veiligheid in eigen kring wordt nagestreefd met veronachtzaming van de grotere, mondiale samenlevingsverbanden. Een overdaad aan protectionisme en, in wisselwerking hiermee, overmatige angst voor een volgende 9/11, zijn volgens Friedman enkele van de grootste gevaren waarmee Amerikanen vandaag de dag geconfronteerd worden.

Zijn boodschap voor de jongere generaties luidt dan ook: 'In deze platte wereld kunnen jullie floreren, maar dat vereist wel positieve verbeeldings-

kracht en positieve motivatie. Hoewel jullie levens drastisch zijn beïnvloed door 11 september, is het in belang van de wereld dat jullie voor altijd de generatie van 9 november zijn, de generatie van strategische optimisten, de generatie die meer dromen koestert dan herinneringen, de generatie die elke ochtend opstaat en zich niet alleen verbeeldt dat het beter zal gaan, maar ook naar die verbeelding handelt.⁸

DE MOGELIJKHEID VAN EEN NIEUW BEGIN

Dat het geloof in de vooruitgang dus ernstig wordt gerelativeerd, overigens ook door jongeren zelf, stelt ons voor een probleem en voor morele uitdagingen. Het geloof in en de hoop op verbetering en vooruitgang zijn namelijk essentiële, drijvende krachten in een samenleving. Alleen al het opvoeden van kinderen zou een onmogelijke taak worden, als de hoop op een goede toekomst voor hen ontbreekt.

Cynisme en scepsis zijn geen heilzame krachten en grondhoudingen. Zij dragen er niet aan bij jongeren een vooruitzicht te bieden dat met hun inspanningen de wereld een beetje beter kan worden dan hij nu in hun ogen is.

De filosofe Susan Neiman zegt: ‘Kinderen geven ons een aandeel in de toekomst. Of we nu wel of niet willen geloven dat vooruitgang mogelijk is, we kunnen ze onmogelijk grootbrengen als we denken van niet.’⁹

In jongeren is bij uitstek de mogelijkheid van een nieuw begin belichaamd. De filosofe Hannah Arendt stelt dat de hoop op verandering is gegrondvest in de menselijke conditie zelf. Dankzij het geschenk van nataliteit zitten we niet gevangen in een cyclisch wereldbeeld en worden we evenmin volledig bepaald door natuurlijke krachten, menselijke machten of economische processen. Dit gegeven is de basis van geloof en hoop voor de wereld.¹⁰

Niet alleen de *redeeming qualities* van een pasgeboren kind dragen bij aan de totstandkoming van een betere wereld. Ook van jongeren kan verandering worden verwacht. Zij zijn bij uitstek de belichaming van hoop. Jongeren zijn, aldus de financieel econoom Arnoud Boot, potentiële wereldverbeteraars en die hebben we nodig: ‘Jonge mensen vooral die niet bang zijn om tegen heilige huisjes aan te schoppen. Alleen als je jong bent, kun je echt proberen de wereld te veranderen. Naarmate je ouder wordt geldt voor velen dat de gezapigheid toeslaat. En als er geen gezapigheid is, is het wel de angst, of een zoektocht naar financiële zekerheid die vernieuwingsdrang en daarmee verbonden risico’s in toom houdt. Of men wordt onderdeel van het establishment — en ook dat maakt behoudend.’¹¹

CHRISTENDEMOCRATIE EN VOORUITGANGSGELOOF

De Anti-Revolutionaire Partij, een van de drie partijen waaruit het CDA is voortgekomen, heeft altijd bezwaar gemaakt tegen de geest van de Franse revolutie. De gedachte dat de mens zijn eigen oorzaak was, soeverein beschikte over zijn eigen lot en zijn eigen toekomst kon maken en breken, wierpen de antirevolutionairen verre van zich.¹² Voor hen lijkt de menselijke geest die zich voor zijn vooruitgang bij zichzelf houvast zoekt, op de

hulpeloze zwemmer die zich gered waant als hij zich in de eindeloze oceaan aan zijn eigen been vasthoudt.

Dergelijke wortels van de christendemocratie in Nederland in ogenschouw nemend, lijkt het terecht om enig bezwaar te maken

*Het is een misverstand
te menen dat
voortgangsidealen niet bij
christendemocraten passen*

tegen liberale analyses als die van Thomas Friedman en progressieve voortgangsgelovigen als Susan Neiman.¹³ Het moderne voortgangsgeloof lijkt van dit antirevolutionaire ideaal te zijn weggegroeid.

Toch dient te worden opgemerkt dat het een misvatting is te denken dat voortgang en christendemocratie niet samengaan. Voortgangsidealen hebben altijd een belangrijke rol gespeeld in christendemocratische visies. De manier waarop die voortgang het beste bereikt kon worden is een onderwerp van politieke strijd geweest tussen liberalen, sociaaldemocraten en christendemocraten.

Het is dus ook een misverstand te menen dat voortgangsidealen niet bij christendemocraten passen, als waren zij vooral een conservatieve partij, die op behoud en niet op voortgang is gericht. Meer dan andere politieke stromingen plaatst de christendemocratie echter fundamentele kanttekeningen bij de mate waarin de voortgang wordt nagestreefd en verabsoluteerd. Govert Buijs noemt als schaduwzijden van het moderne voortgangsgeloof: economische instrumentalisering, utopische radicalisering van de burgerlijke idealen, bureaucratisering, hoogmoed en ontgrenzend individualisme.¹⁴

En daarbij komt nog de vraag of er wel voldoende rekening mee wordt gehouden dat mensen de neiging hebben steeds in dezelfde fouten te vervallen. Is het niet naïef te veronderstellen dat de mens zich in de loop der eeuwen als moreel wezen heeft vervolmaakt? Niet voor niets zijn al te grote idealen over de mens die zichzelf vooruit stuwt vanuit christendemocratische hoek altijd gewantrouwd. Christendemocraten zijn niet zozeer pessimistisch als wel realistisch als zij in de geest van Augustinus en de

Heidelberger catechismus van de gedachte uitgaan dat de mens geneigd is tot het kwade. Mensen veronachtzamen vaak dat drijfveren als hebzucht of machtsverslaving niet alleen de wereld maar ook, bewust of onbewust, hun eigen persoonlijkheid bepalen. Veel meer wordt verdisconteerd dat kritiek op de tendensen in de wereld dus ook zelfkritiek dient te behelzen.

Christendemocraten zijn niet tegen verandering als zodanig, en beweren evenmin dat vooruitgang niet mogelijk is. De gedachte dat de geschiedenis helemaal niets ten goede kan keren is hun vreemd. Maar zij keren zich wel tegen de grote verhalen die over de heilscheppende vermogens van markt en staat de ronde doen, terwijl daarbij geen aandacht geschonken wordt aan de innerlijke drijfveren.¹⁵ Bewustwording van de eigen drijfveren resulteert veelal in een wending op kleine schaal, niet conform een *grand design*, maar op basis van handelen aan de basis van de samenleving, op verschillende plekken en binnen verschillende sferen. Aan de oorsprong van wat we de *civil society* zijn gaan noemen ligt volgens Buijs de gedachte dat ‘mensen de mogelijkheid hebben om op eigen termen publieke gemeenschappen te vormen die niet gelieerd zijn aan familiebetrekkingen of gedeelde belangen, maar die gecentreerd zijn rond wat we vandaag een ideaal zouden noemen’.¹⁶

PRAKTISCH IDEALISME

De jongere generaties zijn, zo blijkt uit de bijdragen aan de bundel minder dan de oudere generaties geneigd vooruitgang te meten in termen van economische groei.

Zij weten goed wat wel en niet mogelijk is door staatsingrijpen, en zijn optimistisch en niet cynisch over de mogelijkheden tot verandering op kleine schaal. Wellicht kunnen we ze de nieuwe *civic generation* noemen

Jongeren lijken zich zeker bewust te zijn van de schaduwzijden van het moderne vooruitgangsgeloof en evenzeer van het gevaar van utopische radicalisering. In de bijdragen van de auteurs van het slotdeel van dit nummer van CDV staan geen blauwdrukken van een betere toekomst. Hun idealisme is samen te vatten onder de noemer: praktisch idealisme.¹⁷ Ze zijn geconditioneerd om optimistisch over de toekomst te zijn, zoals Seada Nourhussen het in deze CDV uitdrukt. Tegelijkertijd zijn ze allesbehalve gespeend van realiteitszin. Dat maakt ze bij uitstek geschikt om op creatieve wijze de toekomst tegemoet te treden.¹⁸

Deze verbeeldingskracht zal nodig zijn om de uitdagingen van de toekomst aan te kunnen. Niet alleen in morele zin, als recept tegen blikverenging, maar ook in economische zin. Hoewel we ons terecht druk maken over het opraken van de schaarse materiële hulpbronnen, draait een groot

deel van de economie inmiddels op immateriële bronnen: de motivatie, drijfveren, inspiratie en de vaardigheden van de kenniswerkers zelf. Nu de economie meer en meer een diensten- en kenniseconomie wordt, is het van essentieel belang informatie te kunnen samenvoegen tot een zinvol geheel en je in te leven in anderen.

Niet de traditionele inzet van kapitaal en arbeid is cruciaal, maar het immateriële sociale en culturele kapitaal. Het sociale kapitaal verwijst naar de communicatieve vaardigheden en het vermogen om met andere mensen om te gaan binnen verschillende netwerken. In hun selectiebeleid letten de werkgevers steeds meer op zulke capaciteiten. Sociaal kapitaal staat in verband met vertrouwen. Hoe omvangrijker het sociaal kapitaal van de gemeenschap, hoe groter het onderlinge vertrouwen. Met ‘cultureel kapitaal’ doelen we op het vermogen tot zingeving in een context van informatie-overvloed en tot het geven van betekenis aan de dingen die je doet. Zowel het sociale als het culturele kapitaal lijkt bij jongeren volop aanwezig, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de bijdrage van Pieter Hemels aan deze bundel. Dat is een hoopvol gegeven.

‘WIJ ZIJN DE TIJDEN’

In enkele bijdragen aan deze bundel wordt ook duidelijk dat de jeugd niet zonder meer de hoop op vooruitgang of een betere toekomst belichaamt. De keerzijdes van hoop zijn wanhoop en bezorgdheid. Deze kunnen dominant worden als de vorming in scholen te wensen overlaat, luidt een conclusie van dit nummer van CDV.

De jongere generaties kunnen dragers worden van hoop als de leidinggevenden van nu prioriteit geven aan hun vorming en onderwijs. Zelfrespect komt met het vergaren van kennis en met de waardering die kennis ten deel valt. En zelfrespect biedt een voedingsbodem voor respect voor anderen. De kracht van deze dynamiek is een van de factoren die bepalen of de tijden goed of slecht zijn.

In het jaar 410 verwoordde Augustinus in *sermo* 80.8 kernachtig dat de opdracht de goede tijden te verwerklijken, altijd een opgave voor allen is: ‘Het zijn slechte tijden, het zijn moeizame tijden: dit zeggen de mensen althans. Laten we dan maar goed leven, dan worden de tijden vanzelf goed. Wij zijn de tijden: zoals wij zijn, zo zijn de tijden.’

Noten

1 Jaap van Duijn, *De groei voorbij. Over de economische toekomst van Nederland na*

de booming nineties. Amsterdam: De Bezige Bij, 2008, pp. 263-265.

2 Zie hierover ook Jan Prij e.a. (red.), *Krimpen zonder klein te worden* (CDV,

- Herfst 2008). Amsterdam: Boom, 2008.
- 3 Dit verschijnsel staat bekend als de Wet van Baumol of de ziekte van Baumol.
  - 4 Govert Buijs, 'Christelijk-sociaal – een archeologie, een her-innering', in: Marcel Becker (red.), *Christelijk sociaal denken. Traditie, actualiteit, kritiek*. Budel: Damon, 2009, pp. 93-94.
  - 5 Van Duijn 2008, p. 265. In zijn bijdrage aan dit nummer van cdv laat Van Duijn zien dat de crisis dus ook kansen biedt voor een verruiming van de blik en nieuwe perspectieven.
  - 6 Charles R. Morris, *De meltdown van 2 biljoen dollar*. Amsterdam: Business Contact, 2009, p. 8.
  - 7 Zie hiervoor uiteenlopende bronnen uit diverse politieke hoeken: Susan Neiman, *Morele helderheid. Goed en kwaad in de eenentwintigste eeuw*; Thomas Friedman, *De aarde is plat. Ontdekkingsreis door een geglobaliseerde wereld*; Benjamin Barber, *Het rijk van de angst. Oorlog, terrorisme en democratie*; en Francis Fukuyama, *Na het neoconservatisme. Waar rechts verkeerd afsloeg*.
  - 8 Thomas L. Friedman, *De aarde is plat. Ontdekkingsreis door een geglobaliseerde wereld* (Editie 3.0). Amsterdam: Nieuw Amsterdam, 2008, p. 646.
  - 9 Susan Neiman, *Morele helderheid. Goed en kwaad in de eenentwintigste eeuw*. Amsterdam: Ambo, 2008, pp. 278-279. De oorspronkelijke titel van dit boek is overigens veel mooier: *Moral clarity. A guide for grown-up idealists*.
  - 10 Hannah Arendt, *The Human Condition*. Chicago: The University of Chicago Press, 1958, p. 247. Zij wijst vervolgens 'trouw' en 'vergeving' aan als de menselijke vermogens die nodig zijn om te kunnen leven met de onzekere gevolgen van het menselijk handelen.
  - 11 Arnoud Boot, 'Teder voor zich: het kapitalisme ten einde?' in: *Folio/Havana* december 2008, p. 10.
  - 12 Zie bijvoorbeeld *Anti-Revolutionair bestek. Toelichting op het beginsel- en algemeen staatkundig program van de Anti-Revolutionaire Partij*. Aalten: De Graafschap, 1964, pp. 7-9; en G. Groen van Prinsterer, *Ongeloof en revolutie. Een reeks van historische voorlezingen*.
  - 13 Zo is Friedmans gedachte van een platte wereld waarbinnen de kansen, machten en mogelijkheden gelijkmatiger verdeeld zullen worden erg optimistisch. Neiman overschat op haar beurt het vermogen van de rede om tot zoiets als morele helderheid te komen.
  - 14 Samengevat in vijf P's: Possession, Perfection, Power, Pride en Privacy (Buijs 2009, pp. 79-84).
  - 15 Zie hierover bijvoorbeeld een recente bijdrage van Raymond Gradus aan *NRC Handelsblad*: 'Burgers kunnen veel meer zelf dan de overheid denkt', *NRC Handelsblad*, 24 en 25 januari 2009.
  - 16 Buijs 2009, pp. 71-72.
  - 17 De term is ontleend aan het boek *Praktisch idealisme. Handboek voor de beginnende wereldverbeteraar* (Amsterdam: Podium, 2003) van Natasja van den Berg en Sophie Koers, die het boek schreven toen ze beiden achtentwintig waren.
  - 18 Zie voor een duiding van praktisch realisme en pragmatisch optimisme van jongere generaties in de politieke context het invloedrijke werk van Morley Winograd en Michael D. Hais: *Millennial Makeover. MySpace, YouTube & the Future of American Politics*. New Jersey: Rutgers University Press, 2008.

---

*Jongeren in crisistijd (I):
internationaal perspectief*

Amerika: vooruitgangsgeloof is onverwoestbaar

De Amerikaanse droom verbeeldt de optimistische levensvisie dat je alles kunt bereiken, als je maar van aanpakken weet. Deze instelling blijft een bron van economische dynamiek, politiek activisme en hoop, zelfs als alles tegenzit.

---

door *Frans Verhagen*

Publicist en hoofdredacteur van www.amerika.nl. Hij werkt aan een overzichtswerk over de stand van zaken in de Nederlandse integratie en aan een biografie over Abraham Lincoln.

DAGELIJKS NIEUWE ONTSLAGEN EN ANDER slecht nieuws: je zou verwachten dat jonge Amerikanen steeds minder vertrouwen hebben in de toekomst. Dit is echter een misvatting die blijkt geeft van ons beperkte begrip van wat we meestal gemakzuchtig samenvatten als 'de Amerikaanse droom'. Die droom omvat veel meer dan in een definitie valt te omschrijven. Hij is een manier van leven, of beter nog, een manier van in het leven staan.

Zelfs als alles fout gaat, houdt de Amerikaan het vertrouwen dat alles goed zal komen. Niet vanzelf, want een cruciaal onderdeel van Amerikaan zijn is dat je er als individu zélf voor moet zorgen dat het goed komt. Dat betekent ook dat je zelf verantwoordelijk bent voor wat fout is gegaan, bijvoorbeeld als je je tot over je nek in de schulden hebt gestoken. Het is je eigen schuld als je een te duur huis hebt gekocht, een te hoge hypotheek hebt genomen of alle tien de creditcards die je je hebt laten aansmeren tot de uiterste limieten hebt gebruikt (wat betekent dat je maandelijks enorme rentelasten betaalt, want in de VS is een creditcard ook werkelijk krediet, feitelijk een consumentenlening tegen een wurgpercentage).

Ook jongeren zijn vatbaar voor dit droomvirus. Maar anders dan vroeger wordt dit niet onmiddellijk in vergelijkende termen gezien. Het oude ideaal van 'het beter doen dan je ouders' heeft minder betekenis in een tijd

waarin de middenklasse zodanig is opgerekt.¹ Natuurlijk is het niet de bedoeling het minder te doen dan pa en ma, maar áls het gebeurt is het geen ramp of blijvende frustratie. Optimisme, of, in de termen van dit nummer,

*Optimisme of
vooruitgangsgeloof is
altijd deel van de psyche
van Amerika*

vooruitgangsgeloof, is altijd deel van de Amerikaanse psyche.

Het is moeilijk met cijfers te stellen dat de verkiezingscampagne en het presidentschap van Barack Obama jongeren extra vertrouwen in vooruitgang heeft gegeven. Maar je kunt wel zeggen dat de verkiezing

van Obama, na een periode van zo niet achteruitgang dan toch stilstand, hen in elk geval weer het gevoel heeft gegeven dat vooruitgang de normale gang van zaken is. Dit gaat verder dan simpelweg Obama als rolmodel of voorbeeld. Het laat ook zien dat het Amerikaanse systeem, als altijd, zelf-corrigerend is. Geloof in het Amerikaanse systeem is essentieel onderdeel van het vooruitgangsgeloof. Na de Bush-jaren, die zeker na de orkaan Katrina uit 2005 gespeend waren van optimisme of vertrouwen, zijn de bakens radicaal verzet. Of dit nu de volgende teleurstelling oplevert of een daverend succes wordt, blijft de vraag, maar vooralsnog wordt het ervaren als een bevestiging van de vitaliteit van Amerika en de Amerikaanse droom.

IDEALISME EN REALISME

De Amerikaanse droom bestaat in deze omschrijving pas sinds 1931, toen de schrijver James Truslow Adams de term voor het eerst gebruikte. Kort samengevat kwam het erop neer dat je kon dromen van een beter en rijker leven, een leven waarin je je capaciteiten maximaal kon ontplooien. Maar de essentie ervan ligt natuurlijk al besloten in de Onafhankelijkheidsverklaring met de onsterfelijke woorden dat mensen zijn voorzien van onvervreembare rechten, waaronder die op *life, liberty and the pursuit of happiness*. In tijden van welvaart vertaalt die droom zich vaak in materiële welvaart (leven en vrijheid worden meestal als gegeven geaccepteerd): grotere auto's, betere huizen, meer welvaart voor hun gezinnen. Miljoenen immigranten kwamen en komen erop af.

Maar de droom is meer. De ultieme waarde van het Amerikaanse vooruitgangsgeloof is toch dat mensen hun leven kunnen leiden op zo'n manier dat ze zich ten volle kunnen ontplooien. En die hoop is er altijd, vooral ook als het wat minder gaat. Het leiden van een eenvoudig maar vol leven. Het gaat om — zoals president Clinton ooit zei — 'the belief that if you work hard and do the best, you will be successful.'

Dat iedereen president kan worden, of dat in elke krantenjongen een miljonair kan schuilen, is de korte en ietwat vulgaire versie van de droom. Een Horatio Alger-story noemden Amerika dat, naar een populaire moralistische schrijver uit het begin van de twintigste eeuw.² In diens verhalen was altijd sprake van een jongetje dat goed zijn best deed, hard werkte en de juiste keuzes maakte. Steevast kwam hij een weldoener tegen of kon hij op andere manier een doorbraak maken van schoenpoetser of luciferverkooper naar een geacht burger. De boekjes worden nauwelijks meer gelezen, maar de achterliggende gedachte is een deel van de Amerikaanse mindset geworden.

Maar Amerikanen zijn ook uitermate praktisch. Dus wordt er nu even niet gedagdroomd maar is men realistisch. Het is waar dat eerstehuizenbezitters in de hoek zitten waar de klappen vallen. Uiteraard gaat het daarbij om een grote groep jonge mensen. Maar we moeten hun ongemak niet overdrijven. Ze weten precies wat hun probleem is. Vaak hebben ze zoveel geleend dat een daling van de huizenprijzen hun investering waardeloos maakt en het doen van betalingen zinloos — temeer daar de lage rentes die de eerste twee jaar golden om de deal aantrekkelijk te maken na die periode plotseling met een geweldige sprong omhoog gaan. Herfinanciering was vroeger relatief gemakkelijk, en anders verkocht je gewoon je huis voor een hogere prijs. Nu staat de lagere executiewaarde herfinanciering in de weg en ontstaat een vicieuze cirkel van niet op te brengen hypotheekrentes.³ Hiervoor is een goede Amerikaanse oplossing: faillissement, of, in meer praktische termen: gewoon met de noorderzon vertrekken. Dat is een eenvoudiger, snellere en minder ingrijpende weg dan financiële sanering. Een deel van de Amerikaanse droom is dat je altijd tweede kansen krijgt, dus zo'n faillissement drukt niet geweldig zwaar op je leven. Een ander deel van de Amerikaanse droom is dat je niet aan anderen de schuld geeft. 'I screwed up', zei president Obama toen alwéér een beoogd minister zich terugtrok. Vele miljoenen schuldenaars zeggen het hem na. Mede dankzij dit verantwoordelijkheidsgevoel waarbij afschuiven geen optie is, kun je veel gemakkelijker de overgang maken naar een nieuwe fase, waarin onverminderd zelfvertrouwen de boventoon voert. En dus optimisme. Dat is geen pose. Het is een diep gevoeld sentiment. Er is een Amerikaanse zegswijze voor optimisten: ze zien een berg paardenmest en beginnen erin te graven omdat ze geloven, of hopen, dat onder zoveel mest vast een pony verborgen zit. Ronald Reagan gebruikte dit verhaal graag in zijn lezingencircuit. Het verklaart veel over zijn zonnige karakter, en de moraal ervan wordt door veel Amerikanen gedeeld. Glazen zijn vaker halfvol dan halfleeg.

Bovendien is in Amerika niets statisch, niets blijvend. De Amerikaanse

mentaliteit is flexibel en dus past consumentengedrag zich razendsnel aan. Nu een massale consumptiestop, over een paar jaar ongetwijfeld weer het omgekeerde. Het is een van de redenen waarom de Amerikaanse economie veel heftiger reageert dan de economieën in Europa — en zich sneller herstelt. Kort samengevat: als je net als *Starbucks* razendsnel kunt groeien met het verkopen van bekers koffie voor drie dollar, dan kun je die omzet ook razendsnel weer verliezen. Dezelfde mensen die bereid zijn te vergeten dat het belachelijk is om zoveel voor een kop koffie te betalen, zetten zonder moeite de knop om.

Boom and bust is de Amerikaanse manier, zeker in de staten met de grootste problemen, Florida, Nevada en Californië. In *The New Yorker* vergeleek een journalist Florida met een grote piramide-investering: de economie van Florida was gebaseerd op groei. Hij moest groeien om overeind te blijven. Haal de groei weg en het hele geval stort ineen. Het 'flippen' van onroerend goed bestond uit het kopen van een huis op krediet en dat binnen zes maanden met een flinke winst verkopen. Leuk zolang het duurde. Nu zakt de piramide ineen. De resultaten, tienduizenden leegstaande huizen en een keten van faillissementen, zijn vervelend, maar niet voldoende om het vertrouwen te ondermijnen dat er wel weer een nieuwe kans komt.

ACTIVISME EN HOOP

Het is lastig in te schatten in hoeverre actuele politieke en economische ontwikkelingen het langetermijndenken van jongeren beïnvloeden. Zijn ze optimistischer of juist pessimistischer dan de generaties voor hen? De meest pessimistische groep is waarschijnlijk het enorme cohort babyboomers die eigenlijk nooit dit soort structurele problemen hebben meegeemaakt en zoveel materiële goederen hebben dat ze wat hebben te verliezen.

Een van de redenen waarom de leeftijdsgroep waar we het in dit nummer over hebben (tot 35 jaar) niet snel de moed verliest, is dat deze mensen minder pensioen en vermogen hebben opgebouwd dan oudere Amerikanen. Bijgevolg hebben ze in hun 401(k)-programma's geen dramatische verliezen geleden.⁴ Er zijn jonge mensen die gewoon niet naar hun 401(k)'s gekeken hebben — pensionering is nog zo ver weg. Het is misschien een vorm van ontkenning, maar ook een manier om je niet gek te laten maken.

Deze mensen komen vers van hun opleiding, dragen voor een deel nog geen gezinsverantwoordelijkheid, zijn flexibel en hoeven zich minder zorgen te maken. We hebben het hier over de grote lijn, want op individueel niveau spelen zich natuurlijk wel degelijk drama's af. Wie zo verantwoordelijk is geweest om wél zijn afbetalingen te voldoen, ziet zich nu omringd door leegstaande, geleidelijk verloederende huizen.

De toekomstverwachtingen van Amerikaanse jongeren zijn nu realistischer dan pakweg een jaar geleden. Niet omdat de Amerikaanse droom van zelfverbetering is verdwenen. Niet omdat er geen geloof in vooruitgang meer is. Nee, de toekomstverwachtingen zijn nog steeds zonnig — over het geheel genomen. Maar de crisis heeft er wel voor gezorgd dat mensen de balans opmaken, hun leven aanpassen en hun overwoekerde tuintje van

De Amerikaanse droom is 'alive and kicking', maar het verwachtingspatroon is realistischer dan voorheen

prioriteitsstellingen hebben bijgesnoeid. De droom, de Amerikaanse droom, is 'alive and kicking', maar het verwachtingspatroon is realistischer dan voorheen.

De enthousiaste participatie van jongeren in het afgelopen verkiezingsjaar onderstreept een ander

aspect van de Amerikaanse droom: je moet meedoen om het gewenste resultaat te krijgen. Dat de aantallen zoveel hoger waren heeft te maken met de achter ons liggende Bush-jaren, met de aard van de kandidaten en, mogelijk, met een veranderende trend onder jongeren. Ze zijn actiever geworden, hebben hun optimisme in daden vertaald. Overigens is het de vraag of deze laatste ontwikkeling zo nieuw is. Jongeren waren altijd al actief in de politiek, van George McGovern tot Barack Obama. Alleen waren het sinds 1980 vooral conservatieve, religieus geïnspireerde jongeren die zich lieten horen. Misschien is dat de reden dat ze ons in Europa niet zijn opgevallen of dat we ze genegeerd hebben. Maar wie in de jaren '80 in Washington woonde, kon de zwerm van bleke gezichtjes die met Reagan arriveerde niet ontgaan. Keurige jongens en meisjes, conservatief gekleed en conservatief ingesteld. En vreselijk gemotiveerd. Om precies dezelfde redenen dat de Obama-jongeren vorig jaar zo actief waren. Ze wilden de wereld veranderen.

Zonder het te kunnen aflezen uit peilingen, kun je wel zeggen dat jongeren in het algemeen hoopvol zijn. In zekere zin is het daarom curieus dat president Obama zich in februari gedwongen zag om steeds pessimistischer te worden. Zijn inaugurele rede was al één grote oproep tot realiteitszin; hij gebruikte het woord 'droom' niet één keer (Clinton stopte er in 1993 nog een flink aantal vermeldingen in). Dat hoefde ook niet. Obama belichaamde de Amerikaanse droom. Zijn opdracht was nu om de typisch Amerikaanse 'het komt wel goed'-houding te doorbreken. Binnen twee weken na zijn aantreden moest de man die de hoop van een aantal generaties belichaamt zijn best doen om de mensen bang te maken, in een poging ze te overtuigen van de ernst van de situatie. Dit keer is niet de angst het probleem, zoals zijn grote voorganger Roosevelt het zei, maar het gebrek aan angst. Zo is het altijd wat. Te veel dromers, daar in Amerika.

En waarom ook niet? Het afgelopen jaar lieten Barack Obama, Joe the Plumber en Sarah Palin ieder op zijn eigen wijze zien dat Amerikaanse droom nog steeds geldt. Obama spreekt voor zich als rolmodel voor wat een gewone jongen vermag. Joe the Plumber is het voorbeeld van iemand die door een obscuur misverstand uit de anonimiteit wordt getild en daar optimaal gebruik van maakt. De niet-loodgieter heeft er een boekcontract, een radioshow en een dikke portemonnee aan overgehouden. Een modern Horatio Alger-sprookje, zij het zonder de moralistische context. Sarah Palin, moeder van vijf kinderen, slim maar beperkt in haar carrière door afkomst en plek van geboorte, brak ineens door in de eredivisie van de politiek. Hoewel de scepsis enorm was zou geen Amerikaan haar omhoogvallen afkeuren. Alles kan in Amerika. Vooruitgangsgeloof is onverwoestbaar.

Noten

- 1 Zie de speciale uitgave van CDV over de middenklasse: *Benauwd in het midden* (Zomer 2008).
- 2 Een biografisch artikel over Horatio Alger (1832-1899) is te vinden op <http://www.amerika.nl/reizen/html/america/literatuur/horatioalger.htm>.
- 3 Het in februari gelanceerde plan van president Obama om hypotheekhouders te helpen voorziet onder meer in een herschikking van dergelijke hypotheeken — ervan uitgaande dat mensen hun huis graag houden als ze de rente kunnen blijven opbrengen.
- 4 Een 401(k) staat een Amerikaanse werknemer toe het geld dat opzijgezet wordt voor pensioen buiten de

inkomstenbelasting te houden totdat het wordt opgenomen. De werknemer laat zijn werkgever een deel van zijn loon direct naar de 401(k)-rekening overmaken. In de meest voorkomende variant, *participant-directed plans*, kan de werkgever kiezen uit een aantal varianten om in te sparen. De afgelopen jaren werd vaak gekozen voor beleggingsfondsen. Soms maakten ondernemingen het ook aantrekkelijk om in het eigen bedrijf te beleggen, wat bijvoorbeeld bij Enron of Lehman Brothers tot grote persoonlijke drama's heeft geleid. Hoewel iedereen de term kent, is de oorsprong ervan niet altijd duidelijk: de term verwijst naar sectie 401(k) van de United States Internal Revenue Code.

Het ideaal van Thatchers kleinkinderen: het verlangen naar een ouderwetse jeugd

Onder het bewind van Thatcher kreeg het casinokapitalisme een kans en ontstond een sterke individualistische en egoïstische houding die de samenleving ontwrichtte. Goedbedoelde interventies van de sociaaldemocratische regering hebben dit proces eerder versterkt dan getemperd. Onder Thatchers kleinkinderen groeit nu het verlangen naar een ouderwetse jeugd.

---

door *Patrick van Ijzendoorn*

De auteur (1971) studeerde journalistiek en politicologie. Vanuit Londen correspondeert hij voor *De Groene Amsterdammer* en de *VPRO Gids*. In 2008 verscheen van zijn hand het boek *Londen denkt* met essays over het publieke debat in Engeland. E-mail: ijzendoorn@groene.nl

EIND VORIG JAAR, TOEN DE CONTOUREN van de recessie duidelijk werden, dacht de Conservatieve schaduwminister van volksgezondheid Andrew Lansley met een opbeurend woord te komen. De economische malaise brengt, zo verklaarde hij, niet alleen misère, zoals het verlies van een baan, maar ook voordelen met zich mee. Mensen zullen minder vaak naar de fles grijpen of duur uit eten gaan en, belangrijker, families zullen meer tijd met elkaar doorbrengen. Het artikel was nog niet op de website van de Conservatieve Partij verschenen, of een grote rel brak uit. Lansley zou dolblij zijn met de haperende economie en daarmee slachtoffers hebben gekwetst. De politicus moest zijn excuses aanbieden en het stuk werd verwijderd. Het fanatisme waarmee Lansleys terloopse pleidooi voor een postmaterialistische houding, of treffender wellicht: een prematerialistische houding, werd afgewezen, typeert de kracht van het materialisme in Engeland.

Natuurlijk heeft het streven naar materieel geluk altijd een belangrijke rol gespeeld in de Angelsaksische cultuur ('De mens streeft niet naar geluk. Dat doet alleen de Engelsman', spotte Nietzsche ooit), maar onder Margaret Thatcher kreeg het casinokapitalisme een kans. Bankiers, beleggers en andere *masters of the universe* vormden de voorhoede. Thatcher was meer een neoliberal dan een conservatief. Ze pleitte weliswaar voor victoriaanse deugden en wist deze in haar eigen leven redelijk te volgen,

Terwijl er bewijzen zijn dat kinderen het best opgroeien in een traditioneel gezin, beschouwden progressieve politici een daarop gebaseerd beleid als discriminerend

maar ze werden op maatschappelijk niveau juist ondermijnd door een meritocratisch individualisme waarbinnen een eigen huis, een dure auto en vier vakanties de zin van het bestaan was. Iemand die na zijn 26e nog de bus pakt, kan zijn leven als mislukt beschouwen, zou ze eens hebben gezegd. De omschakeling komt voortreffelijk tot uiting in het oeuvre van Jonathan

Coe. Van de rommelige, magere maar menselijke jaren zeventig in *The Rotters' Club* tot de roekeloze jacht op geld en faam in *What a Carve Up!* een decennium later.

Hoezeer het thatcherisme natrilt bewees begin dit jaar een rapport van The Children's Society waaruit bleek dat ouders van nu en volwassenen in het algemeen, de kinderen van Thatcher, een sterke 'me first'-houding hebben. Deze egoïstische leefwijze zorgt, zo beweren de onderzoekers van The Good Childhood Inquiry, voor gebroken families, ellebogenwerk in het onderwijs, een gapend gat tussen rijk en arm, onaangenaam gedrag tussen pubers. Dankzij reclamemakers vindt er bovendien een vroegtijdige seksualisering plaats, met 13-jarige vaders en moeders tot gevolg. Materieel gezien hebben Britse kinderen het nog nooit zo goed gehad, maar waar het gaat om een gelukkig bestaan behoren ze samen met hun Amerikaanse lotgenoten tot de minder bedeelde in de westerse wereld. Een jaar geleden kwamen onderzoekers van de Unesco en Public Policy Research tot soortgelijke conclusies.

De schrijver van het rapport, Richard Layard, weet de ontwikkeling onder meer aan de verminderde invloed van de anglicaanse kerk en de teloorgang van het socialisme, wat hij definieert als sociale solidariteit. Dat laatste was van oudsher sterk aanwezig. In arbeiderswijken, bijvoorbeeld, hielden mensen rekening met elkaar, waar ze in de huidige wereld liever een rekening sturen. Ondanks tal van technocratische, legalistische en goedbedoelde interventies heeft de sociaaldemocratische regering weinig

kunnen bereiken waar het gaat om het geestelijke welbehagen van Thatchers kleinkinderen.

Sterker, er is al dan niet bewust bijgedragen aan de ellende. Terwijl er genoeg bewijzen zijn dat kinderen het best opgroeien in een traditioneel gezin, werd een daarop gebaseerd beleid door progressieve politici als discriminerend beschouwd. Vooral kinderen uit de onderklasse — geen analyse van de Engelse maatschappelijke orde kan om het onderwerp ‘class’ heen — zijn daar het slachtoffer van. Wekelijks verschijnen er in de kranten berichten over neergeschoten of -gestoken pubers in de grote steden, waarbij het met name om Britse Jamaicanen gaat. Sociologen hebben geschreven dat bendeleiders voor velen dienst doen als vervangende vaders. Ook veel kinderen uit de blanke onderklasse groeien voor galg en rad op, terend op een dieet van McDonald’s, Burger King en Coca-Cola. De voornaamste taak van docenten is het handhaven van de orde, bemoeilijkt sinds het afschaffen van *caning* (een pak slaag met een rietje, red.) in de jaren tachtig. Buiten de schoolpoorten leiden de kinderen een leven dat geënt lijkt te zijn op *A Clockwork Orange*. De film was lange tijd verboden in Engeland, maar een wandeling door bepaalde achterbuurten vormde een adequate vervanging. Daar lopen de ‘uber-chavs’ rond, zoals ze tegenwoordig worden genoemd, een onhandelbare, onproductieve en ontspoorde klasse, de nieuwe *untouchables*. Wie de serie *Little Britain* kent, krijgt een idee.

Waar in de onderklasse te slecht voor Thatchers kleinkinderen wordt gezorgd, daar worden hun neefjes in comfortabele gezinnen uit de middenklasse juist te veel in de watten gelegd. Dat gebeurt bijvoorbeeld op school, waar de lesstof is aangepast aan de laagste gemeenschappelijke deler. Het stellen van intellectuele eisen aan leerlingen is in de *lovey-dovey* cultuur een anathema. Grammatica is nagenoeg afgeschaft, geschiedenis bestaat grotendeels uit de Henry’s en de Hunnen, terwijl vreemde talen almaar vreemder worden. Dit *dumbing down* houdt verband met het ideologische uitgangspunt dat iedereen moet winnen, fraai omschreven in het boek *All Must Have Prizes* van de journaliste Melanie Phillips. Veel feitelijke kennis hebben ze niet, maar de Rechten van het Kind kunnen ze opdreunen, wat van pas kan komen wanneer de docent streng of veeleisend is. Waar men vroeger stewardess, brandweerman of acteur wilde worden, daar is nu deelname aan *Big Brother* de droom.

Hedendaagse scholieren verlaten amper meer de klaslokalen. Het maken van schoolreisjes is zo’n onderneming geworden dat steeds meer scholen er maar van afzien. Immers, uit angst voor schadeclaims moeten onderwijzers en ouders talloze documenten invullen, en als het even tegenzit aparte verzekeringen afsluiten. Een bezoek aan Tate Modern gaat nog net, maar een wandeling langs de wilde kustlijn van Noord-Devon is bijna

ondenkbaar geworden. Zelfs voor het spelen op de schoolpleinen worden strikte regels opgesteld en er is al een school zonder schoolplein gebouwd. Zwemlessen zijn eveneens te ‘risicovol’. Het risicomijdende gedrag is het grootste obstakel tot het beleven van leerzame puberjaren, de tijd van vallen en opstaan.

De ambitie om pech en ongeluk af te schaffen — een stukje Amerikaanse cultuurexport die ook Nederland is binnengekomen — blijft niet beperkt tot scholen. Integendeel. Britse ouders zijn dermate geobsedeerd door de veiligheid van hun kinderen, dat er wordt gesproken van een *cotton wool generation*. Slechts één op de vijf kinderen speelt wel eens zonder ouderlijk toezicht buiten, bang als men is voor valpartijen, brandnetels of loslopende pedofielen. Het pedagogische devies ‘leave them alone’ van D.H. Lawrence is vergeten. Waar ouders hun kinderen vroeger uit straf huisarrest gaven, daar doen ze dit tegenwoordig uit ‘liefde’. In de centraal verwarmde huizen weten ze zich omringd door computerspelletjes, televisietoestellen, make-upsets en mobiele telefoons. Kinderen eisen het bezit van zulke consumptiegoederen, en ouders verwennen ze, uit angst van verwaarlozing te worden beticht.

Ross Clark, auteur van *How to Label a Goat. The Silly Rules and Regulations that are Strangling Britain*, heeft medelijden met de moderne jeugd. ‘Een kind opvoeden in het hedendaagse Engeland lijkt amper op de kindertijd die ik in de jaren zeventig heb beleefd. Vanaf mijn vierde genoot ik, net als mijn vriendjes, van het rennen door de straten en over de braakliggende terreinen in het dorpje waar ik ben opgegroeid. Tegenwoordig is een kind dat niet voortdurend in de gaten wordt gehouden en achter in de Land Rover van de ene georganiseerde activiteit naar de andere wordt gereden, een buitenbeentje. Dit kan niet goed zijn voor de verbeelding, de onafhankelijkheid en het verantwoordelijkheidsgevoel.’ Sommige paranoïde ouders lezen liever niet het sprookje van Hans en Grietje voor. Niet alleen omdat de wolf eng is en de dwergen politiek incorrect, maar vooral ook omdat het niet verstandig zou zijn voor kinderen om een bos in te gaan, zeker niet zonder mobiele telefoon.

Een jeugd zonder technologie is immers ondenkbaar geworden. Klaslokalen staan vol met schermen en in hun vrije tijd gaan kinderen vriendschappen aan in het virtuele nevenuniversum. Op een bijeenkomst van de Royal College of Psychiatrists werd onlangs gesomberd over een wereld waarin vriendschappen via een klik met de muis kunnen worden gevormd of beëindigd, waar de echte wereld als saai wordt beschouwd en waar kinderen steeds minder vertrouwen op hun fysieke waarnemingen. Internet is de manier geworden om met elkaar te communiceren, wat meestal in gebroken zinnen en een anarcho-Engels pleegt te gebeuren. Gesprekken met

bezorgde ouders verlopen, zo toonde een BBC-documentaire over de moderne opvoeding aan, vrijwel geheel gebiedenderwijs en middels zinnen die uit een of twee woorden bestaan, doorgaans 'Yes' of 'No'. Of 'Dunno'.

De Brits-Poolse socioloog Zygmunt Bauman heeft na zijn emeritaat aan de Universiteit van Leeds enkele boeken, zoals *Liquid Love* en *Liquid Modernity*, geschreven over de transformatie van de vaste naar de vloeibare moderniteit. In laatstgenoemde wereld gaan mensen geen langdurige,

volwassen relaties meer aan, zoekt men op obsessieve wijze naar geluk, dat men onder meer hoopt te vinden in *retail therapy*, waarbij het meer voldoening lijkt te schenken om op de ochtend van tweede kerstdag op de stoep van Oxford Street te liggen dan gezamenlijk te ontbijten. Vloeibaar leven is boven alles een consumptief leven, waarbij

Beetje bij beetje lijkt het tij te keren en groeit het verzet tegen het risicomijdende gedrag en de cultuur van de lage verwachtingen in het onderwijs

andere mensen, net als televisietoestellen, wegwerpgoederen zijn. Het is de 'niet goed, geld terug'-wereld. Simpele tevredenheid is uit.

Beetje bij beetje lijkt het tij te keren en groeit het verzet tegen het risicomijdende gedrag, de verslaving aan computerspelletjes, het dagelijkse huisarrest en de cultuur van de lage verwachtingen in het onderwijs. Ga de natuur in en maak je handen vies, riep de National Trust op. Zelfs de Royal Society for the Prevention of Accidents heeft ingezien dat een gebroken pols of een geschaafde elleboog bij het puberale leerproces hoort. Het symbool hiervan is het boek *The Dangerous Book for Boys* van de gebroeders Hal en Conn Iggulden, later gevolgd door een soortgelijk boek voor meisjes. De Igguldens schreven het boek uit onvrede met het politiek correcte en het belabberde onderwijs. Ter inspiratie voor hun eigen en andere kinderen zetten ze de heldenverhalen van Horatio Nelson, poolreiziger Robert Scott en RAF-piloot Douglas Bader op papier. Het zijn verhalen die zijzelf thuis en op school gehoord hadden, maar die uit het hedendaagse onderwijs als te Brits en niet relevant waren geschrappt.

Ze besloten van het boek een handleiding tot een ouderwetse jeugd te maken. In korte hoofdstukjes leggen ze uit hoe je platte stenen over water kunt laten vliegen, cricket speelt, op romantische wijze een meisje verleidt, een konijn vilt, de wiskundeles verstoort met een papieren vliegtuig of een boomhut bouwt. De echte wereld, immers, is geen beeldscherm, maar de universiteit van het leven. Het verkoopsucces van dit alternatieve studieboek is, net als de hernieuwde populariteit van Enid Blytons avonturenreeks *De Vijf*, een reactie op de trend om kinderen binnen te houden.

Het is niet alleen een geval van Engelse melancholie naar betere tijden, maar creatieve vaardigheden zijn cruciaal om een weg te vinden in een veeleisende maatschappij.

Dit 'conservatieve' prematerialisme vertoont interessante raakvlakken met het progressieve postmaterialisme. Het spirituele brein achter deze stroming is de milieujournalist, puritein en zoöloog George Monbiot, telg van een Conservatieve familie met een Frans-aristocratische achtergrond. In zijn artikelen en boeken keert hij zich tegen het consumentisme en pleit hij voor een soberder leven waarin rekening wordt gehouden met medemens, dieren en het milieu. Een praktische uitwerking daarvan zijn protestacties tegen nieuwe landingsbanen, autowegen en laboratoria voor dierproeven. Conventioneel is de opkomst van de boerenmarkten in de grote steden en een milieubewuster gedrag. Dat laatste werkt in Engeland het beste als het deel uitmaakt van een hype of mode, zoals de milieuvriendelijke boodschappentassen van Anya Hindmarch, die verfraaid zijn met de tekst 'I'm not a plastic bag'. Of verlicht eigenbelang, zoals bij een concert van de progressieve popband Radiohead, waar het veld na afloop niet bedekt was met bierbekers omdat er statiegeld werd geheven.

Een ethisch bestaan is vooral het domein van jongeren uit de gegoede middenklasse, die een leven kunnen leiden dat op treffende wijze is omschreven door Tom Hodgkinson in traktaten als *How to be Idle* en, recent, *The Idle Parent*. Daarin bezingt de decadente geestverwant van Monbiot een lofzang op een rustig, lui en onproductief bestaan, bestaande uit visen, houthakken, wandelen, lezen, luieren en avonden lang sigaretten roken met vrienden. Het is een soort neo-aristocratische levenswijze die, vanwege de bijbehorende kosten of beter: het gebrek aan inkomsten, niet voor iedereen is weggelegd. Echter, op de puinhopen van het neoliberalisme zien sommigen jongeren kans om te ontsnappen aan het thatcheriaanse casinokapitalisme, gecombineerd met de blairiaanse utopie van een risicovrije Brave New World. Een tijdje geleden, op een najaarsdag, klauterde een groep jongeren naar binnen bij een elegant, zes miljoen pond kostend pand aan Upper Grosvenor Street in het Londense Mayfair, op een steenworp afstand van de Amerikaanse ambassade. Om niet op te vallen hadden ze zich, creatief gedacht, verkleed als bouwvakkers. Eenmaal binnen, richtten ze de Da!-groep op en veranderden ze de dertig lege kamers in een open atelier voor kunstenaars en levensgenieters. Ze betaalden de stookkosten, dichtten de lekken in het dak en eten haalden ze voor een grijpstuiver op de (boeren)markt tegen sluitingstijd. Deze kleinkinderen van Thatcher combineerden een ouderwetse hang naar avontuur met een romantisch kunstenaarsbestaan en een progressief sociaalbewustzijn.

Het kan nog.

Zuid-Europa: gebrek aan autonomie houdt jongeren klein

De onlusten in Italië en Griekenland in de herfst van 2008 toonden de explosieve onvrede onder jongeren over hun gebrek aan perspectief. Deze onlusten zijn illustratief voor de situatie in Zuid-Europa, waar de mogelijkheid om op basis van individuele prestaties vooruit te komen systematisch zijn ondermijnd door vriendjespolitiek en een andere inrichting van de sociale zekerheid. Jongeren in Zuid-Europa zijn veel minder dan jongeren elders in Europa in staat de schokken van liberalisering en flexibilisering op te vangen, doordat hun autonomie een stuk kleiner is.

---

door *Marc Leijendekker*

Journalist bij *NRC Handelsblad*.

IN DE ZOMER VAN 2005 SCHREEF CAROLINA ALGUACIL een brief aan haar krant, *El País*. Ze was toen 27 jaar, deelde met een paar vriendinnen een woning in het centrum van Barcelona, en werkte voor een reclamebureau. Ik behoor tot een generatie die zijn diploma's heeft gehaald, zijn talen spreekt, heeft gestudeerd, schreef ze. We zijn deze zomer naar 'Europa' gegaan, met een van die goedkope vluchten waarop ze je aanspreken met 'je', en we hebben geslapen in een hotel voor jongeren. We hebben hetzelfde betaald voor onze koffie als thuis. We hebben wat rondgevraagd en ontdekt dat de huurprijzen even hoog zijn, en we kregen het gevoel dat Spanje op Europees niveau staat. Maar het erge is, zo besloot ze haar brief, dat ze beginnen te lachen als je vertelt dat je 997 euro verdient.¹

Met deze brief kreeg het Spaans er een nieuw woord bij. Ik ben een *mi-leurista*, had Alguacil geschreven. Iemand die van duizend ('mil' in het Spaans) euro moet zien rond te komen. Net als heel veel jongeren tussen de 25 en 35 jaar. De ingehouden woede die uit haar brief sprak kom je op veel

plaatsen in Zuid-Europa tegen. In Spanje en Italië, in Portugal en Griekenland voelen tienduizenden jongeren zich miskend, onderbenut en ondergewaardeerd.

De details verschillen per land, maar het ongenoegen in het mediterrane Europa heeft een paar gemeenschappelijke elementen. Liberalisering en toegenomen flexibiliteit in de arbeidswetten hebben het, veel meer dan in het verleden, mogelijk gemaakt jongeren weinig te betalen en makkelijk te ontslaan — waarbij de bovengrens voor ‘jongere’ op de 35 en soms 40 jaar ligt. In Spanje speelt dit extra sterk, omdat daar het aantal mensen in een tijdelijke baan rond de dertig procent ligt, ruim twee keer het gemiddelde van het vroegere Europa van de vijftien. Daarbij zijn de huizenprijzen zo sterk gestegen dat het idee van een eigen huis voor mensen in die leeftijdsgroep in de meeste gevallen een *idee fixe* is gebleven. Ook op dit gebied heeft Spanje de grootste stijging laten zien.

Af en toe is die onvrede naar buiten gekomen. In oktober 2008, toen Italiaanse studenten fel protesteerden tegen de onderwijsplannen van de regering-Berlusconi. Of twee maanden later, in december, toen betogende Griekse studenten aan de rest van de wereld duidelijk probeerden te maken hoe penibel hun situatie is, hoe onzeker hun toekomst. Waar boze jongeren in Spanje en Italië praten over de ‘generatie 1000 euro’,² kunnen de Grieken alleen maar dromen van dat bedrag. Daar noemen de jongeren die in de knel zitten zichzelf G700, de ‘generatie 700 euro.’³ En wijzen ze erop dat de kosten van het dagelijks levensonderhoud volgens Griekse consumentenorganisaties ongeveer vijftig procent hoger liggen dan in Nederland of Duitsland.

Hier wordt een kloof zichtbaar tussen de Noord-Europese en de Zuid-Europese landen, met Frankrijk ergens ertussenin — na de onrusten in Griekenland was president Sarkozy erg bezorgd dat die op de een of andere manier zouden overslaan naar Frankrijk. Bij die kloof gaat het onder andere om verschillen in kosten van levensonderhoud en in de structuur van de sociale zekerheid. Maar uiteindelijk, zegt Olivier Galland, een Franse socioloog die veel vergelijkend onderzoek heeft gedaan naar jongeren,⁴ gaat het om het begrip ‘autonomie’.

In landen als Denemarken, Engeland en Nederland zijn jongeren redelijk in staat gesteld om voor zichzelf te zorgen. Jongeren in Zuid-Europa hebben veel minder autonomie, constateert Galland. Daarom kijken veel Zuid-Europese jongeren met een mengeling van jaloezie en woede hoe hun Noord-Europese leeftijdsgenoten veel meer mogelijkheden hebben om hun eigen weg te kiezen, hun eigen leven uit te stippelen.

Dat komt ook door een andere focus in de sociale zekerheid. Zuid-Europese landen zijn veel meer georiënteerd op de familie dan op individuele

bijstand. Maatregelen die bedoeld zijn voor jongeren lopen regelmatig via de ouders: in Italië draagt de staat bijvoorbeeld vooral bij in studiekosten via belastingaftrek voor de ouders, en niet via beurzen of leningen die

Zuid-Europese landen zijn veel meer georiënteerd op de familie dan op individuele bijstand

rechtstreeks aan studenten zelf ter beschikking worden gesteld. De familie is de bank van lening en de verzekering voor jongeren. Soms is dat prettig en overzichtelijk, maar het blijft een relatie van afhankelijkheid die niet bijdraagt aan zelfstandigheid.⁵ Bij een valse start op

de arbeidsmarkt heb je in Zuid-Europa zeer beperkte mogelijkheden om een beroep te doen op de sociale zekerheid.

In de meeste gevallen zijn de flexibele arbeidscontracten pas sinds het midden van de jaren negentig een rol gaan spelen op de arbeidsmarkt in Zuid-Europa. Oudere werknemers, mannen en vrouwen van boven de veertig, hebben bijna altijd een vast contract, in een systeem waarin nog werd gedacht in banen-voor-het-leven. Een groot deel van de jongere leeftijdsgroepen moet het zien te rooien met tijdelijke contracten. Het verschil in verdiensten tussen iemand van dertig jaar en iemand van vijftig jaar is de afgelopen decennia groter geworden. In Zuid-Europa, zegt de socioloog Galland, worden jongeren gebruikt als een veiligheidsklep op de arbeidsmarkt. Dat heeft van hen 'een sociale klasse gemaakt die wordt uitgebuit door de rest van de samenleving'.

Vooraf in Griekenland en Italië is het bovendien niet altijd eenvoudig om een goede start te maken, omdat vriendjespolitiek en nepotisme een grote rol spelen in het aannemen van mensen. Iedere Griek kent het belang van *meson*, de juiste connecties, via familie of partij, om in aanmerking te komen voor een baan binnen de overheid. Gefrustreerd over haar vruchteloze pogingen om werk te vinden, hoewel ze uitstekende papieren had, vertelde een jonge Italiaanse vrouw me eens dat de impliciete boodschap die je zo meekrijgt als jongere, niet is 'zorg dat je iets leert', maar 'zorg dat je iemand leert kennen'. Daarom ook riepen de demonstrerende jongeren die in oktober door de straten van Rome en Milaan trokken, dat ze een systeem willen dat is gebaseerd op meritocratie. Je komt dat woord regelmatig tegen in discussies over de Italiaanse arbeidsmarkt: zorg ervoor dat mensen worden aangenomen op basis van wat ze waard zijn, wat ze hebben gepresteerd.

Sommige Italiaanse jongeren, relatief meer dan in andere landen, gaan daarom hun geluk beproeven in het buitenland. Een aantal van hen heeft een speciale website opgericht om te praten over de problemen van talent-

volle jongeren waarvoor in eigen land geen ruimte is: www.cervelliinfuga.it — hersenen op de vlucht. Op deze site kunnen felle discussies woeden over de vraag of de klachten van Italiaanse jongeren terecht zijn. Moeilijk werk te vinden, geen fatsoenlijke eigen woning? Kom eens hier in New York kijken, schreef een Italiaan. Mensen die twee banen hebben, in een klein kamertje wonen. Voor een deel zijn die klachten luxeproblemen. De flexibilisering van de arbeidsmarkt heeft toch ook gezorgd voor meer banen? En jongeren hebben het nu, materieel gezien, toch beter dan jongeren veertig jaar geleden?

Dat zal zo zijn, maar de cijfers over jeugdwerkloosheid in Zuid-Europa zijn somber en bijna altijd slechter dan die uit West- en Noord-Europa. In Griekenland 23 procent. Spanje ruim 24 procent. Italië ruim 20 procent.

De reactie van Berlusconi toen een jonge vrouw hem vertelde dat ze geen baan kon vinden is illustratief: ‘Zorg toch gewoon dat je een rijke man vindt, mijn zoon bijvoorbeeld.’

Portugal 16 procent.⁶ De financiële crisis en de recessie hebben al deze problemen alleen maar verscherpt. De arbeidscontracten van jongeren zijn kwetsbaarder, waardoor zij eerder hun baan verliezen. In Spanje zijn afgelopen najaar de aanmeldingen voor de politie en de Guardia Civil met veertig procent gestegen, die voor het leger zelfs met zeventig procent. De discussie over pensioe-

nen versterkt het idee van een machtsstrijd tussen generaties waarbij de jongeren het nakijken hebben en de rekening moeten betalen. ‘Wij betalen niet voor jullie crisis’, stond in oktober op een bord van demonstrerende jongeren in Milaan.

Met name in Italië en Griekenland zijn er veel jongeren die zich niet meer herkennen in de grote politieke partijen. De reactie van premier Berlusconi, toen een jonge vrouw hem vertelde dat ze maar geen baan kon vinden, is illustratief: zorg toch gewoon dat je een rijke man vindt, was zijn antwoord, mijn zoon bijvoorbeeld. De linkse partijen komen er doorgaans niet beter van af. Toen in het najaar van 2007 de Democratische Partij werd opgericht, een samenvoeging van twee partijen, bleek daar nauwelijks een rol weggelegd voor mensen onder de dertig. En de man die de broodnodige vernieuwing moest brengen, Walter Veltroni, was de 50 al gepasseerd — hij heeft begin dit jaar de handdoek in de ring gegooid.

Ook Tommaso Padoa-Schioppa, minister van Financiën in het centrum-linkse kabinet van Romano Prodi dat tussen 2006 en 2008 heeft geprobeerd te regeren, heeft zich de woede van veel jongeren op de hals gehaald. Hij had gezegd, met een verwijzing naar het grote aantal mannen en vrouwen

onder de 35 dat nog bij hun ouders woont, dat al die *bamboccioni* (grote kinderen) het huis uit moesten worden gejaagd.⁷

Het is een onderdeel van de mediterrane cultuur dat kinderen lang thuis blijven wonen. In Spanje, Griekenland en Portugal ligt de gemiddelde leeftijd om het huis uit te gaan rond de 27 jaar, en uit Spanje komen berichten dat door de crisis het aantal jongeren dat weer bij pa en ma gaat wonen, stijgt. In Italië ligt het gemiddelde boven de 30 jaar, en waarschijnlijk is daar de discussie over de vermeende moederskindjes het felst.

Want het is inderdaad niet altijd noodgedwongen dat jongeren zo lang bij hun ouders blijven. Federico Mello, auteur van het boek *Italië verklaard voor mijn opa*,⁸ heeft een pamflet gepubliceerd waarin hij fel van leer trok tegen Padoa-Schioppa.⁹ Maar in de eerste alinea's erkende hij dat lang niet al zijn leeftijdsgenoten het met hem eens zullen zijn. Als je een auto van papa hebt, een grote plasma-tv en een werkster die iedere dag de rotzooi op je kamer opruimt, dan zul je je niet herkennen in deze pagina's, schreef Mello.

Dat was een aanloop naar een felle aanval op de 'egoïstische opa's' van Italië, onderbouwd met een hele reeks cijfers. Zo is de verhouding tussen uitgaven voor ouderen en jongeren in Italië 3,5: tegenover iedere euro voor een jongere staat 3,50 euro voor een oudere. In West- en Noord-Europese landen is dat 1,70 tot 0,80. Eind jaren tachtig was het gemiddelde maandloon voor iemand tussen de 19 en 30 jaar twintig procent lager dan dat van iemand tussen de 30 en de 60 jaar. Nu is dat verschil gestegen naar 35 procent.

Wij, de jongeren die na 1970 zijn geboren, schreef Mello, moeten de prijs betalen voor de enorme achterstand van ons land, voor de jaren van corruptie en enorme begrotingstekorten. En nu moeten wij ons staande zien te houden 'in een land waarin het succes en de mogelijkheden van een persoon meer afhangen van de feodale voorrechten die door bloedverwantschap zijn overerfd dan door de mogelijkheden die worden geboden dankzij een normale sociale mobiliteit.' Zijn boodschap aan Padoa-Schioppa: stel ons in staat het huis uit te gaan, dan pakken we die handschoenen maar wat graag op.

* * *

Veel problemen van jongeren in Zuid-Europa zijn ook elders terug te vinden. Ook in Nederland, Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk bestaat onder jongeren het gevoel dat zij krom moeten liggen voor de pensioenen van hun ouders. Maar door de schokken van liberalisering en flexibilisering en door een sociaal bestel waarin nauwelijks aandacht bestaat voor individuele jongeren, zitten de jongeren in Zuid-Europa in een veel penibeler situatie dan hun leeftijdsgenoten noordelijker in Europa. Hun autonomie, de mogelijkheid om je eigen leven in te richten, is een stuk kleiner. De toekomst boezemt eerder angst in dan vertrouwen.

Maar hoe groot de onvrede ook is, grootschalige protesten van jongeren ziet vrijwel niemand in het verschiet. Er komt geen herhaling van de studentenprotesten van 1968, zo is de verwachting. Want een ideologisch alternatief is niet zichtbaar, een politieke utopie die de motor kan vormen voor zulke protesten, ontbreekt. In de aandacht voor milieu en duurzaamheid zijn elementen zichtbaar van een vooruitgangsideaal, maar een focus daarbij ontbreekt.

Sinds de Tweede Wereldoorlog is generatie na generatie groot geworden in de overtuiging dat de jongere garde het beter zal hebben dan de oudere, dat je door hard te werken iets op kunt bouwen en jezelf vooruit kunt helpen. Dat vertrouwen is, zeker onder Zuid-Europese jongeren, vrijwel volledig verdwenen — ongeacht opleiding, afkomst of sekse. En dat was al zo voordat de financiële crisis en de recessie begonnen te bijten.

Noten

- 1 Carolina Alguacil, 'Soy mileurista', *El País*, 21 augustus 2005.
- 2 Zie bijvoorbeeld www.generazione1000.com.
- 3 Zie <http://g700.blogspot.com>.
- 4 Zie onder andere Olivier Galland en Bernard Roudet (red.), *Les jeunes Européens et leurs valeurs. Europe occidentale, Europe centrale et orientale*. Parijs: La Découverte, 2005; en Olivier Galland en Yannick Lemel, *Valeurs et cultures en Europe*. Parijs: La Découverte, 2007.
- 5 Voor een uitgebreide behandeling van dit thema, zie bijvoorbeeld Marc Leijendekker, *Het land van de krul. Italië achter de schermen*. Amsterdam: Prometheus, 2008.
- 6 De cijfers zijn afkomstig van Eurostat, over het jaar 2008.
- 7 Zie bijvoorbeeld *Corriere della Sera*, 4 oktober 2007.
- 8 Federico Mello, *L'Italia spiegata a mio nonno*. Milaan: Mondadori, 2007.
- 9 Federico Mello, 'Il protocollo sul welfare visto dai Bamboccioni', onder andere te downloaden via www.generazioneblog.it.

Praktisch idealisme

Adil Öz: ‘Ik heb een hekel aan doemdenkers en neezeggers’

---

door *Jan Prij*

Redactiesecretaris CDV.

CDV sprak met Adil Öz (30). Adil ging na zijn vwo-opleiding op een kantongerecht werken. Hij gaf er leiding aan een kleine administratieve afdeling. Nu heeft hij voor een baan als informatieanalist bij de politie gekozen, een enerverende baan met het karakter van een jongensdroom. Wie wil er nu niet een bijdrage leveren aan het opsporen van criminelen en het oplossen van misdrijven? Binnen zijn werk als informatieanalist staat creatief denken centraal: steeds nieuwe verbanden leggen en je niet voor één gat laten vangen.

* * *

‘Na mijn vwo heb ik vijfenhalf jaar gewerkt op een administratieve afdeling bij een kantongerecht. Het werk zelf beviel prima, maar was een beetje saai, zonder al te veel uitdaging. Uiteindelijk ben ik bij de politie terechtgekomen als informatieanalist. Het voelt alsof een jongensdroom in vervulling is gegaan. Binnen het team moet je samen met anderen een bijdrage leveren aan de oplossing van criminele zaken. In mijn functie als informatieanalist wordt een beroep gedaan op mijn creatief denkvermogen en dat spreekt mij enorm aan. Criminelen bedenken van alles om niet gepakt te

worden en daar moet je inventief in mee- en “tegenin” denken. Met dit werk lever je ook een dienst aan de maatschappij, door een bijdrage te leveren aan de handhaving van de rechtsstaat.’

‘Mijn functie van informatieanalist vindt zijn basis in het kader van het project “Versterking opsporing en vervolging, naar aanleiding van het evaluatierapport van de Schiedammer parkmoord”. Op basis van onterechte veroordelingen in die zaak is mensen toen verweten dat ze een tunnelvisie hadden. Het helpen voorkomen dat er weer zoiets gebeurt is essentieel, ook voor mij persoonlijk. Wanneer er veel van dergelijke fouten worden gemaakt, voedt dat het maatschappelijk wantrouwen in ons rechtssysteem en de rechtszekerheid, en wordt uiteindelijk ook de democratie ondermijnd.’

‘De eenjarige politieopleiding die ik heb gevolgd om dit werk te kunnen doen, was fantastisch! Tijdens de opleiding word je “blauw geverfd” zoals dat heet, je leert het handhavingswerk en het opsporingswerk gedeeltelijk kennen.’

Bijzonder is dat hij als een van de weinige niet-academici in een klasje terecht kwam met voornamelijk universitair geschoolden

(al volgt Öz, voor zover werk en gezin dat toelaten, wel parttime een rechtenstudie).

'We zijn bewust met mensen van heel diverse werkervaring, opleiding en achtergrond samen, juist om tegen te gaan dat eenzijdigheden en professionele blikvernauwing ontstaat. Door de samenstelling van gemengde opsporingsteams wordt gepoogd een andere, meer veelzijdige en creatieve manier van werken te realiseren.'

Binnen de huidige opleiding zijn veel collega's die van werk zijn veranderd en bewust gekozen hebben voor een lager inkomen om dit werk te kunnen doen. Ook Adil heeft de overstap niet op basis van het salaris gemaakt. 'Het is gewoon de drive om te kunnen participeren in onderzoeken. Ik sta er niet voor niets elke dag om vijf uur voor op om dat te kunnen doen.'

* * *

Adil, zoon van een Turkse vader en Nederlandse moeder, zit samen met zijn twee broers ook in de normen-en-waardencommissie van zijn voetbalvereniging in Leiden. 'Wij zijn, zo zou je kunnen zeggen, de bewakers van de interne rechtsorde van de vereniging. Als je je misdraagt in het shirt van de club, wordt de hele vereniging daarop aangesproken. Als je door wangedrag constant in de plaatselijke krant komt te staan, benadeel je de vereniging en geef je de club een slechte naam. Daarbij moeten we ook correctief optreden bij de jeugd (en ook bij senioren), maar het aantal keren dat we daadwerkelijk moeten ingrijpen valt mee. Gedurende het eerste seizoen dat de commissie actief was, hadden we wél heel veel meldingen — dat was gewoon een kwestie van wennen en uitproberen denk ik. Later is het aantal meldingen minder geworden. Het is niet de bedoeling dat we voor elk wisselwasje komen opdrijven. Met problemen die je zelf kunt oplossen gaan we ons dus ook niet bemoeien. Het doel is dat mensen zich

uit zichzelf anders gaan gedragen en dat effect zie je nu optreden.'

* * *

Öz is niet somber over de toekomst. Dat betekent niet dat er niet veel te verbeteren valt.

'Een politiek onderwerp dat ik essentieel vind met het oog op de toekomst is onderwijs. Je kunt alleen vooruitkomen als het onderwijs goed is. Ik sta elke dag in de file, dat zou ik ook wel anders willen, maar echt boeien doet dat me niet. Daarnaast vind ik sport belangrijk, niet alleen omdat bewegen goed is, maar ook en vooral omdat het bijdraagt aan de wilskracht van mensen. Sport stimuleert je om wat extra's te doen. Behalve zelf voetballen, loop ik ook wel eens een rondje hard door de wijk. Je wilt toch elke keer je grenzen verleggen en een stukje langer, harder en een beetje sneller gaan. Zo'n soort training vind ik heel belangrijk, want dat vormt mensen.'

'Ik heb een hekel aan doemdenkers en neezeggers: mensen die zeggen, dat kan niet, gaat niet, of wil niet. De kunst is steeds nieuwe mogelijkheden te blijven zien door op andere en verschillende manieren naar "een zaak" te kijken. Deze kunst, die niet voor niets de kern van mijn werk uitmaakt, is ook buiten werktijd belangrijk.'

Jeroen Theunissen

En wij?

Wij voerden vooral oorlog met onszelf,
het was een tijd van romantiek, een tijd
van helden, sterven kon, we waren zestien
of achttien, schuld van het kapitalisme.
Het was een tijd van veel comfort
en schrijnende omstandigheden, te doen
hadden wij, we moesten samen drinken
tegen het tierende materialisme.
Een hele samenleving van ziellose, saaie,
volwassen verdieners, het was een wereld
van laissez-faire en neoliberalisme.
Met onze handen die we leenden gooiden
we alles omver, vooral onszelf, de muziek
stopte en ook de oorlog hield op.

Jeroen Theunissen (1977) woont en werkt in Gent. Hij schreef drie romans, *De onzichtbare*, *Het einde* en *Een vorm van vermoedheid* en een dichtbundel *Thuisverlangen*. In mei 2009 verschijnt zijn tweede bundel, *Het zit zo*.

---

*Jongeren in crisistijd (II):
nationaal perspectief*

‘Gewoon jezelf zijn’: jongerencultuur veertig jaar na mei 1968

De jongeren van nu zijn de erfgenamen van het gedachtegoed van de jaren '60 en '70. Die dromen van weleer over individuele vrijheid, persoonlijke authenticiteit en rebels conformisme leven in nieuwe vorm voort. Alleen zijn ze geen uiting van protest meer tegen de massaconsumptie en de massacultuur maar vormen er een integraal onderdeel van.

---

door Dick Houtman, Stef Aupers & Peter Achterberg

Dick Houtman is hoogleraar cultuursociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, Stef Aupers en Peter Achterberg zijn sociologisch onderzoeker aan dezelfde universiteit.

HET VOORJAAR VAN 2008 STOND in het teken van de herdenking van de culturele en politieke turbulentie van ‘mei 1968’. Jongeren uit de middenklasse uitten destijds hun onvrede over een benauwende ‘burgerlijke’ samenleving en een ‘technocratisch’, ‘kapitalistisch’ en ‘imperialistisch’ systeem, dat mensen reduceerde tot onbeduidende radertjes in een ziellose machine.¹ Deze zogenoemde ‘tegencultuur’ behelsde niet zozeer een ‘mislukte’ poging tot politieke revolutie door jonge hoogopgeleiden, als wel een stroomversnelling in een proces van culturele verandering dat westerse landen, en Nederland niet het minst, sindsdien onherkenbaar heeft veranderd.²

In zijn invloedrijke studie *The silent revolution* uit 1977 schetst de Amerikaanse politicoloog Ronald Inglehart een en ander als een uitvloeisel van de na de Tweede Wereldoorlog sterk toegenomen welvaart en veiligheid. De protestgeneratie van de babyboomers was immers opgegroeid in een

samenleving waarin schaarste en armoede voor velen tot het verleden behoorden, terwijl hun ouders de crisisjaren en de Tweede Wereldoorlog hadden meegemaakt. Dergelijke jeugdervaringen, zo luidt Ingleharts centrale stelling, zijn bepalend voor de prioriteiten die mensen er de rest van hun levens op na houden. Wanneer steeds meer mensen onder welvarende omstandigheden opgroeien, zullen volgens Inglehart de prioriteiten dus steeds meer verschuiven van fysieke en materiële veiligheid ('materialisme') naar individuele vrijheid en zelfontplooiing ('postmaterialisme').

Hierdoor kwam volgens Inglehart in de late jaren '60 en de vroege jaren '70 het politieke elan uit een heel andere hoek dan de marxisten vanouds voorspeld hadden: 'De opkomst van een nieuw type protest in een periode

van grote welvaart was geen kwestie van toeval. Economische ineenstorting mag dan in de jaren dertig hebben geleid tot een zwaai naar links, een periode van aanhoudende welvaart en fysieke veiligheid heeft in de late jaren zestig en de vroege jaren zeventig geleid tot de opkomst van *nieuw* links.³ Theodore Roszak, minstens evenzeer ideoloog als wetenschappelijk waarne-

De maatschappelijke betekenis van dromen over individuele vrijheid en rebels non-conformisme is drastisch veranderd

mer van de maatschappelijke onrust van destijds, formuleert het als volgt: 'In plaats van de klassenvijand te ontdekken in de eigen fabrieken, treft de *bourgeoisie* haar tegenover zich aan de ontbijttafel aan, in de persoon van haar eigen verwende kinderen.'⁴

Inglehart lijkt gelijk te hebben als hij beweert dat het belang van individuele vrijheid en zelfontplooiing sinds de late jaren '60 alleen maar is toegenomen, maar voor zijn stelling dat dit een gevolg is van de toename van de welvaart bestaat geen overtuigend bewijs.⁵ In wat volgt, willen wij echter een andere tekortkoming van zijn theorie behandelen, namelijk de veronachtzaming van de drastisch veranderde maatschappelijke betekenis van de dromen over individuele vrijheid, persoonlijke authenticiteit en rebels non-conformisme van weleer.⁶ Hoewel ze mettertijd steeds verder verspreid zijn geraakt, inspireren deze dromen vandaag de dag immers nauwelijks nog politieke protesten tegen een als verstikkend en onderdrukkend ervaren sociaal, economisch en politiek 'systeem'. Ze zijn zelfs steeds meer de motor gaan vormen van een systeem dat ze belooft te kunnen inlossen zonder dat daarvoor nog een radicale transformatie van de samenleving noodzakelijk is.

THINK DIFFERENT. REBELSE CONSUMENTEN OP JACHT NAAR
AUTHENTICITEIT

De tegencultuur van de late jaren '60 en vroege jaren '70 stond uitgesproken kritisch tegenover massaconsumptie en consumptiecultuur, beide voorgesteld als bronnen van benepen conformisme en burgerlijke afgunst op de afmetingen van de auto van de buurman.⁷ Waar de betrokkenen destijds geloofden te protesteren tegen een betrekkelijk statische en onveranderlijke maatschappelijke hoofdstroom, benadrukken hedendaagse wetenschappelijke waarnemers juist dat deze laatste onder invloed van het nieuw opgekomen culturele klimaat gewoon meeveranderde. '[De tegencultuur] *ageerde niet tegen* de hoofdstroom van de samenleving, maar *doordrenkte en transformeerde* haar', zo stelt de Britse historicus Arthur Marwick vast.⁸ Wij kunnen wat hem betreft dan ook beter spreken van een 'culturele' dan van een '*tegen*culturele' revolutie.⁹

In overeenstemming hiermee vond in dezelfde periode waarin protest tegen massaconsumptie en consumptiecultuur werd aangetekend inderdaad een ingrijpende transformatie van het denken over consumptie plaats. Het bedrijfsleven brak met de logica van de massaconsumptie en begon consumenten juist uit te dagen om zich via consumptie te onderscheiden van de conformistische massa. *Marketing* maakte geleidelijk plaats voor *branding*, waarbij merken van een jong, hip, avontuurlijk, rebels en non-conformistisch imago werden voorzien. Er ontstond, in de woorden van Thomas Frank, zoiets als een 'hip consumentisme dat wordt voortgestuwd door walging van de massamenleving zelf'¹⁰ en dat 'de consument belooft te verlossen van de akelige nachtmerrie van het burgerlijke consumentisme'.¹¹ Wie vandaag de dag op Hyves kijkt, ziet waartoe dit heeft geleid: jonge mensen tonen daar aan de hand van hun favoriete merken hoe 'anders' zij zijn dan anderen. Degenen die zich destijds verbonden met de tegencultuur zullen hen ongetwijfeld stakkers vinden, maar dienen zich daarbij dan wel te realiseren dat wij hier wel degelijk te maken hebben met een erfenis van het non-conformisme van de jaren '60. De hippies van destijds blonken trouwens ook niet uit in originaliteit waar het ging om bijvoorbeeld kleding- en muzieksmaak.

Men hoeft tegenwoordig niet lang te zoeken voordat men stuit op reclames die appelleren aan dromen over vrijheid, authenticiteit en rebellie. Natuurlijk geldt dit voor de reclames van Apple, zoals Ridley Scotts prijswinnende filmpje voor de introductie van de Macintosh in 1984, geïnspireerd door Orwells roman met dat jaartal als titel. Het filmpje werd voor het eerst uitgezonden tijdens de Amerikaanse Super Bowl op 22 januari 1984, waarin de Los Angeles Raiders in Tampa, Florida, de Washington Redskins

met 38-9 versloegen.¹² Apple profileert zich in het filmpje als een merk voor rebelse individualisten die durven te breken met de saaie en conformistische grijsheid van degenen die zich slaafs onderwerpen aan wat machtigen van hen verlangen. Apples *Think different*-campagne laat al even weinig aan de verbeelding over en geeft ongeveer dezelfde boodschap af. Men kan natuurlijk tegenwerpen dat Apple, met name via oprichter Steve Jobs, duidelijke wortels in de tegencultuur van de jaren '60 heeft, zodat wij hier slechts te maken hebben met een oprisping van een enkele oude hippie die zijn streken nog niet is verleerd.

Maar er is zoveel meer. Enige jaren terug verzamelden twee van ons reclameslogans die refereren aan idealen van persoonlijke authenticiteit.¹³ Er waren er vele, en ze worden zeker niet alleen gebezigd door bedrijven met duidelijke wortels in de tegencultuur. Enkele voorbeelden: 'Altijd jezelf' (HEMA), 'Even puur jezelf zijn met de verfijnde melanges van Pickwick', 'Het beste wat je kunt worden is jezelf' (uitzendbureau Content), 'Alle ruimte om jezelf te zijn' (Landal GreenParks), 'Wees jezelf, er zijn al zoveel anderen' (7UP) en ten slotte de allermooiste: 'Blijf jezelf tot het einde' (uitvaartverzekeraar Monuta).

Zelfs een oerdegelijk Duits bedrijf als BMW flirt tegenwoordig nadrukkelijk met een rebels en non-conformistisch imago in de voor de Amerikaanse markt bedoelde reclamecampagne *Company of Ideas*. De bijna retorische vraag luidt: 'Is er ooit iets werkelijk buitengewoons tot stand gebracht via een compromis?' Het antwoord is: 'In één woord: nee!' Verder heet het: 'Omdat wij nee kunnen zeggen tegen compromissen, kunnen wij ja zeggen tegen andere dingen [...]

Door het koesteren van onze autonomie en ons vermogen om nee te zeggen, kunnen wij ervoor zorgen dat grootse ideeën voortbestaan opdat ze ultieme motorvoertuigen kunnen worden.' Roy Spence, president van het Amerikaanse marketingbureau GSD&M, merkt naar aanleiding van deze reclamecampagne op:

De geest van de tegencultuur vormt de brandstof waarop de consumptiemaatschappij op volle toeren draait

'BMW's prestaties zijn legendarisch, maar hoe ze dat voor elkaar krijgen, is ook een belangrijk onderdeel van het verhaal. Ze krijgen het voor elkaar door passie en inspiratie — ze worden niet gehinderd door ideeëndodende bureaucratie.'

De hedendaagse consumptiecultuur, zo kunnen wij vaststellen, is doordrenkt door het non-conformistische ethos van de tegencultuur, dat consumptiegoederen voorziet van aura's van rebellie en persoonlijke authenticiteit. De geest van de tegencultuur is kortom niet verdwenen, maar vormt

inmiddels de brandstof waarop de motor van de consumptiemaatschappij op volle toeren draait.¹⁴

BROADCAST YOURSELF. NIEUWE MEDIA EN ZELFEXPRESSIE

Ook in de huidige media is de rebelse geest van de tegencultuur prominent aanwezig. Dat is niet verwonderlijk: de nieuwe media waarmee jongeren van nu massaal opgroeien — de pc, het internet en computergames — zijn goeddeels ontwikkeld door een generatie postmaterialistische babyboomers, ontevreden hackers en technisch bekwame hippies die zich keerden tegen de monopolisering van technologie door de overheid en multinationals.¹⁵ De belangrijkste ontwerpers van de personal computer — onder wie Bill Gates (Microsoft) en Steve Jobs en Steve Wozniak (Apple) — maakten onderdeel uit van een tak van de tegencultuur die pleitte voor *computer power to the people*.¹⁶ Wozniak beweert: ‘Ik kwam uit een groep die je beatniks of hippies zou kunnen noemen — een hoop techneuken die radicale taal uitsloegen over een informatierevolutie en hoe ze de wereld totaal zouden veranderen en de computers bij de mensen thuis zouden brengen.’¹⁷

Deze privatisering van computertechnologie is inmiddels een voldongen feit. Vrijwel elk huishouden in Nederland beschikt tegenwoordig over één of meer computers en een internetaansluiting.¹⁸ Het is met name de jonge ‘digitale generatie’¹⁹ die volop werkt, speelt en communiceert met de nieuwe media. Internet is veruit het favoriete medium. Belangrijk is daarbij dat de virtuele wereld niet alleen — of zelfs niet in de eerste plaats — gebruikt wordt om informatie op te zoeken, maar voor jongeren primair een sociale en expressieve functie heeft. De belangrijkste idealen van de tegencultuur uit de jaren ’60 — zelfexploratie, persoonlijke authenticiteit of ‘gewoon jezelf zijn’ — zijn wijd verspreid onder jongeren, maar worden niet langer verbonden met een ontsnapping aan het ‘systeem’. Integendeel: zij worden gevoed en gemedieerd door consumptie en nieuwe media. Het tegenculturele adagium van de Amerikaanse hippiegoeroe Timothy Leary *turn on, tune in, drop out* heeft plaatsgemaakt voor *turn on, boot up, jack in*; cyberspace is de plaats waar jongeren laten zien wie zij zijn of wie zij willen zijn.

Dat blijkt al uit de eerste studies naar gedrag van jongeren op het internet uit de jaren ’90.²⁰ Juist door de anonimiteit van het internet kunnen zij vrijelijk experimenteren met aspecten van de identiteit die in het echte leven bij face-to-facecontact niet aan bod komen. Internet biedt, anders gezegd, de mogelijkheid om sociaal wenselijk gedrag los te laten en gevoelens van schaamte en verlegenheid te overwinnen. Jongeren doen zich naar eigen zeggen online vaker voor als ouder dan ze zijn, stoerder dan ze zijn, zij ‘flirten’ meer en openlijker dan in het gewone leven en presenteren zich

soms als iemand van het andere geslacht (*genderbending*). Ook modelleren zij hun identiteit online vaak naar een ideaalbeeld dat zij hebben ontleend aan de media.²¹

Vooral zogenoemde Web 2.0-applicaties bieden oneindig veel mogelijkheden voor zelfexpressie. De opvallendste manifestatie daarvan zijn misschien wel onlinegames als *EverQuest*, *World of Warcraft* en *Second Life* – driedimensionale virtuele werelden waar jongeren, en dan vooral jongens, zich uitleven door karakters te ontwikkelen die het naar eigen zeggen mogelijk maken 'te zijn wie zij werkelijk zijn'.²² Of kunnen zij zo zijn wie zij *willen* zijn? In overeenstemming met de liberale geest van de jaren '60 motiveert het internet in elk geval een radicale democratisering van kunstenaarschap en sterrendom. In filmpjes op YouTube en MySpace zoeken jongeren naar meer dan Andy Warhols 'fifteen minutes of fame' en kan iedereen een ster zijn. Het adagium *Broadcast Yourself* van YouTube vat deze ambitie treffend samen. Massaal tonen jongeren op het internet hun kunsten en vermeende talenten – in de (meestal) ijdele hoop dat een gedroomd publiek spoedig vervangen zal worden door een reëel publiek. Profielsites als Sugababes.nl, Superdudes.nl of CU2 staan vol met foto's waarop jongeren zich presenteren als erotische diva's of met goud behangen popsterren terwijl weblogs dikwijls vol staan met intieme details over persoonlijke gebeurtenissen, confessies en bekentenissen. Weblogs zijn daarmee vergelijkbaar met dagboeken, met als cruciaal verschil dat de bekentenissen op weblogs niet privé maar juist openbaar en publiek toegankelijk zijn.

Zelfexpressie op het internet lijkt daarmee een min of meer narcistisch karakter te krijgen. Immers: de door het zelf geobsedeerde narcist, stelt Christopher Lasch, 'is in de zoektocht naar zelfvertrouwen afhankelijk van anderen. Hij kan niet zonder een publiek dat hem bewondert. [...] Voor de narcist is de wereld een spiegel.'²³ Het internet is bij uitstek een podium waarop jongeren zichzelf uiten en waar zij zoeken naar sociale bevestiging – waar zij jagen op een imaginair of echt publiek en een eindeloos applaus.

VAN GROTE IDEALEN NAAR SUBJECTIEVE ERVARINGEN

Vergelijken wij de jongerencultuur van de late jaren '60 en de vroege jaren '70 met die van tegenwoordig, dan is er sprake van zowel continuïteit als verandering. Net als destijds motiveren dromen over individuele vrijheid, persoonlijke authenticiteit en rebels non-conformisme het handelen van jongeren. Zij willen, zoals dat heet, 'gewoon zichzelf zijn', 'hun eigen ding doen', en zijn er daarbij rotsvast van overtuigd recht te hebben op 'respect'. Het recht op individuele vrijheid en zelfbeschikking heeft zich in een halve eeuw tijd als een olievlek over het land verspreid, zoals blijkt uit de

inmiddels zeer progressieve opvattingen over (homo)seksualiteit, *gender* en gezin. Hoewel deze ontwikkeling niet uniek is voor ons land,²⁴ behoort Nederland wat dit betreft wel tot de internationale voorhoede – zelfs in die mate dat wetenschappelijke waarnemers hier te lande spreken over het ontstaan van een nieuwe progressieve meerderheid.²⁵ Ook in de huidige Nederlandse politiek worden deze progressieve opvattingen, van uiterst

links tot uiterst rechts, gekoesterd.²⁶

Het postmaterialisme onder jongeren is diep verankerd in het materialisme van de markt

De dromen over individuele vrijheid, persoonlijke authenticiteit en rebels non-conformisme van de tegencultuur van de late jaren '60 en de vroege jaren '70 zijn, kortom,

niet verdwenen: zij zijn inmiddels de dominante cultuur geworden. Ze inspireren jongeren dan ook nauwelijks nog tot politieke strijd voor een betere wereld met meer vrijheid, maar zetten hen aan tot consumptie en mediagebruik. En andersom: markt en media hebben de tegenculturele kritiek van de jaren '60 en '70 geïncorporeerd en beloven jongeren rebelse vrijheid en persoonlijke ervaring. Heath en Potter (2004) beweren zelfs dat 'kritiek op de massamaatschappij de afgelopen veertig jaar een van de stuwende krachten achter het consumentisme' is geweest.

Het postmaterialisme onder jongeren is daarmee diep verankerd in het materialisme van de markt; persoonlijke vrijheid is ingebed in moderne systemen. De hippies van destijds zouden deze 'vrijheden' van jongeren dan ook zonder meer hebben afgedaan als niet meer dan 'schijnvrijheid' of 'repressieve tolerantie' – het bewustzijn van elk individu zou gezien worden als volledig 'vervreemd' en als ingekapseld door de logica van 'het systeem'. Jongeren van nu zijn vermoedelijk niet onder de indruk van dergelijke interpretaties: zij laten zich niet leiden door grote idealen maar door subjectieve ervaringen en zijn, mede hierdoor, het dichotome denken in termen van 'individu versus het systeem' allang voorbij. Toch zijn jongeren erfgenamen van het gedachtegoed van de jaren '60 en '70. Zij zijn, zouden zij zeggen, 'gewoon' te allen tijde 'zichzelf'.

Literatuur

Aupers, S., 'Online gamer. Tussen zelfexpressie en dwang', in: Marguerite van den Berg, Corien Prins en Marcel Ham (red.), *In de greep van de technologie. Nieuwe toepassingen en het gedrag van de burger*. Jaarboek TSS Tijdschrift voor

sociale vraagstukken. Amsterdam: Van Gennep, 2008, pp. 231-246.

Aupers, S., Dick Houtman en Inge van der Tak, "'Gewoon worden wie je bent.'" Over authenticiteit en anti-institutionalisme', *Sociologische Gids* 50 (2003), nr. 2, pp. 203-222, 225.

Brink, G. van den, *Schets van een bescha-*

- vingsoffensief. Over normen, normaliteit en normalisatie in Nederland.* Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004.
- Campbell, Colin, *The easternization of the west. A thematic account of cultural change in the modern era.* Boulder, CO: Paradigm, 2007.
- Duyvendak, Jan Willem, *Een eensgezinde, vooruitstrevende natie. Over de mythe van 'de' individualisering en de toekomst van de sociologie.* Inaugurele rede Universiteit van Amsterdam. Amsterdam: Vossiuspers, 2004.
- Frank, Thomas, *The conquest of cool. Business culture, counterculture, and the rise of hip consumerism.* Chicago, IL: The University of Chicago Press, 1997.
- Heath, Joseph, en Andrew Potter, *Nation of rebels. Why counterculture became consumer culture.* New York, NY: HarperCollins, 2004.
- Himanen, Pekka, *De hacker-ethiek en de geest van het informatietijdperk.* Amsterdam: Nieuwezijds, 2001.
- Haan, Jos de, en Christian van 't Hof (red.), *Jaarboek ICT en samenleving 2006. De digitale generatie.* Amsterdam: Boom, 2006.
- Houtman, Dick, *Class and politics in contemporary social science. 'Marxism lite' and its blind spot for culture.* New York: Aldine de Gruyter, 2003.
- (2008a), 'God in Nederland 1996-2006. Enkele godsdienstsociologische routines ter discussie', *Religie & samenleving* 3 (2008), nr. 1, pp. 17-35.
- (2008b), *Op jacht naar de echte werkelijkheid. Dromen over authenticiteit in een wereld zonder fundamenten.* Inaugurele rede Erasmus Universiteit Rotterdam. Amsterdam: Pallas Publications, 2008.
- , Peter Achterberg en Jan Willem Duyvendak (2008a), 'De verhitte politieke cultuur van een ontzuilde samenleving', in: Bart Snels en Noortje Thijssen (red.), *De grote kloof. Verhitte politiek in tijden van verwarring.* Amsterdam: Boom, 2008, pp. 61-80.
- , — en — (2008b), 'Rechtse partijen pleiten voor individuele vrijheid en laten links sprakeloos achter', *NRC Handelsblad*, 27 september 2008.
- Inglehart, Ronald, *The silent revolution. Changing values and political styles among western publics.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 1977.
- , *Culture shift in advanced industrial society.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990.
- , *Modernization and postmodernization. Cultural, economic, and political change in 43 societies.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 1997.
- Lasch, Christopher, *The culture of narcissism. American life in an age of diminishing expectations.* New York, NY: Norton, 1991 [1979].
- Levy, Steven, *Hackers. Heroes of the computer revolution.* Londen: Penguin Books, 2001 [1984].
- Marwick, Arthur, *The sixties. Cultural revolution in Britain, France, Italy, and the United States, c. 1958-c. 1974.* New York: Oxford University Press, 1998.
- Roszak, Theodore, *The making of a counter culture. Reflections on the technocratic society and its youthful opposition.* Garden City, NY: Doubleday, 1969.
- , *From Satori to Silicon Valley.* 2000. Zie <http://library.stanford.edu/mac/primary/docs/satori/index.html>.
- Steyaert, Jan, en Jos de Haan (red.), *Jaarboek ICT en samenleving 2007. Gewoon digitaal.* Amsterdam: Boom, 2007.
- Turkle, Sherry, *Life on the screen. Identity in the age of the internet.* New York: Simon & Schuster, 1995.
- Turner, Fred, *From counterculture to cyberculture: Stewart Brand, the Whole Earth Network and the rise of digital utopianism.* Chicago: University of Chicago Press, 2006.
- Valkenburg, Patti, Alexander Schouten en Jochen Peter, 'jongeren en hun identiteitsexperimenten op internet', in: Jos de Haan en Christian van 't Hof (red.), *Jaarboek ICT en samenleving 2006. De digitale generatie.* Amsterdam: Boom, 2006, pp. 47-58.
- Zijderveld, Anton C., *The abstract society. A cultural analysis of our time.* Garden City, NY: Doubleday, 1970.

Noten

-
- 1 Roszak 1969; Zijderveld 1970.
- 2 Campbell 2007, pp. 234-239; Marwick 1998.
- 3 Inglehart 1977, p. 262, zijn cursivering.
- 4 Roszak 1969, p. 34.
- 5 Houtman 2003, pp. 66-102.
- 6 Deze omissie in het werk van Inglehart is vrijwel zeker een gevolg van zijn eenzijdige nadruk op kwantitatieve analyse van surveydata. Voor 'het tellen der neuzen' en het maken van systematische vergelijkingen tussen bijvoorbeeld geboortecohorten is zo'n aanpak uiteraard zeer bruikbaar, maar voor het analyseren van de verhouding tussen de dominante cultuur en het verzet daartegen is zij dat veel minder (Houtman 2008a).
- 7 Deze paragraaf is gebaseerd op de oratie van de eerste auteur (Houtman 2008b).
- 8 Marwick 1998, p. 13, zijn cursivering.
- 9 Marwick 1998, p. 15; vergelijk Campbell 2007, pp. 234-239.
- 10 Frank 1998, p. 28.
- 11 Frank 1998, p. 32.
- 12 Het filmpje is onder andere te vinden op YouTube: <http://nl.youtube.com/watch?v=OYecfv3ubPS> (geraadpleegd op 21 februari 2009).
- 13 Aupers, Houtman en Van der Tak 2003.
- 14 Frank 1998, p. 27.
- 15 Levy 1984.
- 16 Roszak 2000; Turner 2006.
- 17 Geciteerd in Himanen 2001, p. 176.
- 18 Steyaert en De Haan 2007.
- 19 De Haan en Van 't Hof 2006.
- 20 Turkle 1995.
- 21 Valkenburg, Schouten en Peter 2006.
- 22 Aupers 2008.
- 23 Lasch 1979, p. 10.
- 24 Inglehart 1977, 1990, 1997.
- 25 Van den Brink 2004; Duyvendak 2004.
- 26 Houtman, Achterberg en Duyvendak 2008a, 2008b.

Naar een nieuwe verloren generatie?

Welke lessen zijn uit de economische crisis van de jaren '80 te trekken? Toen werd, niet geheel terecht, gesproken van 'een verloren generatie'. Dreigt langdurige werkloosheid opnieuw voor jongeren? Dat hoeft niet, mits de foute remedies uit de jaren tachtig worden vermeden. Dus geen Vut, geen overbodig werk scheppen. Wat wel helpt is een mobieler arbeidsmarkt.

---

door *Wil Arts*

Emeritus hoogleraar sociologie, universiteit Tilburg.

NU EEN DIEPE EN LANGDURIGE RECESSIE — misschien zelfs depressie — onontkoombaar lijkt, zijn vragen naar de sociale gevolgen van economische crises weer actueel geworden. PvdA-fractievoorzitter Mariëtte Hamer heeft recent een dergelijke vraag op de agenda geplaatst met de uitspraak: 'Voor de naïviteit van de jaren tachtig is geen plaats. We mogen geen verloren generatie laten ontstaan'.¹ Wie nader kennisneemt van de notitie waaruit deze uitspraak is gelicht, komt tot de ontdekking dat de PvdA kennelijk lessen wil trekken uit de economische crisis van de jaren '80.² Dat is lovenswaardig, maar er blijven in de notitie nogal wat vragen onbeantwoord. Is er toen echt wel zoiets als een verloren generatie ontstaan? Zo ja, hoe is die dan ontstaan, of liever: wat waren de sociaaleconomische condities die dat ontstaan hebben bewerkstelligd? Zo nee, wat was er dan aan de hand? Zijn de condities van toen dezelfde als die van thans of zijn er naast overeenkomsten misschien ook verschillen aanwijsbaar? Wat zijn de consequenties van eventuele verschillen voor de toekomstperspectieven van een mogelijk nieuwe verloren generatie? Waren beleidsmakers in de jaren '80 werkelijk zo naïef, en kunnen we het nu echt slimmer aanpakken, zoals in de PvdA-notitie wordt gesteld? Ik zal deze vragen in het vervolg

van deze bijdrage, zo goed als dat in kort bestek mogelijk is, proberen te beantwoorden.

GENERATIETHEORIE

De term 'verloren generatie' kwam in het midden van de jaren '80 op als aanduiding voor jongeren die in het begin van dat decennium bij de overgang van onderwijs naar arbeidsmarkt 'verloren' dreigden te gaan, simpelweg omdat er geen banen voor hen waren. Het was vooral de socioloog Henk Becker die probeerde dit fenomeen nader te duiden.³ Daarbij kon hij gebruikmaken van een generatietheorie die hij al eerder had ontwikkeld.⁴ Hij vroeg zich af hoe majeure maatschappelijke gebeurtenissen (trendbreuken, macroschokken) de levenskansen van opeenvolgende geboortecohorten beïnvloeden. Becker stelde dat de levenskansen in ons type samenleving steeds minder samenhangen met de sociale herkomst van mensen (hun toegeschreven status; de stand of klasse waarin ze zijn geboren) en steeds meer van het onderwijs dat ze hebben genoten (hun verworven status; het menselijke kapitaal dat ze hebben opgebouwd). De kansen op onderwijs zouden vandaag de dag vooral afhangen van de historische generatie waartoe men behoort. Vervolgens stelde hij dat generaties ontstaan tijdens de formatieve periode van hun leden, dat wil zeggen zo van hun tiende tot hun vijftiende jaar. In deze periode zijn mensen extra ontvankelijk voor ervaringen (bijvoorbeeld van schaarste of welvaart) en vindt hun socialisatie plaats. Vooral de materiële beperkingen uit de formatieve periode zouden lang doorwerken, net als de socialisatie die ze tijdens die periode hebben ondergaan. Ten slotte meende Becker dat mensen die in hun formatieve periode gezamenlijk trendbreuken hebben meegemaakt niet alleen ervaringen delen, maar ook bepaalde problemen gemeenschappelijk hebben. Daardoor vormen ze niet slechts sociale categorieën, maar zijn ze tevens probleemgemeenschappen, zonder echter noodzakelijkerwijs probleemoplossinggemeenschappen te zijn. De leden van een bepaalde generatie verschillen immers van elkaar omdat sommigen rijkere bronnen kunnen aanboren en succesvollere strategieën zullen volgen om hun levenskansen veilig te stellen dan anderen.

Becker liet zijn theorie uitmonden in een typologie van generaties. De geboortecohorten van 1910-1929 duidde Becker aan als de vooroorlogse generatie, die van 1930-1945 als de stille generatie; de cohorten van 1946-1954 noemde hij de protestgeneratie en die van 1955-1970 de verloren generatie; tot slot kwam dan nog de zogenaamde pragmatische generatie, die van 1970 en later dateert. Wat de verloren generatie betreft, vroeg hij zich af in hoeverre de economische recessie, die zijns inziens van ongeveer 1975

tot 1985 heeft geduurd, de jongeren van toen in de opbouw van hun leven, loopbaan en inkomen heeft geschaad. Hun kans op jeugdwerkloosheid was niet alleen twee tot tweeënhalf keer groter dan die van de protestgeneratie, maar ze werden naar verhouding ook meer getroffen door langdurige werkloosheid (meer dan zes maanden) en moesten vaker van werkkring veranderen. Toch meende Becker in 1997 dat driekwart van de leden van de verloren generatie de opgelopen achterstand inmiddels had ingelopen. Het onderste kwart zou echter de boot in meerdere opzichten hebben gemist. De term verloren generatie zou dus eigenlijk slechts voor deze partiële generatie gelden.

Als Beckers analyse klopt, dan zou de komende diepe en langdurige recessie wel eens kunnen leiden tot een nieuwe verloren (partiële) generatie. Beckers boeken waren bedoeld voor een ruim publiek en hadden met opzet een essayistisch karakter. Dat vergrootte hun toegankelijkheid en populariteit, maar ging wel ten koste van de strakheid van bewijsvoering en empirisch-theoretische onderbouwing.

ECONOMISCHE CRISIS

Wat was er tijdens de vorige economische crisis precies aan de hand? De economisch historicus Jan Luiten van Zanden liet de crisis, die werd gekenmerkt door economische stagnatie en inflatie, wat eerder beginnen dan Becker dat deed, namelijk in 1973.⁵ De oorzaken van deze crisis zocht hij in enkele 'exogene' schokken die een einde maakten aan een lange periode van hoogconjunctuur. De belangrijkste schokken waren de ineensstorting van het systeem van vaste wisselkoersen in 1971 en de inflatiegolf van 1968-1973, die uitliep op de oliecrisis van 1973. Eerst nam daardoor het vertrouwen in de economie af en vervolgens zakten eind 1973 de koersen op de aandelenmarkten. Daarna, in 1974 en 1975, daalden zowel de productie als de reële inkomens in alle OESO-landen. Dit was de eerste 'echte' recessie in deze crisisperiode. Een tweede wereldwijde recessie volgde in de jaren 1981 en 1982, mede als gevolg van de tweede oliecrisis in 1979. In de andere jaren van deze economische crisis vond wel economische groei plaats, maar in een veel lager tempo dan in de jaren '60 en het begin van de jaren '70. De belangrijkste verschillen met de nieuwe crisis zijn dat de externe schok nu het instorten van het Amerikaanse financiële systeem was en dat deflatie in plaats van inflatie dreigt. Daarmee heeft de huidige crisis meer gemeen met die van de jaren 1930 dan die van de jaren '70 en '80.

De ontwikkeling van de Nederlandse economie in de periode 1973-1985 week op een aantal punten af van die van de rest van Europa. Nederland doorstond de eerste crisisjaren relatief goed, terwijl na 1979 de Nederland-

se economie in negatieve zin opviel. De relatief goede beginjaren waren te danken aan het expansieve beleid van het kabinet-Den Uyl (1973-1977), dat de nadruk legde op een stimulering van de publieke bestedingen (werkgelegenheidsprojecten, industriebeleid voor bedrijven in nood) en private bestedingen (verhoging minimumloon en uitkeringen). Door dit conjunctureel gezien succesvolle beleid werden de structurele problemen echter vergroot. In het begin van de jaren '80 hadden het steeds verder oplopende begrotingstekort en de steeds slechter wordende internationale concurrentiepositie zodanig ernstige vormen aangenomen dat men niet kon ontkomen aan draconische bezuinigingsprogramma's en loonmatiging. Pas met het eerste kabinet-Lubbers (1982-1986) werden deze structurele problemen diepgaand aangepakt. Door de bestedingsbeperking was de economische opleving aanvankelijk zwakker dan in de andere oESO-landen. Pas na 1985 trad er een conjuncturele verbetering op.

WERKLOOSHEID

Becker legde in zijn generatietheorie vooral de nadruk op ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Van Zanden laat zien dat niet alleen de economische groei, maar ook de toename van werkloosheid in Nederland een ander patroon volgde dan in de andere oESO-landen. Hoewel de werkloosheid al vanaf het begin van de crisis toenam, bleef deze tot 1979 betrekkelijk laag (minder dan 4% van de beroepsbevolking). Tussen 1979 en 1983 — de jaren van de tweede oliecrisis — nam deze niet alleen razendsnel toe, maar ook nog eens veel sterker dan elders. De werkloosheid steeg in die jaren van 281.000 naar 801.000, om vanaf 1984 — eerder dan in omringende landen — te gaan dalen, om pas aan het eind van de jaren '90 weer onder de 4% terecht te komen. Dit lijkt erop te wijzen dat Becker zijn crisis veeleer vanaf begin 1980 tot eind 1990 had moeten laten lopen. Toen kwam de werkloosheid immers voor het eerst weer op het niveau van 1980. Maar dat is misschien wat te snel gedacht; het ging Becker immers vooral om de jeugdwerkloosheid.

Als we naar de cijfers voor de jeugd- en totale werkloosheid kijken, dan valt op dat de curven ongeveer hetzelfde verloop laten zien.⁶ Er zijn echter twee belangrijke verschillen. Allereerst steeg de jeugdwerkloosheid bij het begin en daalde deze tegen het einde van de crisis sneller dan de totale werkloosheid. Vervolgens kwam de jeugdwerkloosheid tijdens de crisis geleidelijk aan op een substantieel hoger niveau te liggen dan de totale werkloosheid. Zo was op het dieptepunt van de tweede 'echte' recessie (1984) 12% van de afhankelijke beroepsbevolking werkloos, terwijl de jeugdwerkloosheid 25% bedroeg. Zo bezien was het niet zo gek van Becker om het begin

van de economische crisis in 1975 te leggen, maar rond 1985 — zijn gekozen eindpunt — was het probleem van de jeugdwerkloosheid nog steeds zeer

Tijdens de vorige crisis nam ook het arbeidsaanbod sterk toe. Nu gaat dat juist sterk afnemen

ernstig. Pas jaren later werd weer het relatief lage niveau van voor 1975 gehaald.

Het verschil met nu is, dat tijdens de vorige crisis niet alleen de vraag naar arbeid afnam, maar dat ook het aanbod sterk toenam, vooral door toetreding van gehuw-

de vrouwen tot de arbeidsmarkt. Nu gaat het aanbod juist sterk afnemen omdat de babyboomers massaal met pensioen gaan. De overeenkomst is dat de jeugdwerkloosheid thans, net als toen, eerder en sterker stijgt dan de totale werkloosheid.

THEORETISCHE EN METHODOLOGISCHE BEZWAREN

Er schort, zoals opgemerkt, ook iets aan Beckers bewijsvoering en empirisch-theoretische onderbouwing. De methodoloog Jacques Hagens heeft Becker wat dit betreft streng terechtgewezen.⁷ Hagens maakt er geen bezwaar tegen dat verscheidene geboortecohorten gemakshalve worden samengevoegd tot generaties en al evenmin dat er aansprekende etiketten op worden geplakt. Tenminste, zolang die etiketten echt als etiketten worden gebruikt, dat wil zeggen als een handige manier om een complexe werkelijkheid verkort weer te geven. Etikettering gaat zijns inziens echter veel te ver als de indruk wordt gewekt — en dat doet Becker — dat alleen hiermee al theoretisch inzicht wordt geboden. Generaties zijn echter theoretisch lege begrippen, net als cohorten, en schreeuwen daarom om nadere invulling. Beckers invulling bestaat eruit dat hij suggereert dat een macroschok die een bepaalde generatie ondergaat haast allesoverheersend is voor de levensloop van de geboortecohorten die hij ertoe rekent. Empirisch klopt dat niet. Degenen die Becker tot een bepaalde generatie rekent, maken immers niet slechts één macroschok mee, maar ondergaan daarnaast een onafzienbare veelheid van persoonlijke, lokale en (inter)nationale gebeurtenissen vanuit een zeer grote diversiteit van sociale posities. Al deze gebeurtenissen en posities zullen in mindere of meerdere mate hun levenskansen beïnvloeden.

Een tweede bezwaar dat Hagens aandraagt, is dat Becker de sociale gevolgen van gebeurtenissen interpreteert als generatie-effecten. Theoretisch gezien kunnen die gevolgen echter niet alleen cohort-, maar ook leeftijd- of periode-effecten zijn of een combinatie van deze drie. Op ons

geval toegepast, is het via een momentopname onmogelijk uit te maken of de slechte arbeidsmarktkansen van bepaalde mensen op een bepaald moment nu te wijten zijn aan de economische crisis die ze in een eerdere fase van hun levensloop hebben meegemaakt, aan hun ouder worden of aan de sociaaleconomische omstandigheden van het moment zelf. Om die drie factoren te ontrafelen moet men over longitudinale gegevens beschikken, wat wil zeggen dat men in staat moet zijn de mensen die men onderzoekt door de tijd te volgen. Men moet met andere woorden over onderzoeksgegevens beschikken die informatie bevatten over de levensgebeurtenissen die mensen uit verschillende geboortecohorten, in bepaalde leeftijdsfasen tijdens verschillende historische perioden hebben ondergaan.

En dan nog is het niet eenvoudig greep te krijgen op de elkaar overlappende effecten. Gelukkig hebben methodologen hiervoor een specifiek analysemodel ontwikkeld. Helaas blijkt het zelfs met dit model statistisch niet mogelijk om cohort-, leeftijd- en periode-effecten tegelijk te schatten. Men moet er altijd één constant houden. Dat kan door deze op theoretische gronden uit te sluiten of er in ieder geval voor te controleren. Hoewel Hage-naars dit analysemodel een bot, onhandig instrument noemt dat vooral explorerend kan worden gebruikt om inzicht te krijgen in generatie-effecten, is het zijns inziens verre superieur aan de impressionistische beschouwingen op basis van onsystematische gegevens die Becker aan het vermeende ontstaan van een verloren generatie wijdt.

LITTEKENS

Gelukkig beschikken we inmiddels over meer geavanceerd onderzoek, dat het niet alleen mogelijk maakt leeftijd-, periode- en cohorteffecten enigszins te ontrafelen, maar ook te bezien of er in de jaren '70 en '80 zo-

Door het niet-werkzaam zijn in het begin van het arbeidzame leven vormen zich littekens die de kans op werk later negatief beïnvloeden

iets als een verloren generatie is ontstaan. Ruud Luijkx en Maarten Wolbers stapelden in hun onderzoek een vijftal enquêtes, afgenomen in de periode 1992-2003, die retrospectieve vragen bevatten over de arbeidsloopbaan van ondervraagden die in de jaren '50, '60, '70 of '80 het onderwijs hebben verlaten.⁸ Ze controleerden

voor periode-effecten. Wat bleek? Hoe langer men in de eerste drie jaar na het verlaten van het onderwijs niet werkte, des groter de kans dat men in een latere periode van vijftien jaar ook zonder werk zat.⁹ De onderzoekers

concludeerden hieruit dat door niet-werkzaam te zijn in het begin van het arbeidzame leven zich kennelijk littekens vormen die de kansen op betaald werk in een later stadium negatief beïnvloeden. Er werd — in tegenstelling tot wat Becker meende — geen bewijs gevonden voor de stelling dat de littekens in de loop van de tijd langzaam vervagen of zelfs helemaal verdwijnen. Ook vonden de onderzoekers geen cohorteffecten. Of men als jongere nu in tijden van hoge of van lage werkloosheid langdurig zonder werk kwam te zitten, maakte kennelijk niet uit. Het is de breuk die in het ontwikkelingsproces van de jeugdige optreedt in de gevoelige fase naar volwassenheid die littekens achterlaat, en niet de door Becker vooronderstelde macroschok.

EEN BEETJE NAÏEF

Wie nog eens terugkijkt naar het beleid dat in de jaren '70 en '80 is gevoerd, kan moeilijk concluderen dat men indertijd naïef was in de zin dat men het probleem van de jeugdwerkloosheid onderschatte.¹⁰ Ieder kabinet uit die jaren besteedde er ruim aandacht aan en deed zijn uiterste best langdurige werkloosheid van jongeren via tijdelijke banen, gemeenschapstaken en onderwijsvoorzieningen te voorkomen. Hooguit was men een beetje naïef over de mogelijkheden die deze maatregelen boden om het probleem systematisch aan te pakken. De maatregelen bleken achteraf maar al te vaak lapmiddelen te zijn die slechts een tijdelijke verlichting van de problematiek boden. Het probleem met blijvende oplossingen was en is dat ze de arbeidspositie van werkloze jongeren weliswaar structureel versterken, maar dat dit ten koste gaat van andere zwakke groepen op de arbeidsmarkt als ouderen, herintredende gehuwde vrouwen en gehandicapten.

Er is echter een troost. De proportioneel hogere werkloosheid onder jongeren wordt bij een weer aantrekkende economie al snel geringer en verdwijnt geheel bij een herstel van volledige werkgelegenheid. Maar dat is natuurlijk een schrale troost voor degenen die in de tussentijd door de economische recessie getroffen worden. Er blijft altijd gevaar dat zij door langdurige werkloosheid wegzinken in ontmoediging en onverschilligheid. Wie vormen dan de kwetsbaarste groep? Als jeugdigen met een hoger scholingspeil noodgedwongen lager geclassificeerde banen gaan aanvaarden, dan zijn het de voortijdige schoolverlaters, de drop-outs, de laagopgeleiden en dergelijke die het kind van de rekening worden.

Als we het thans slimmer willen aanpakken dan toen, dan zullen de overheid en het bedrijfsleven hen, misschien zelfs dwingend, de kans moeten bieden via toegenomen scholingsmogelijkheden en tijdelijke banen een beter opleidingsniveau en een betere beroepskwalificatie te verwerven.

Op die manier wordt ook voor deze categorie enig perspectief gecreëerd. Vormen van werk die afwijken van de standaard (uitzendarbeid, flexibele contracten enzovoort) blijken namelijk geen negatieve gevolgen te hebben voor de latere loopbaan.¹¹

EN NU?

De conclusie luidt dat er tijdens de vorige economische crisis geen verloren generatie is ontstaan. Wel zijn toen door de hoge jeugdwerkloosheid aan vele jongeren schrijnende wonden toegebracht die nog lang zichtbare littekens hebben achtergelaten. Dat er nu weer zoiets te gebeuren staat, lijkt onafwendbaar. Maar dat betekent nog niet dat de geschiedenis zich geheel en al hoeft te herhalen. We kunnen ook, en daarin heeft Mariëtte Hamer gelijk, proberen er lessen uit te trekken. Ik zal me tot twee lessen beperken. De eerste is dat we bij het oplossen van conjuncturele problemen moeten oppassen geen structurele problemen te verergeren en omgekeerd. Zo heeft Paul de Beer een pleidooi gehouden voor het weer van stal halen van de VUT-regelingen uit de jaren '80.¹² Door het vervroegd uitreden van ouderen zou het huidige en komende banenverlies op een minder pijnlijke wijze kunnen worden opgevangen. Als aan zijn roep gehoor wordt gegeven, dan verergert dat de structureel verwachte krapte op de arbeidsmarkt over vijf à tien jaar echter substantieel. We staan dus voor een duivels dilemma. Veel meer dan laveren tussen een conjuncturele Scylla en een structurele Charybdis zit er, ben ik bang, niet in. De tweede les is dat we niet moeten denken veel slimmer te zijn dan men in de jaren '70 en '80 was. Toen plaatsvervangend directeur-generaal voor de arbeidsvoorziening Kruse in 1978 een overzicht van de werkloosheidsbestrijding in de jaren 1930 in handen kreeg, kwam hij met een schok tot de ontdekking dat hetgeen zijn departement met veel inventiviteit en creativiteit probeerde te bedenken, toen al was gedaan. Dat zou ons ook nu wel eens kunnen gebeuren. Ook dat is een weinig opwekkende gedachte.

Zo dreigt deze bijdrage toch nog in mineur te eindigen. Het is tijd voor een positieve noot. Het CBS en de WRR hebben recentelijk onderzoek gedaan naar de lotgevallen van werknemers die tijdens de recentste recessie (2000-2001) hun baan verloren als gevolg van massaontslag bij een groot bedrijf.¹³ Zij werden drie jaar lang gevolgd. Twee van de drie ontslagenen hadden binnen een halfjaar weer werk. Vooral de jongeren onder hen vonden doorgaans snel een nieuwe baan en gingen er vaak zelfs in inkomsten op vooruit. Moeders met jonge kinderen, ouderen en werknemers van niet-westerse herkomst vonden echter moeilijker nieuw werk. Zij ondervonden ook eerder een inkomstendaling. De conclusie van de onderzoekers luidde

dat massaontslag dus niet onvermijdelijk tot massawerkloosheid leidt. Minister Piet Hein Donner (Sociale Zaken en Werkgelegenheid, CDA) heeft uit deze bevindingen de conclusie getrokken dat we geen werkgelegenheid moeten behouden waar geen werk meer is, maar werkgelegenheid scheppen waarvoor vraag bestaat. Daarom wil hij samen met de sociale partners in een 'crisisteam' een plan uitwerken om de arbeidsmarkt mobieler te maken.¹⁴ Het lijkt het proberen waard. Ondanks de oplopende werkloosheid staan er immers nog veel vacatures open.

Noten

- 1 'PvdA wil in crisistijd scholingsfondsen "leegtrekken"', *de Volkskrant*, 20 december 2008.
- 2 Tweede Kamerfractie PvdA, *Houvast en realisme in onzekere tijd. De PvdA over de arbeidsmarkt*. Den Haag, 19 december 2008.
- 3 Henk Becker, *De toekomst van de Verloren Generatie*. Amsterdam: Meulenhoff, 1997.
- 4 Henk Becker, *Generaties en hun kansen*. Amsterdam: Meulenhoff, 1992.
- 5 Zie hiervoor en voor het volgende Jan Luiten van Zanden en Richard T. Griffith, *Economische geschiedenis van Nederland in de 20e eeuw*. Utrecht: Het Spectrum, 1989; en Jan Luiten van Zanden, *Een klein land in de 20e eeuw. Economische geschiedenis van Nederland 1914-1995*. Utrecht: Het Spectrum, 1997.
- 6 Wiemer Salverda, *Youth unemployment. Dynamics of the Dutch labour market 1955-1988*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1992.
- 7 Jacques A. Hagenaars, 'De Onzichtbare Kleren van de Generaties, of: Show me your true colors', *Mens en maatschappij* 73 (1998), nr. 3, pp. 211-215.
- 8 Ruud Luijkx en Maarten Wolbers, 'The effects of non-employment in early work-life on subsequent employment chances of individuals in the Netherlands', *European Sociological Review*, 2009 (te verschijnen).
- 9 Uit een eerdere studie van R. Layte, H. Levin, J. Hendrickx en I. Bison ('Unemployment and cumulative disadvantage in the labour market', in: D. Gallie en S. Paugam (red.), *Welfare regimes and the experience of unemployment in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2000, pp. 153-174) blijkt dat langdurige jeugdwerkloosheid ook opwaartse mobiliteit belemmert en tot een verhoogde kans leidt terecht te komen in ongeschoolde beroepen.
- 10 Dat is de conclusie die ik trek uit herlezing van artikelen van eigen hand uit de besproken periode: Wil Arts, 'Jeugdwerkloosheid en werkgelegenheidsbeleid', *Economische Statistische Berichten*, 1976, pp. 1102-1105; Wil Arts en Derk Brouwer, 'Jeugdwerkloosheid en onderwijsbeleid', *ESB*, 1978, pp. 880-883; Wil Arts en Koos van Wissen, 'Bestrijding van jeugdwerkloosheid', *ESB*, 1983, pp. 12-15; Wil Arts en Stef Samson, 'Kind van de rekening? De beperkte effectiviteit van jeugdwerkplannen', *ESB*, 1987, pp. 372-374.
- 11 B. Steijn, A. Need en M. Gesthuizen, 'Well begun, half done? Long-term effects of labour market entry in the Netherlands, 1950-2000', *Work, Employment and Society* 20 (2006), pp. 453-472.
- 12 Paul de Beer, 'Recessie komt als geroepen', *NRC Handelsblad*, 18 december 2008.
- 13 Dirk Scheele, Ruben van Gaalen en Johan van Rooijen, *Werk en inkomsten na massaontslag. De zekerheid is niet van de baan*. WRR-verkenning nr. 20. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2008.
- 14 'Donner: meer arbeidsmobiliteit. Crisisteam met sociale partners moet zich voorbereiden op ontslag golf', *NRC Handelsblad*, 16 januari 2009.

Wat de kredietcrisis ten goede kan keren

De kredietcrisis creëert draagvlak om tot een andere inrichting van de economie te komen. Door de crisis kan de balans tussen consumeren en investeren en tussen private en collectieve verantwoordelijkheid worden hersteld. Ook kan het besef van eigen verantwoordelijkheid terugkeren en ontstaat er ruimte voor het nemen van onorthodoxe maatregelen.

---

door *Jaap van Duijn*

De oud-topman van de Robeco Groep is publicist en econoom. Zijn laatste boeken zijn *De groei voorbij* en *Trends en cycli*.

DE KREDIETCRISIS, DIE IN DE ZOMER VAN 2007 in de Verenigde Staten oplaaide en in het najaar van 2008 ontaardde in een wereldwijde economische recessie, is een van de ernstige perioden van neergang in het Westen sinds de Tweede Wereldoorlog. De abruptheid en de snelheid waarmee de economische bedrijvigheid na september 2008 in zakte laat zich alleen vergelijken met wat na de eerste oliecrisis (1974-1975) en in mindere mate tijdens de Amerikaanse *credit crunch* van 1980 gebeurde. Ook toen was er sprake van een plotselinge en omvangrijke vraaguitval.

Het is geheel onzeker hoe lang deze recessie gaat duren. Aan de ene kant zijn er een niet goed functionerend en ernstig verzwakt financieel stelsel en grote onzekerheid bij consumenten en producenten. Aan de andere kant is er sprake van een ongekende mate van monetaire and budgettaire stimulering door centrale banken en overheden in de meeste getroffen landen, terwijl tegelijkertijd prijsdalingen op grondstoffen- en energie-markten tot omvangrijke kostenreducties voor productieondernemingen leiden. De economische geschiedenis laat genoeg voorbeelden zien van productieaanpassingen die zo drastisch plaatsvonden, dat de conjunctu-

rele bodem heel snel bereikt was en het herstel ook vrij snel kon inzetten. Hoe het deze keer zal gaan is echter nog totaal onzeker.

De kredietcrisis en de economische recessie hebben twee effecten: een inkomenseffect en een vermogenseffect, waarbij geldt dat het laatste het eerste beïnvloedt. Het inkomenseffect betreft de daling van het bruto binnenlands product (bbp), de som van alle toegevoegde waarden die in een economie worden gevormd. In Nederland zou het bbp in 2009 zeer wel met 2% kunnen afnemen, wat dan de grootste daling sinds de Tweede Wereldoorlog zou zijn. Over zo'n krimp moet evenwel niet dramatisch worden gedaan. Zou het bbp in 2009 inderdaad 2% lager zijn dan in 2008, dan zou het qua niveau nog steeds het op twee na hoogste bbp aller tijden zijn en zou Nederland voor wat betreft het inkomen per hoofd van de bevolking nog steeds tot de allerrijkste landen ter wereld behoren.

De vermogensdaling is veel ingrijpender dan de inkomensdaling. Dat komt omdat aandelenbeurzen in 2008 tot 50% en meer zijn gedaald — in Nederland is sprake van de grootste daling in meer dan honderd jaar — terwijl ook de waarde van veel andere vermogensobjecten soms zeer aanzienlijk is gedaald. De vermogens van een aantal grote pensioenfondsen namen met 20% af; die van particulieren dikwijls veel meer. Met het inkomen valt het dus wel mee, maar we zijn wel, in ieder geval op papier, een stuk armer geworden.

Het Chinese karakter voor 'crisis' heeft ook een andere betekenis, namelijk 'kans'. Een crisis schept mogelijkheden tot verandering die zonder die crisis niet of veel moeilijker te realiseren zouden zijn geweest. De huidige crisis in het Westen zou precies datgene kunnen zijn wat we nodig hadden om tot een andere, meer gewenste inrichting van onze economie te komen. Crises zijn altijd uitbarstingen aan het einde van een periode van toenemende onevenwichtigheden. De economische geschiedenis kent tal van voorbeelden waarbij een herstel van evenwicht geleidelijk plaatsvond, zonder dat er een acute crisis voor nodig was. Soms lopen we langs de rand van de afgrond maar tuimelen we er niet in. Zo had het ook nu kunnen aflopen. Maar het bijna omvallen van de hypotheekbanken Fannie Mae en Freddie Mac en het daadwerkelijk failliet gaan van de zakenbank Lehman Brothers — twee gebeurtenissen die zich binnen een week in september 2008 voltrokken — waren de *tipping points* die deze financiële crisis in een brede vertrouwenscrisis deden omslaan.

GEVOLGEN EN KANSEN

Wat zijn nu de kansen die de kredietcrisis van 2008-2009 biedt?

In de eerste plaats zou de crisis tot gevolg kunnen hebben dat er een betere balans ontstaat tussen consumeren en investeren. De kredietcrisis

was de ontlading na een periode van ongeveer een kwarteeuw waarin de schuldquotes in vrijwel alle landen sterk toenamen, de besparingen daalden en de consumptie als deel van het inkomen gestaag toenam. In de Verenigde Staten daalde de gezinsspaarquote van ongeveer 10% naar nul (nu is zij weer positief). De Amerikaanse maatschappij was daarmee een consumptiemaatschappij geworden. Maar niet alleen in de VS nam de spaarquote af. In Japan en in Europa gebeurde het net zo goed. De 'vrije' spaarquote van Nederlandse gezinnen was de afgelopen jaren zelfs negatief. We spaarden nog wel, maar dat waren uitsluitend 'gedwongen' besparingen via de afdrachten voor de pensioenvoorziening.

Een lage spaarquote en een hoge consumptiequote gaan samen met een lage investeringsquote. In een gesloten economie moeten de investeringen worden gefinancierd uit de besparingen. In een open economie kunnen overschotlanden (als China) de overconsumptie in tekortlanden (als

de Verenigde Staten) financieren, althans zolang zij nog voldoende vertrouwen hebben in de toekomstperspectieven van die tekortlanden.

Consumenten nu gaat ten koste van investeren voor de toekomst.

De naoorlogse generaties zijn

zich steeds zelfzuchtiger gaan gedragen en zijn zich steeds minder gaan bekommeren om de volgende generaties. Hun horizon is steeds smaller geworden.

De belangrijkste aanjager van de consumptiedrang was de dalende rente. Tussen 1981 en 2005 daalde de kapitaalmarktrente in alle westerse landen. De dalingen werden slechts onderbroken door tijdelijke rentestijgingen in perioden van aantrekkende conjunctuur. De trendmatige daling van de rente in deze kwarteeuw kan verklaard worden uit de trendmatig afnemende inflatie, en deze kan op haar beurt weer verklaard worden door de ruime beschikbaarheid van arbeid gedurende de jaren '80 en '90. Eerst was er de hoge werkloosheid in het Westen die de arbeidskosten drukte, later kon China, door de toestroom van Chinese arbeid van het binnenland naar de kust, tegen zeer lage prijzen het Westen van consumptiegoederen voorzien. Ten slotte hielpen de ontwikkelingen in de informatietechnologie om IT-producten in absolute zin steeds goedkoper te maken.

Hoe lager de rente, hoe meer geld mensen kunnen lenen zonder dat de rentelasten toenemen. In Nederland vertaalde de rentedaling zich in sterk stijgende huizenprijzen. Voor ons land geldt ook nog eens de bijzondere omstandigheid dat gezinnen vanwege de hypotheekrenteaftrek een extreem lage nettorente betalen. De gezinsschulden als percentage van het

*De naoorlogse generaties
gedragen zich zelfzuchtig*

beschikbare inkomen zijn hier dan ook hoger dan in de VS. Ook Nederlanders zijn op de pof gaan leven.

Een tweede gevolg van de kredietcrisis is dat de betrokkenheid van de overheid bij het economische proces sterk is toegenomen. Het tijdperk van de terugtrekkende overheid lijkt ten einde te zijn gekomen. De verkoop van staatsdeelnemingen in de afgelopen jaren wordt meer dan gecompenseerd door de aankoop van ABN AMRO en Fortis. De banken zijn een bron van maatschappelijke instabiliteit geworden en een paar maanden van conjuncturele neergang is al voldoende om de ene na de andere cyclische sector een beroep op overheidssteun te laten doen. De zelfredzaamheid van de marktsector is zeer beperkt gebleken.

De grotere rol van de overheid lijkt meer dan een cyclisch fenomeen. Een les van de kredietcrisis is het besef dat een economie strategische sectoren kent, waar de overheid hetzij een beleidsbepalend belang moet eisen (de vervoersinfrastructuur, de energievoorziening, de zorg), hetzij streng toezicht op moet uitoefenen (de financiële sector). Voor de bancaire sector is in dit verband de term 'systeembank' recent populair geworden: dat is een bank die essentieel is voor het functioneren van het financiële stelsel. Vrijwel zeker heeft de kredietcrisis een einde gemaakt aan de privatiseringsgolf. Wellicht gaat het besef nog eens doordringen dat ook de privatisering van de energiemaatschappijen strategisch gezien niet zo'n slimme zet was.

De invloed van de overheid op het economische proces zal ook om andere redenen gaan toenemen. In onze consumptiemaatschappij zijn alle gewone materiële behoeften allang vervuld. De onvervulde behoeften zijn vrijwel allemaal collectieve behoeften, waarin alleen maar door overheidsbeleid en -coördinatie kan worden voorzien: de behoefte aan veiligheid, een schoon milieu, bescherming tegen de gevolgen van klimaatverandering, een goede vervoersinfrastructuur, ruimtelijke ordening. Ook goed onderwijs en adequate zorgverlening kunnen, in ieder geval op het basisniveau, tot de collectieve behoeften worden gerekend.

Het lijkt daarom waarschijnlijk dat de invloed van de overheid op het economische proces in de komende decennia weer gaat toenemen. Niet alleen is gebleken dat de particuliere sector in tijden van nood niet in staat is de eigen problemen zelf op te lossen, ook is overheidsbemoeienis nodig om in de onvervulde behoeften van onze materieel zeer welvarende maatschappij te voorzien.

Het onvermijdelijke gevolg van de verschuiving tussen privaat en collectief zal zijn dat de belastingdruk gaat toenemen. Het vervullen van de collectieve behoeften zal omvangrijke investeringen vragen. Die zullen deels worden gefinancierd uit de lopende inkomsten van de staat, en deels door de uitgifte van langlopende obligatieleningen. Voor wat betreft de

tweede mogelijkheid geldt natuurlijk dat de rentelasten op de overheidsbegroting zullen drukken.

In veel meer dan één opzicht markeert de kredietcrisis het einde van een tijdperk. Het falen van de banken betekent naar alle waarschijnlijkheid ook het einde van de graaicultuur, de zelfverrijking aan de top, die gedurende de jaren '80 begon, maar met name na 1995 escaleerde. In de economische geschiedenis van de Verenigde Staten zijn drie perioden van sterk oplopende inkomensongelijkheid te onderscheiden: de *Gilded Age* (ca. 1873-1893), de *Roaring Twenties* (1920-1929) en de recente episode (1995-heden). De omvangrijke staatssteun en de noodgedwongen nationalisatie van een aantal banken hebben de overheid plotseling de middelen verschaft om daadwerkelijk in de beloningsstructuur van de banken in te grijpen: matiging aan de top is voorwaarde geworden voor het ontvangen van steun. Maar een cultuuromslag vindt nooit van de ene op de andere dag plaats. Terwijl Amerikaanse banken al aan het overheidsinfuus lagen zag de leiding van die banken er toch geen been in om over het rampjaar 2008 nog voor miljarden aan bonussen uit te keren.

De inkomensverschillen tussen de managers aan de top en de gewone werknemers konden de laatste twintig jaar zo sterk toenemen omdat de omvang en de winst van bedrijven navenant steeg. De tientallen miljoenen die aan CEO's werden uitbetaald waren bij de grote ondernemingen toch maar een gering percentage van de bedrijfswinst, met als gevolg dat aandeelhouders zich niet materieel benadeeld voelden en dus zelden tegen de hoge beloningen stemden. Daarmee werd de zelfverrijking aan de top een morele kwestie: bedrijfseconomisch kon het, de Raden van Commissarissen hadden geen economisch belang om haar tegen te gaan, maar er was geen enkele micro-economische, laat staan morele rechtvaardiging voor beloningen voor CEO's, die in de VS op de top van de markt (2007) gemiddeld driehonderd maal die van gewone productiemedewerkers bedroegen.

De twee vorige tijdvakken van toenemende inkomensverschillen eindigden net als de huidige met een ernstige recessie, c.q. depressie. Daarna volgde in de twee eerste gevallen een periode van herbezinning en een terugkeer naar gematigde inkomensverschillen. In de periode 1940-1970 bijvoorbeeld stegen de beloningen van de topmanagers in lijn met die van de modale werknemers, en waren ze in de VS niet driehonderd, maar circa dertig keer zo hoog.

Het opzichtig falen van de bankiers luidt wellicht ook het einde in van het 'CEO-model', het bestuursmodel waarbij de bestuursvoorzitter niet de primus inter pares van een collegiaal bestuur is, maar persoonlijk alle belangrijke beslissingen neemt. Het CEO-model veronderstelt superieure, ja haast bovenmenselijke kwaliteiten die de extreem afwijkende belonin-

gen van de voorzitter moesten rechtvaardigen, maar die natuurlijk vrijwel geen enkele ondernemingsleider bezit. Bovendien leidden de sterallures van de CEO's tot desastreuze beslissingen, waarvan de negatieve effecten uiteindelijk op de maatschappij werden afgewenteld.

Ook betekent de kredietcrisis het einde van de financiële sector als dominante groeisector van de economie, en als de sector waarin veruit de hoogste beloningen werden betaald, niet alleen aan de hoogste managers, maar ook aan de net afgestudeerde juniormedewerkers, die ondoorzichtige producten mochten bedenken die zeer profijtelijk waren voor de bank, maar waarop de klant uiteindelijk alleen maar geld verloor.

De kredietcrisis van 2007-2009 heeft tot een nooit eerder vertoond beroep op de overheid geleid, om lasten te verlichten, steun te verlenen, leningen te garanderen, kapitaalinjecties te verschaffen, belastingen te verlagen of op te schorten, regels te versoepelen en wat al niet meer. De cri-

*Het nemen van
verantwoordelijkheid voor
eigen handelen is verdrongen
door de opvatting dat de
overheid de economische
neergang moet verhelpen*

sis maakt duidelijk dat het met de zelfredzaamheid van de particuliere sector slecht gesteld is. Het lijkt paradoxaal dat op een moment in onze geschiedenis, waarop de materiële welvaart zich op of nabij het hoogste niveau aller tijden bevindt en de vermogens van particulieren weliswaar aangetast zijn, maar nog steeds internationaal gezien zeer omvangrijk zijn, er toch zo naar de

overheid wordt gekeken. De overheid wordt geacht de ontstane ongemakken weg te nemen en partijen voor het geleden verlies zo veel als maar mogelijk is te compenseren.

Toen we nog betrekkelijk arm waren, probeerden we onze problemen zo veel mogelijk zelf op te lossen; nu we rijker zijn dan ooit tevoren, roepen we bij alles de overheid te hulp. De verklaring voor dit gedrag is waarschijnlijk dat door de jaren heen de grootste ongemakken van het leven een voor een zijn weggenomen, via overheidsmaatregelen in de sociale zekerheid, de gezondheidszorg, op het terrein van de veiligheid, via garantieregelingen en verzekeringen en zo meer.

Het gedrag van gezinnen en bedrijven heeft zich aan al die beschermende maatregelen aangepast en het gevolg lijkt te zijn dat de weerbaarheid van mensen sterk is afgenomen. Een onbekommerd leven bij hoge materiële welvaart lijkt als een grondrecht te worden gezien. Economische tegenslag past daar niet bij, zeker niet nu de herinnering aan echte recessies (1957-1958, 1974-1975 en 1980-1982) inmiddels is vervaagd — recessies

die door Nederlanders die jonger zijn dan veertig jaar trouwens ook nooit bewust zijn meegemaakt.

Het nemen van de verantwoordelijkheid voor eigen handelen en daar de huishouding op inrichten is verdrongen door de opvatting dat de overheid de gevolgen van een economische neergang moet verhelpen. De kredietcrisis zou de aanzet kunnen geven tot een mentaliteitsverandering, als blijkt dat de overheid recessies hoogstens wat kan verzachten, maar ze beslist niet kan voorkomen. Het besef van de eigen verantwoordelijkheid, net zoals dat in de jaren '50 en '60 bestond, zou daarmee wellicht kunnen terugkeren.

RUIMTE VOOR ONORTHODOXE MAATREGELEN

Crisisomstandigheden maken maatregelen mogelijk die zonder crisis niet bespreekbaar zouden zijn, maar die op enig moment toch onvermijdelijk zijn. Drie voorbeelden:

1. De verhoging van de AOW-leeftijd van 65 naar bijvoorbeeld 67 jaar.

In Nederland hebben de vakbeweging en de meeste politieke partijen zich steeds heftig verzet tegen deze maatregel, die in de VS en een aantal ons omringende landen al eerder genomen is. De redelijkheid van het voorstel is dat sinds Drees de levensverwachting van Nederlanders met gemiddeld acht jaar is toegenomen, terwijl het aantal werkzame uren waarin het pensioen via premies moet worden bijeengespaard, is afgenomen. Er moet dus steeds meer pensioen in steeds kortere tijd worden opgebouwd. Bij een verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd naar 67 jaar snijdt het mes van twee kanten: er komen twee jaar extra om het pensioen op te bouwen, terwijl de over het resterende leven uit te keren pensioenbedragen lager zullen zijn. Het gevolg is dat de pensioenen op jaarbasis hoger kunnen zijn, zonder dat de premielasten voor werkenden — en daarmee de arbeidskosten — omhoog hoeven te gaan.

2. Het opheffen van de systematische verstoringen op de huizenmarkt.

Iedereen kan weten dat de hypotheekrenteaftrek, die de huizenprijzen in Nederland tot ver boven vergelijkbare buitenlandse niveaus heeft opgedreven, op termijn niet houdbaar is. De jaarlijkse lasten belopen nu al (bij de huidige lage rente) een paar procent van het bruto binnenlands product, met als voornaamste inkomenseffect een herverdeling van arm naar rijk. Bovendien profiteren van de rentesubsidie alleen de 'insiders' (de huizenbezitters) en maken de te hoge huizenprijzen toegang tot de markt door de 'outsiders' (jongeren die een huis zouden willen kopen) buitengewoon lastig. Wat bedoeld was als maatregel om huizenbezit te bevorderen, maakt aanschaf van een eigen koopwoning nu vrijwel onmogelijk. Het

gevolg is ook dat, wil men als 'outsider' toch een huis kopen, hypothecaire leningen moeten worden aangegaan waarvan de rentelasten zwaarder op het gezinsbudget drukken dan ooit tevoren.

De kredietcrisis biedt een uitgelezen kans om, via overgangsmaatregelen, in ieder geval een begin te maken met het opheffen van deze ernstige versterking van de woningmarkt.

3. Het naar voren halen, c.q. intensiveren van noodzakelijk infrastructuurele investeringen.

Nederland geeft, gerelateerd aan het bruto binnenlands product, minder uit aan de verbetering van de eigen infrastructuur dan in de eerste 25 jaar na de Tweede Wereldoorlog, maar ook minder dan in bijvoorbeeld de tweede helft van de negentiende eeuw. In verhouding tot hun veel lagere inkomens gaven vorige generaties meer uit aan wegen, spoorverbindingen en waterwerken dan de huidige. Tegelijkertijd kan worden geconstateerd dat het wegennet volgelopen is, het spoorwegnet aan de grenzen van zijn capaciteit zit en er op het punt van de waterveiligheid achterstallig onderhoud is, nog niet eens rekening houdende met de investeringen die nodig zijn als de klimaatverandering doorzet en de zeespiegel gaat stijgen.

Met het naar voren halen van infrastructuurele investeringen zou van de crisishoofddoel een deugd kunnen worden gemaakt: de inspanningen die met het oog op de ontwikkelingen op lange termijn toch gedaan moeten worden, dienen dan tevens om de recessie te bestrijden. Hiermee zou bovendien benadrukt worden dat de maatschappij zich meer dan nu het geval is, om zijn toekomst dient te bekommeren.

Voor investeringen in bijvoorbeeld duurzame energie geldt natuurlijk eenzelfde redeneerlijn.

Het is zeker zo dat met de bestrijding van de kredietcrisis ook problemen naar de toekomst worden geschoven, in plaats van dat ze nu worden aangepakt. Het tot extreme niveaus verlagen van de rente bestendigt de leencultuur, die nu juist aan de basis van deze crisis ligt. Met de oproep om meer te consumeren geven overheden de indruk dat zij de crisis willen bestrijden met wat de oorzaak van de crisis was. De flink lagere oliepijzen betekenen een rem op de inspanningen om alternatieve energiebronnen rendabel te maken. De rekening van de reusachtige toename van de overheidsschulden zal door komende generaties moeten worden betaald, hetzij direct, hetzij indirect in de vorm van hogere inflatie. Bestaande onevenwichtigheden worden dus gecontinueerd, en nieuwe komen erbij.

Dat neemt niet weg dat de kredietcrisis ook allerlei kansen biedt, en draagvlak creëert, om tot een andere inrichting van de economie te komen.

Geen standjes maar sometjes

De samenleving seksualiseert en scholen doen daaraan mee. Dit heeft niets met een vrij en ongedwongen leven te maken, maar alles met dwang en imitatiegedrag. Voor kinderen is deze ontwikkeling funest. Ze moeten eerst de ruimte krijgen om een stabiele en onafhankelijke geest te ontwikkelen. Pas dan weten ze wanneer toe te geven aan lichamelijke impulsen.

.....
door *Nelleke Vermeer*
.....

Redacteur bij het *Nederlands Dagblad* en freelance journalist. Zij is bezig met een biografie van oud-CHU-politica Freule Wttewaall van Stoetwegen.

NOOIT HADDEN NEDERLANDSE VROUWEN zoveel vrijheid als nu. Ze kunnen een goede opleiding volgen, een leuke baan zoeken en zelfstandig beslissingen nemen. Na de emancipatiegolf in de jaren '60 en '70 kwam er evenwicht in de man-vrouwverhoudingen, nieuwe samenlevingsvormen ontstonden en in de orde van huwelijk en gezin kwam licht en ruimte.

De weg naar omhoog was effen; tegenwoordig kan iedereen die geen ziekte, trauma's of kwelgeesten heeft een vrij en ongedwongen leven leiden. Men kan zich leuk en comfortabel kleden, vrienden en vriendinnen hebben en een levenspartner naar keuze zoeken. Zelfs de meest verstokte vrijgezel vindt via internet een 'match'. Mannen en vrouwen kunnen zich een beschaafd en luxe bestaan veroorloven en hun kinderen opvoeden tot onafhankelijke, zelfbewuste volwassenen.

Vreemd genoeg brengt dat vrije leven geen geluk. Wie om zich heen kijkt, ziet verkramptheid en problemen. In de kleding, in de omgangsvormen, in het koopgedrag en in de seks is van alles te vinden, behalve ongedwongenheid. Een eeuw nadat de reformbeweging het korset afschafte en veertig jaar nadat Dolle Mina de bh verbrandde, snijden de vrouwen van nu hun benen aan strings, persen zich in heupbroeken en rillen van de kou

met hun diepe décolletés. Ze kwellen zichzelf met diëten en smeren hun hoofden in met giftige verfstoffen, uit angst voor grijze haren.

Hun dochters uit groep 6 nemen kinderdeodorant mee naar school, om na de gymles hun zweetloze okseltjes met bloemengeuren te bespuiten. Ze dragen truitjes met blote schouders en vinden de liefdesliedjes van K3 allang kinderachtig. Meiden uit groep 8 vragen hun nieuwe leraar wanneer hij voor het eerst gezoend heeft, of hij verkering heeft en of hij op Hyves en MSN zit. Dat lijkt leuk en los, maar het is een beperkte wereld waarin zij leven. Hier ligt de grens, diepgaandere vragen kunnen ze niet verzinnen.

Het zijn meiden die binnenkort naar de brugklas gaan, voorzien van een nieuwe fiets, stabilo's in alle kleuren, een echt eigen mobieltje en een agenda van dertien euro. De aankopen geven ouders het gevoel dat hun kind een goede start krijgt. Ze bezwijken voor de druk van winkeliers, reclames en andere ouders. Ouders die hun kind geen mobiele telefoon meegeven, ontstellen hun omgeving en krijgen het verwijt dat ze 'onverantwoord' zijn en hun kind 'veiligheid' onthouden. Het zijn onzinnige redeneringen die er grif ingaan. De bezwaarden sluiten hun ogen voor de werkelijkheid, die leert dat kinderen het apparaat gebruiken als speelgoed. Onderweg en tijdens de lessen sms'en, fotograferen en filmen ze ermee. Thuis zetten ze het beeldmateriaal op Hyves, chatten en flirten met klas- en schoolgenoten, terwijl hun ouders denken dat ze huiswerk maken. Wie geen Hyves heeft, is een museumstuk.

ONBENULLIGE STRIJD OM EEUWIGE JEUGD

Volwassenen noch kinderen zijn bestand tegen die druk. Ze kijken niet naar wat ze zelf willen, ze hunkeren alleen naar acceptatie. Er wordt een klemmend beroep gedaan op hun fysieke presentatie, met een begerenswaardig uiterlijk en statusverhogende hebbedingen. In zo'n omgeving is seksualisering vanzelfsprekend. De mooie spullen en het strakke lichaam zijn even verslavend als vergankelijk. Van luxe krijgt niemand ooit genoeg. Seks als lustbevrediging geeft zelden voldoening en leidt tot grensverlegging. Het lichamelijke roept om meer en neemt de geest in beslag. Het motto 'baas over eigen lichaam' uit de jaren '60 rustte op een naïeve gedachte. Mensen kunnen niet losbandig zijn zonder eraan onderdoor te gaan. De enige manier om 'baas over eigen lichaam' te zijn, is een stabiele, onafhankelijke geest die de leiding heeft en bepaalt of en zo ja wanneer hij toegeeft aan lichamelijke impulsen.

Kinderen die dat niet leren, rennen in de puberteit hun hormonen achterna. Pubers die van hun opvoeders niet horen dat rust, geduld en volharding voorwaarden zijn om verder te komen in het leven, hopsen van im-

puls naar impuls, ook in de liefde en de seks. Dat is wat er nu gebeurt. De samenleving seksualiseert. Vooral pubers hebben ermee te maken. Volgens onderzoek van de Rutgers Nisso Groep en Soa Aids Nederland uit 2005 was in 1995 24 procent van de scholieren minstens eenmaal met iemand naar bed geweest.¹ In 2005 was het 30 procent. Nog veel meer kinderen waren op een iets minder vergaande manier met seks bezig. De leeftijd waarop seks een belangrijke rol gaat spelen in het leven, daalt. Van de tieners tussen de 12 en 14 jaar heeft zeven procent 'het' al eens gedaan. De kinderen zelf zeggen dat ze hebben 'gesekst'. De term is goed gekozen. 'Seksen' doe je bij eendagskuikens. Het seksen van de pubers is een dierlijke bezigheid, een bekroning op een kortstondige, onvaste voorkeur voor iemand van – meestal – het andere geslacht.

Scholen doen alsof het normaal is en volgen de trends: als kinderen jong over seks praten en veel bloot op tv zien, moeten ze maar gauw voorgelicht worden. Ze moeten leren 'ermee om te gaan', hoe jonger hoe beter. Basis-scholen hielden in 2009 voor de vierde keer 'De week van de Lentekriebels'. In 2008 deden er ruim 250 scholen mee, waaronder veel confessionele

*Seks is niet normaal, seks is
bijzonder en omkleed met taboes*

scholen. In die week krijgen alle groepen dagelijks les over relaties en seksualiteit. In de onderbouw gaat het over bloot, over verschillen tussen jongetjes en meisjes of over de komst van een broertje of zusje. Onderwerpen in de middenbouw

zijn verliefdheid en de eerste puberteitskenmerken. De bovenbouw praat over lichamelijke veranderingen, liefde, seks en relaties.

Zo doen de scholen mee aan de normalisering van jeugdseks. En dat is ook de bedoeling van de scholen. Seks moet normaal worden.

Het is treurig dat scholen meedeinen met de ontwikkelingen. Waar blijft het verzet? Seks is niet normaal, seks is bijzonder en omkleed met taboes. Wie dat bestrijdt, moet naar zichzelf kijken. Wie van de vooruitstrevende, voorlichtende juffen zegt 's ochtends bij de voordeur tegen haar buurvrouw: 'Mijn man en ik hebben het gisteravond toch zó lekker gedaan'? Geen meester excuseert zich in de koffiekamer voor zijn slaperigheid omdat 'het' gisteravond pas na anderhalf uur wurmen wou lukken. De oudsten van hen zijn opgevoed in de jaren '60, de anderen zijn toen geboren, of later. Voor hen zijn leeftijd en schaamte geen excuus voor terughoudendheid, het moet wat anders zijn, het moet de natuurlijke hang naar privacy zijn. Ondertussen laten ze de volgende generatie opgroeien tot exhibitionisten, die vanaf hun vroege puberteit bezig zijn met seks. En dat zijn ze.

PUBERSEKS IS GESTUMPER EN GESTUNTEL

Officieel weten ze wat hun te wachten staat, ze hebben de feiten geleerd, maar het maakt weinig uit. Hun onvolgroeide geest weet zich geen raad met het ontlukende lichaam en met de prikkels en plichten die wachten. Hun frontale cortex is nog tot na hun twintigste jaar in ontwikkeling. Het is het hersendeel dat verantwoordelijk is voor planning, organisatie en het inschatten van de gevolgen van daden. Pubers overzien niet waar ze aan beginnen als ze seksen. Ze zien reclames en video's met stoere, brede binken en onderhorige, slanke sletjes, waardoor ze zich in bed nog onzekerder voelen dan ze van nature toch al zijn. De enige winst van de kennis die ze opdeden, is dat ze voorbehoedmiddelen gebruiken. Dat is heel wat. En heel misschien durven ze soms 'nee' te zeggen als ze niet 'willen'.

Het 'seksen' van pubers is gerommel, gestumper en gestuntel. Het maandblad *Girlz!*, bedoeld voor meisjes van 12 tot 19 jaar, heeft een kernoplage van ruim 118.000 exemplaren. In 2007 las een op de drie meisjes van 13 tot 17 jaar dit blad, dat schrijft over seks, mooi zijn en 'de eerste keer' en een probleemrubriek heeft waarin lezeressen vragen stellen over vrijen zonder condoom, seksen met je neef en seksen als je ongesteld bent.

Het is onheus de 'seksualisering' van de samenleving te relativiseren. De druk op volwassenen en kinderen is krachtig. Sexy zijn en met seks bezig zijn, is een plicht. Dit heeft niets met vrijheid, peace en flowerpower te maken. Vrije seks is een illusie, de praktijk is rigide. Seks heeft liefde nodig om te kunnen gedijen. En enig volwassen inzicht. Volgens biopsycholoog Martine Delfos kan seksualiteit alleen opbloeien in een bestendige verhouding, waarin twee personen geestelijk op elkaar betrokken zijn.² Lichamelijke bevrediging is er alleen als het zorghormoon oxytocine wordt aangemaakt. Daarvoor is duurzame liefde nodig.

Seks zonder liefde is een flop, puberseks is gerommel. Een sexy uiterlijk is kortstondig interessant: half ontblote borsten boeien niemand meer. Mannen met onverhulde boxershorts en een kruis tot op de knieën zijn ook niet spannend meer. Alles went. Modemakers zijn creatief genoeg om telkens een stap verder te gaan, maar mode vergaat. Dat geldt ook voor de Lentekriebels van de scholen. Even krijgen de kinderen rode oortjes, maar na een paar herhalingen wordt de 'voorlichting' sleets, dan weten ze het wel weer en gaan ze zich vervelen. De spanning zal verdwijnen, de wal keert het schip, iedereen krijgt genoeg van seks en de samenleving zal deseksualiseren, denken sommigen.

Ze hebben het mis. In de hele geschiedenis is seks de oorzaak van geluk, vertier, verdriet, uitwassen, misbruik en verderf. Er is geen reden te denken dat het goed komt. Maar er is wel een reden om te streven naar ver-

betering en er is ook hoop dat die er komt. Alle ouders willen dat hun kinderen een opleiding volgen en een passende baan krijgen. Zeer weinigen willen dat hun kinderen op dertienjarige leeftijd 'seksen' en op msn zitten in plaats van huiswerk maken. De reden waarom het toch gebeurt, is de onzekerheid van de ouders en de neiging tot kuddegedrag. Kuddegedrag is van alle tijden, maar vroeger was het aan beperkingen onderhevig. Nu is het onbeperkt. In een geïndividualiseerde samenleving is iedereen alleen. In de trein zitten de mensen naast en tegenover elkaar zwijsend te sms'en, te bellen of een computerspelletje te doen. Het is alsof ze allemaal in een koker zitten, ook als ze zich met anderen moeten verstaan. Ze gedragen zich stereotiep, hun taal is vluchtig, vlak en betekenisloos. Kinderen communiceren veel en snel, tijd en ruimte voor diepgang ontbreken. Ouders hebben 's avonds de tv aan en wat ze daar zien is al even vlak en onecht. Ook programma's die niet als 'dom' te boek staan, zoals taalspelletjes en kennisquizzes, worden gepresenteerd door dames en heren die zo verschrikkelijk 'zichzelf' staan te zijn, dat ze er gezichtskramp van krijgen. Het is schijn, maar het publiek neemt het kritiekloos over.

WOORDJES EN WISKUNDE TUSSEN DE OREN

Het groepsgegedrag ondermijnt de samenleving. Mensen moeten stoppen met imiteren en eigen keuzes gaan maken. Om te weten welke kant ze op kunnen, hebben ze doelen en idealen nodig. Schrijvers, mediamakers,

Politici moeten nu eens niet toegeven aan de lusten van het volk, maar die frustreren

intellectuelen en politici moeten die aanreiken. Sommigen hebben dat al begrepen. Sunny Bergman maakte een documentaire, Myrthe Hilkens schreef een boek en Stine Jensen hield lezingen om mensen op te roepen zich niet te laten ringeloren door de massamedia en lak te hebben aan het schoonheidsideaal.³

Politici vonden elkaar in hun verzet tegen de verloederding van de zeden en ontplooiden voorzichtige ideeën.

De losse initiatieven zijn loffelijk, maar het probleem van de seksualisering is te groot om vanuit clubjes of met ministeriële nota's te bestrijden. Om de samenleving op een hoger peil te brengen, moeten de politici zichzelf aanpakken. Net als de moeders in strings, de voorlichtende meesters en juffen en de bellende pubers zijn zij producten van de wereld waarin zij opgroeiden: niet initiërend, maar volgend. Minister Plasterk wil nog meer en betere seksuele voorlichting op scholen. Behoedzaam, als een echt kuddedier, stemt hij zijn maatregelen af op wat er 'leeft' in de

maatschappij. Hij vraagt ‘hoe gaan we hiermee om?’ in plaats van ‘gáán we hiermee om?’.

Politici moeten nu eens niet toegeven aan de lusten van het volk, maar die frustreren. De tijd is gunstig, velen hebben genoeg van de vlakheid, de vunzigheid en de uitbuiting. Het zal een opluchting zijn als de leiders van het land ‘omgaan met’ vervangen door kritische zin, als ze absurditeiten en wantoestanden bij de naam gaan noemen. Dan zullen ze fungeren als voorbeelden van durf en onafhankelijkheid en houden ze de mensen een spiegel voor. Mensen zullen inzien dat kinderen die altijd seks tussen de oren hebben, zich niet zullen ontplooiën.

Als het zo gaat, zullen de kinderen van de toekomst geen tv of computer op hun kamer krijgen. Ze onthouden zich van vlak vermaak, vergeten de rolmodellen in de videoclippen en stoppen met chatten. In hun stille kamer hoeven ze zich niet af te vragen wat anderen van hen vinden, ze hoeven niet mooi en vlot te zijn, ze komen tot rust. Dan gaan ze doen waar hun hersenen rijp voor zijn en wat op hun leeftijd de beste voorbereiding is op een zinvolle toekomst: hun schoolwerk. Ze hebben er alle tijd en gelegenheid voor. Laat anderen maar ‘dom bezig’ zijn, zij trekken zich daar niets van aan. Hun hormonen zijn in beweging en leiden soms wel af, maar winnen het niet van de aandacht voor rekensommen, woordjes, wiskunde en geschiedenis. Geleidelijk doorzien ze de finesses van de bloemetjes en de bijtjes, tijdens de biologieles op school en door de volwassenen in hun omgeving. Als die laten zien dat liefde en wederzijdse belangstelling de basis van een langdurige relatie zijn en dat seks bij een volwassen lichaam hoort, waarin een volwassen geest zit, dan komt het goed met de seksualisering van Nederland. Eerder niet.

Noten

- 1 H. de Graaf, S. Meijer, J. Poelman, I. Vanwesenbeeck, *Seks onder je 25e. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2005*. Delft: Eburon, 2005. Een Engelstalige samenvatting van dit rapport is te vinden op www.seksonderje25e.nl.
- 2 Hendrik Spiering, ‘De derde seksuele revolutie’ (interview met Martine Delfos), in: *M, het maandblad van NRC Handelsblad*, december 2008, pp. 10-14.

- 3 Sunny Bergmans documentaire *Beperkt houdbaar* werd op 8 maart 2007 uitgezonden in de documentairerubriek *Holland Doc*. De film is online te zien via www.beperkthoudbaar.info en te bestellen via <http://www.viewpoint-docs.com/Shop/>. Het boek van Myrthe Hilken heet *McSex. De pornificatie van onze samenleving* (Amsterdam: Veen, 2008). Voor boeken, artikelen en optredens van Stine Jensen over vrouwelijkheid, beeldvorming en seksualisering, zie www.stinejensen.nl.

Met generatie Y wordt de wereld anders, niet per se slechter

De huidige generatie twintigers en dertigers, de zogenoemde generatie Y, verschilt van de babyboomers en de generatie X. Niet alleen de economische vooruitzichten zijn anders, ook hun wereldoriëntaties verschillen fundamenteel. De generatie Y communiceert direct, is gericht op resultaat en hecht veel waarde aan activiteiten buiten het werk om. Deze houding komt in de wereld van morgen prima van pas.

.....
 door *Pieter Hemels*
 .....

De auteur is algemeen directeur van communicatiebureau Hemels van der Hart (www.hvdh.nl). Hij is actief betrokken bij de communicatie van het CDA en de recente verkiezingscampagnes. E-mail: phemels@hvdh.nl

EEN TIJDJE GELEDEN MOCHT IK COMMERCIALS testen onder een aantal jongeren. Bij een onderzoeksbureau lieten wij een commercial zien aan tien jongeren van rond de 20 en vroegen hun dan om een reactie. Wat wilde de commercialmaker bereiken? Wat was grappig, wat niet? Twee uur en één ontgoocheling verder stond ik weer buiten, met een centrale conclusie: deze generatie, generatie Y, is volledig anders dan de vorige. Y'ers doorzien veel. Ze reageren direct. En ze vinden reclame een trucje, tenzij je gewoon vertelt wat je wilt.

Zelf ben ik een echt product van de generatie X. Deze generatie wordt getypeerd door het feit dat zij de eerste groep jongeren was die tijdens een economische recessie van school kwam. Veel jeugd, die zich weinig gesteund voelde door de vorige generatie, had het gevoel het zelf te moeten doen. Generatie X stond voor: hard werken, de betere banen nastreven, een goed inkomen, veel burn-outs. Die X werd wel mooi gevonden, die stond voor: 'zo'n beetje op de kruising'. Een paar centrale vragen die deze generatie bezighouden zijn 'Gaan wij ooit nog met pensioen?' en 'Waarom moeten wij betalen voor babyboomers die eerst alles verbruikt hebben en

dan de pot verteren?'. Zij volgen grofweg de babyboomers op, de generatie die vlak na de Tweede Wereldoorlog werd geboren en met relatief grote welvaart en weinig tegenslag opgroeide. De babyboomers ontzuilden Nederland, waren de gebruikers van de eerste massamedia zoals tv, met alle impact van dien, en ontdekten de wereld. Hun ouders gingen niet op vakantie, of hooguit naar Goes. Maar zij gingen naar Vietnam. Pim Fortuyn omschreef deze groep in zijn boek *Autobiografie van een babyboomer* als 'de generatie van het geld, het genot en het geluk'.¹ Waar de babyboomers in toenemende mate hun ideaal verruild lijken te hebben voor een tweede woning en een hoger pensioen — want daar hebben ze toch recht op? — lijkt het erop dat generatie X zich gedwongen voelt tot een sterk individualistische kijk op het leven.

HET ONDERSCHIED: HET VOORUITZICHT

Wat de babyboomers en de generatie X gemeen hebben, is het vooruitzicht van economische groei en welvaart op het moment dat zij aan hun werkende carrière begonnen. Een vooruitzicht van een rijkere toekomst, een rol als mondiaal-centrale spelverdeler, een hogere opleiding, een beter perspectief. Beide groepen zijn vrij eenvoudig via de traditionele massamedia — televisie, radio en dagbladen — te bereiken. Qua beeldvorming geldt: 'Als het op tv is geweest, is het waar.' En als Unox zoals elk jaar de nieuwjaarsduik sponsort, onderstreept dat de kwaliteit en betrouwbaarheid van het merk. Is het echt zo belangrijk om te weten of een rookworst wel of geen slachtafval bevat?

Generatie Y is fundamenteel anders. Het is zeer te betwijfelen of de generatie die tussen 1976 en 1994 geboren is kan rekenen op een grotere economische rijkdom. In ieder geval gaat zij daar zelf niet van uit. De mondiaal-centrale spelverdeler komt waarschijnlijk uit China, mogelijk uit Rusland en wellicht uit India, maar niet uit de Beemster, is de verwachting. Via tv zijn de leden van generatie Y nauwelijks te bereiken en als ze toevallig wel iets van tv zien, is dat terwijl ze tegelijk aan het msn'en, e-mailen en bellen zijn. Mocht je als Unox dan nog een interessant merk willen zijn, vinden ze die nieuwjaarsduik wel grappig ('echt bedacht door een reclamebureau' — en dat is niet per se positief), maar blijven ze toch met de eenvoudige vraag zitten waarvan die worst nou echt gemaakt wordt.

HOE WORDT GENERATIE Y GEZIEN EN HOE ZIET ZIJ ZICHZELF?

Het bedrijfsleven heeft het vrij lastig met deze nieuwe generatie op de arbeidsmarkt. De Y'ers worden gezien als verwend, luie, narcistische, veel-

eisende jongeren met hoge verwachtingen van de werkgever, die weinig geven en veel nemen. Hard werken, dat is iets voor anderen. Als ze al komen werken, is dat voor maximaal vier dagen per week en je bent er nooit

helemaal zeker van hoe lang ze blijven. Dit is vooral een gevolg van de zesjescultuur, is het algemene beeld.

Het eigen beeld staat daar haaks op. Generatie Y ziet zichzelf als zeer productief, en heeft meer informatie paraat dan eerder generaties voor mogelijk zouden houden. Y'ers gaan voor kwaliteit, vinden geld belangrijk maar zeker niet het aller-

Op de vraag hoe het kan dat de gemiddelde werkgever hen niet als loyaal beschouwt, volgt ongetwijfeld de tegenvraag: 'En hoe loyaal is die werkgever dan aan mij?'

belangrijkst, zij willen hard werken maar niet ten koste van alles, zij willen leer- en ontplooiingsmogelijkheden, afwisseling en verantwoordelijkheid. Op de vraag hoe het dan kan dat de gemiddelde werkgever hen niet als loyaal beschouwt, volgt ongetwijfeld de tegenvraag: 'En hoe loyaal is die werkgever dan aan mij?'

Hoe is dit verschil in beeldvorming te verklaren? Voor een deel door het feit dat generatie Y erg veel waarde hecht aan activiteiten buiten het werk, zoals eigen organisaties, studies of hobby's. Men wil niet hoeven kiezen tussen baan en privéleven; het gaat niet om 'of', maar om 'en'. Men wil 'een baan, een hobby, een studie, een eigen netwerk, eigen vrienden én de wereld zien'. De eigen ontwikkeling, op alle vlakken, staat centraal. Als een werkgever daarbij kan helpen, dan is de generatie Y verregaand gecommitteerd. Tot het moment dat de werkgever niet meer helpt, dan is het tijd om verder te gaan.

GENERATIE Y MAAKT HET VERSCHIL

Er zijn vijf trends die cruciaal lijken te zijn voor dit veranderde wereldbeeld.

1. Generatie Y bepaalt zijn eigen succes. Deze generatie is opgegroeid in een tijd van economische bloei, waarin maakbaarheid en marktwerking vanzelfsprekend lijken te zijn. Alles is maakbaar, de markt zorgt voor vraag en aanbod. Je kan zelf je eigen succes maken. Als je geen succes hebt, is dat je eigen schuld. Je lot ligt in je eigen handen. Je moet het zelf doen en zal zelf je eigen steun en support moeten mobiliseren.
2. Generatie Y onderhandelt. De Y'ers zijn opgegroeid in gezinnen met een onderhandelcultuur, waarin persoonlijkheidsontwikkeling en vrijheid

vooropstaan. De bevelshuishouding is verdwenen. Dus denk je dat iets vaststaat, dan zal generatie Y het zeker ter discussie stellen, totdat er een bevredigende uitkomst is. Stuur Y'ers een contract en je krijgt 25 vragen terug. Vraag hun om zich te abonneren op een krant en zij zullen vragen waarom.

3. Generatie Y communiceert directer. Y'ers hebben meer dan welke andere groep geprofitteerd van de informatiemaatschappij. De mobiele telefoon, e-mail en internet zijn geen belasting, maar leveren de mogelijkheid van ongekend contact, op ieder moment. 85% heeft zijn mobiele telefoon altijd, maar dan ook altijd, binnen handbereik. Een relatie uitmaken via sms is zeker niet ongebruikelijk. Het gebeurt nu en wel direct. Waarom wachten?
4. Generatie Y kan beter kiezen. Y'ers weten dat er over alles op ieder moment informatie te vinden is op internet en daarmee hebben ze permanent de beschikking over ongekende keuzemogelijkheden. Moesten vorige generaties het vaak nog van post, van horen zeggen en uit de krant hebben, binnen dertig seconden is via MSN, Google, Hyves, Facebook en Yahoo! de wereld te vinden. De hoeveelheid opties is daardoor enorm. En dus hebben zij minder het gevoel 'iets te verliezen' door een keuze. Na iedere keuze komt immers altijd een volgende. In dat kader is het goed vast te stellen dat deze keuzes niet per definitie uitvallen ten gunste van het eigen (financieel) gewin. De keuze om een tijd een project in het buitenland te doen of op een andere manier projectmatig bij te dragen aan een betere samenleving, is een veelgemaakte.
5. Generatie Y hecht aan de 'eigen groep'. Generatie Y heeft een zeer sterke band met de vriendengroep en vindt het dan ook zeer belangrijk om hier veel tijd aan te besteden. Een van de criteria om vast te stellen of je een gelukkig leven leidt is de vraag of je morgen, bij het wakker worden, ten minste drie sms'jes of persoonlijke mailtjes hebt ontvangen. Daarbij zijn ze erg trouw aan de eigen groep, die sterk van samenstelling kan wisselen al naar gelang het onderwerp. Meer dan anderhalf miljoen mensen brengen dagelijks een bezoek aan Hyves. Start een Hyve over witte pony's in de Achterhoek en voor je het weet heb je tweehonderd leden, die hier op de meest onwaarschijnlijke momenten met elkaar over communiceren. De mening van de ouders van generatie Y is ook erg belangrijk. Ouders wordt vaak advies gevraagd voor belangrijke beslissingen.

HOE ZIET DE TOEKOMST ERUIT?

Het is zeer wel denkbaar dat deze generatie in materiële zin een stap terug moet doen. Of zij dit als kans of als bedreiging zien, is sterk afhankelijk

van de persoon. Immers: de wereld is maakbaar, kansen pak je zelf. Daarnaast lijkt de hang naar materie af te nemen ten gunste van de hang naar de

Deze generatie lijkt zich steeds meer bewust te worden van het feit dat zij het is die het stokje over gaat nemen en voor deze wereld moet zorgen

samenleving. Deze generatie lijkt zich steeds meer bewust te worden van het feit dat zij het is die het stokje over gaat nemen en voor deze wereld moet zorgen. Het verklaart de interesse in de eigen psyche, het milieu en de natuur. Werk is mooi, maar leven is mooier. De balans tussen werk en privé, tussen wij en zij en tussen hebben en zijn lijkt

opnieuw vastgesteld te worden. En mocht u daar met hen over in gesprek willen, dan kan dat op ieder moment van de dag. Verwacht een duidelijk en direct antwoord. Zoekt u een communicatiestrategie om hen te bereiken? Kijk bij Google, MSN en in uw mail. En zorg dat u altijd een reactiemogelijkheid inbouwt. Want ze zijn bereid u antwoord te geven. Zo deden wij een heel voorzichtig testje voor Essent, hoe Nederland denkt over elektrisch rijden. Zonder er al te veel ruchtbaarheid aan te geven vroegen we mensen hun mening te geven op www.essent.nl/elektrischrijden. Tweeduizend mensen deden dat vervolgens ook. We vroegen jongeren in het kader van de EO-Jongerendag aan te geven waar zij ondersteboven van waren. Het leidde tot 6500 reacties. Tijdens de vorige Tweede Kamerverkiezingen openden we een Hyve voor Jan Peter Balkenende. Hij heeft inmiddels 150.000 vrienden, en zijn profiel is meer dan twee miljoen keer bekeken. Met generatie Y wordt de wereld zeker anders. Maar of zij er slechter op wordt, is zeer te betwijfelen.

Noten

- 1 Pim Fortuyn, *Autobiografie van een babyboomer*. Uithoorn: Karakter, 2002. Voor dit artikel is verder geput uit gegevens van Intelligence Group, Marketingfacts.nl, ACA/JES commu-

nicatie (het Y-opener-onderzoek), Managersonline.nl, Intermediair.nl/starters, Accountemps.nl, Stichting Maatschappij en Onderneming, Onderzoeksbureau MeMo², Ernst & Young, LinQ en Hemels van der Hart.

Een eerlijke en leuke toekomst? Duurzaamheid voor de jeugd

Voor een duurzame toekomst zijn andere consumptie- en productiepatronen noodzakelijk. Jongeren willen zich graag inzetten voor duurzaamheid, maar alleen goede wil is niet voldoende. Naast technologische en institutionele veranderingen is een andere geestesgesteldheid nodig. Zo zouden energiebesparing en duurzame consumptie net zo gemakkelijk en vanzelfsprekend kunnen worden als het gescheiden verzamelen van afval.

---

door *Marije Schaafsma*

De auteur (1981) is promovendus aan het Instituut voor Milieu Vraagstukken (IVM) van de Vrije Universiteit Amsterdam. E-mail: marije.schaafsma@ivm.vu.nl

KLIMAATVERANDERINGEN, GROENE ENERGIE en biologische producten zijn onderdeel van de tijdgeest. Steeds meer willen mensen praktisch vormgeven aan een duurzame levensstijl. Een nuchter en spaarzaam bestaan past misschien ook beter bij deze tijden van crisis. Uit de media halen we tips voor ‘groen’ en zuinig consumeren, en we moeten voor 2012 overschakelen naar de spaarlamp. Maar zijn dat soort veranderingen wel voldoende om een duurzame samenleving te behalen? Zullen we op tijd elektrische auto’s en andere duurzame alternatieven gaan gebruiken, voordat de olie op is? Welke rol speelt de burger en de consument in een transitie naar een klimaatneutraal energiesysteem? Kan de huidige jeugd straks nog genieten van besneeuwde bergtoppen en kleurige koralen?

DUURZAAMHEID EN KLIMAATVERANDERING

Sinds de Brundtland-commissie in 1987 de term ‘duurzame ontwikkeling’ naar voren bracht, is dit het begrip dat de drie dimensies natuur, economie en samenleving samenbrengt in nationaal en internationaal beleid. Het

doel van duurzame ontwikkeling is ervoor te zorgen dat huidige generaties in hun behoeften kunnen voorzien zonder daarbij toekomstige generaties te beperken in hun behoeftevoorziening. Milieubeleid moet de burgers van nu en later een veilige en gezonde leefomgeving bieden. Hierbij gaat het niet alleen om het behouden van biodiversiteit in verre tropische regenwouden, maar ook om aanpassingen in ons eigen dagelijks leven. De mate waarin wij van natuurlijke hulpbronnen gebruikmaken, last van luchtvervuiling hebben of in veiligheid samenleven zijn onderwerpen die vallen onder het kopje duurzaamheid.

Het rapport van de Brundtland-commissie was een voorzet voor het sluiten van het internationale klimaatverdrag (UNFCCC) in 1992. Dit verdrag was erop gericht gevaarlijke klimaatverandering en de effecten ervan op mens en natuur te voorkomen. In 1997 is binnen dit verdrag het Kyoto-protocol overeengekomen, dat in 2005 officieel in werking trad. Hierin beloofde de EU om voor 2012 haar CO₂-uitstoot in vergelijking met 1990 met acht procent terug te dringen. In 2000 werden de millenniumdoelstellingen geformuleerd, ondertekend door 189 landen, om voor 2015 de belangrijkste wereldproblemen aan te pakken, waaronder armoede, onderwijs, gezondheidszorg en milieuproblemen.

Maar hoe staat het er nu voor? Nog steeds neemt de sociale ongelijkheid in de wereld toe, vermindert de armoede maar langzaam (en veel van de vooruitgang van de laatste tien jaar dreigt verloren te gaan in de crisis), zetten mondiale milieuproblemen sterk door en neemt biodiversiteit grootschalig af. Al Gore bracht in 2006 met de film *An Inconvenient Truth* de urgentie van het klimaatprobleem duidelijk in beeld en hoger op de politieke agenda. Het klimaatrapport van Nicholas Stern gaf aan dat klimaatverandering ons in de toekomst miljarden kan kosten als we niet op korte termijn actie ondernemen. Maatregelen om de uitstoot van broeikasgassen tegen te gaan zouden daarmee vergeleken economisch voordeliger zijn. Ondanks de kritische commentaren op de film en het rapport zijn de meeste wetenschappers het er wel over eens dat klimaatverandering een belangrijk probleem is, dat wel degelijk goed moet worden aangepakt.

Klimaatverandering is van invloed op diverse fysische, biologische en maatschappelijke systemen — en de gevolgen ervan zullen in de toekomst alleen maar verhevigen. Het laatste klimaatrapport van het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) uit 2007 voorspelt dat de komende twintig jaar de gemiddelde temperatuur op aarde met 0,4 graden zal toenemen — een enorme stijging vergeleken met een gemiddelde temperatuurstijging van ongeveer 0,74 graden in de voorgaande honderd jaar. Voor Nederland betekent dit dat de temperatuur tot 2050 tussen de 1 en 2 graden hoger zal worden. Op mondiaal niveau zou de temperatuur in 2100 zelfs 4

tot 5 graden kunnen stijgen. De Deltacommissie voorspelde eind 2008 dat de zeespiegel de komende eeuw zal stijgen met 65 tot 130 centimeter, met grote gevolgen voor laagliggende gebieden over de hele wereld. We kunnen meer extreme regenbuien en stormen verwachten, met daardoor meer kans op overstromingen en schade, maar ook meer en langere periodes van droogte. Er zijn ook verschuivingen in de natuur, zoals in de bloeidatum van planten en de broeiperiode van vogels. Bepaalde ecosystemen, zoals koraalriffen, tropische bossen en toendra's, zijn zeer gevoelig voor veranderingen in de temperatuur van zee en lucht, wat kan leiden tot groot verlies van biodiversiteit.

Daarnaast dreigt de kloof tussen geïndustrialiseerde en ontwikkelingslanden verder te groeien. Ontwikkelingslanden worden over het algemeen harder getroffen door de effecten van klimaatverandering. Dit is vooral omdat deze landen nog sterk afhankelijk zijn van landbouw, visserij en bosbouw, juist sectoren die het kwetsbaarst zijn voor droogte en temperatuurstijging. Gewassen als tarwe en maïs liggen in tropische gebieden al dicht bij een 'klimaatgrens'; een kleine stijging van de gemiddelde temperatuur leidt al tot een afname van de productiviteit van deze gewassen in die regio's, met als mogelijke gevolgen hogere prijzen en voedseltekorten. Deze landen ontberen vaak ook de mogelijkheid om zich te beschermen tegen klimaatverandering: het ontbreekt hen aan financiële en technologische middelen om zich aan te passen.

TRANSITIES

Voor een duurzame samenleving zijn structurele veranderingen nodig in de maatschappij en in de manier waarop wij produceren en consumeren. Het zal op zijn minst twintig, maar mogelijk zelfs veertig jaar duren voor deze ingrijpende transitie is voltooid. De draagkracht, de weerbaarheid en het aanpassingsvermogen van een samenleving zijn afhankelijk van de beschikbaarheid van natuurlijke hulpbronnen, menselijk kapitaal, institutionele capaciteit, financiële middelen, technologie en kennis. In het Nationaal Milieubeleidsplan van 2001 werden vier transities genoemd die noodzakelijk zijn om de hardnekkigste milieuproblemen, waaronder klimaatverandering, aan te pakken: duurzame energie, duurzaam gebruik van biodiversiteit en natuurlijke hulpbronnen, duurzame landbouw en duurzame mobiliteit. De technologische ontwikkeling die hiervoor nodig is kost veel tijd en veel geld en het succes is daarbij onzeker; nieuwe technologieën moeten 'passen' bij bestaande infrastructuren en regels en bij de preferenties en het gedrag van consumenten. Investerings- en onderzoek en ontwikkeling zijn voor het bedrijfsleven pas rendabel als de huidi-

ge producten duur worden en men verwacht dat die prijzen voorlopig hoog zullen blijven. Vooral nog zullen de transitieprocessen dus meestal niet 'vanzelf' gaan. De overheid kan het transitieproces stimuleren door te investeren in verschillende technologische ontwikkelingen en economische prikkels te geven aan duurzame producenten. Tegelijkertijd kan zij bedrijven die nog

'oude' technieken gebruiken en vervuilingsslimiet opleggen.

Maar de overheid is slechts een van de spelers in de maatschappij. Burgers, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen, bedrijven: allemaal spelen zij een belangrijke rol in het veroorzaken van de problemen, maar ook bij het zoeken naar mogelijke oplos-

singen. Als burger kunnen wij middels onze stem partijen met duurzamer beleid steunen, of we kunnen zelf duurzame projecten ontwikkelen. Als consument kunnen wij ons eigen consumptiepatroon verschuiven richting duurzamere of 'groenere' producten, en daarmee een beter milieu bij onszelf beginnen. Kennisinstellingen kunnen het onderzoek verrichten dat aan innovaties ten grondslag ligt en ook de voorwaarden voor transitieprocessen verkennen. Maatschappelijke organisaties kunnen het beleid van de overheid en het bedrijfsleven beïnvloeden en burgers informeren over de prestaties van bedrijven op het gebied van duurzaamheid.

DUURZAME ECONOMIE

Soms wordt al te gemakkelijk verondersteld dat meer belang hechten aan het milieu ten koste gaat van de economische belangen. Net zo gemakkelijk wordt door sommigen verondersteld dat economische groei per definitie leidt tot schade aan het milieu en klimaat. Milieu- en economische doelstellingen kunnen echter uitstekend aan elkaar worden gekoppeld. Milieueconomen spreken bij onbedoelde negatieve effecten van beslissingen over 'externaliteiten', zoals bijvoorbeeld de luchtvervuiling van verkeer of een fabriek. Door het internaliseren van de externe effecten in de prijs ontstaat een eerlijke afweging. Bij milieu-effecten kan dit bijvoorbeeld door milieuheffing op te leggen of quota's op vervuiling in te stellen. Als de kosten van vervuiling niet in de prijs worden verwerkt, leidt dit tot meer vervuiling dan de welvaart en levensstandaard van onze maatschappij aankunnen.

Een tweede manier om zowel economische als milieudoelstellingen te

Burgers, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen spelen een belangrijke rol in het zoeken naar mogelijke oplossingen

halen is het 'ontkoppelen' van economische productie en de emissie van broeikasgassen, waarbij het doel is dat de economie groeit terwijl de emissies dalen. Voor veel andere milieuthema's, zoals bijvoorbeeld afval, neemt de verontreiniging af terwijl de economie groeit. Het Energieonderzoek Centrum Nederland heeft echter berekend dat met het huidige economische beleid de uitstoot van broeikasgassen tot 2010 nog licht daalt, maar daarna zal stabiliseren of zelfs zal toenemen.¹ Dit komt doordat de technologische ontwikkeling niet snel genoeg gaat. De grootste boosdoener is de toename van de uitstoot door verkeer.

De onderliggende vraag is in hoeverre bevrediging van materiële verlangens leidt tot geluk, en of veiligheid, waardering en welzijn een duurzamer vorm van geluk kunnen vormen. Een groep Nederlandse en Vlaamse economen pleitte onlangs in de Verklaring van Tilburg voor de mogelijkheid van een duurzame ontwikkeling in Nederland, waarbij het welzijn geenszins vermindert.² Deze economen stelden dat het huidige beleid, en wellicht onze maatschappelijke visie, zich sterk richt op de groei van de economie, gemeten in het bruto binnenlands product. Het bbp meet, simpel gezegd, hoe snel we ons geld verdienen, ongeacht of dat is aan producten die ons nuttige goederen opleveren, of juist aan het herstel van schade aan natuur of gezondheid. In plaats daarvan zouden we indicatoren kunnen hanteren die duidelijk ons welzijn aangeven en rekening houden met factoren als gezondheid, leefomgeving, educatie, politieke vrijheid en veiligheid. Zo is er de ecologische voetafdruk, die een indruk geeft van de hoeveelheid grond die nodig is om ons consumptieniveau te handhaven, en de human development index van de VN, die meet hoe een land scoort op de gebieden volksgezondheid, kennis en economische levensstandaard. Bhutan hanteert zelfs een indicator van bruto nationaal geluk, waarin geluk en geestelijke en sociale ontwikkeling worden verwerkt. De eerdergenoemde economen stellen dat Nederland zijn economie meer moet richten op de dienstensector, waarin hoogwaardige arbeid van belang is. Ook sectoren als gezondheidszorg en onderwijs kunnen verder groeien: deze sectoren zijn minder gebaseerd op natuurlijke hulpbronnen, hebben over het algemeen minder zware milieueffecten, en dragen bij aan duurzame economische ontwikkeling.

Er is voor bedrijven ook geld te verdienen aan duurzaamheid. Hierbij gaat het niet alleen om een imago van duurzaamheid en maatschappelijke verantwoordelijkheid. Consumenten zijn steeds meer geïnteresseerd in werkelijk duurzame producten; niet alleen in biologisch vlees of 'eerlijke' koffie, maar ook in efficiënte investeringen als hybride auto's en energiezuinige verwarmingsapparatuur. Beleggers hebben interesse in duurzame beleggingsfondsen, omdat die vaak langdurig rendabel zijn. Steeds meer

bedrijven slagen er daarnaast in om hun energieverbruik terug te dringen of op andere milieubelastende inputs te besparen. Het nieuwste jasje waarin duurzame productontwikkeling is gestoken is het zogenaamde cradle-to-cradleconcept (c2c) van Braungart en McDonough, ook wel vertaald als 'afval = voedsel'. c2c streeft ernaar producten te ontwikkelen die volledig afbreekbaar zijn en in de technische of biologische kringlopen opgenomen

De overheid dient garant te staan voor duurzame investeringen

kunnen worden. Daarmee blijven materialen eendeloos herbruikbaar.

Maar hoe sterk is de behoefte aan duurzame ontwikkeling? Ook in de huidige economische crisis zou het kabinet juist moeten investeren in hernieuwbare energiebronnen,

isolatie in de bebouwde omgeving, innovatie en onderwijs, in plaats van door extra subsidies aan bedrijven die niet duurzaam bezig zijn, of in infrastructuurprojecten, zoals wegverbredingen, die de consument later weer vastzet in niet-duurzaam gedrag. Juist door een 'groene stimulering' van de economie kan de overheid burgers aanzetten tot het gebruik van meer recyclebare producten, banen creëren in groene industrieën, en daarmee investeren in een efficiënte, energiezuinige toekomst. Door de kredietcrisis zijn banken terughoudender in het financieren van bijvoorbeeld windmolenparken of andere grootschalige projecten. De overheid zou deze trend kunnen tegengaan door garant te staan voor duurzame investeringen.

WAT VOOR TOEKOMST HEEFT DE JEUGD?

De mogelijkheden die mensen zien voor een duurzame toekomst zijn afhankelijk van hun opvattingen over de kwaliteit van het leven, de verdeling daarvan over de wereld en (wetenschappelijk) inzicht in het functioneren van de mens en de natuur. Het Milieu- en Natuurplanbureau (MNP) maakte in 2004 vier wereldbeelden, die verschillen in de schaal waarop duurzaamheid wordt gezien, dus globalisering of regionale ontwikkeling, en de afweging tussen efficiëntie en solidariteit, oftewel marktwerking tegenover overheidscoördinatie.³ Wie presteren belangrijk vindt, kiest eerder voor vrijhandel als oplossing voor problemen: het beeld van de *mondiale markt* gelooft met name in technologische ontwikkeling. Het gevaar is dat we telkens meer en kwetsbaardere natuurlijke bronnen moeten aanboren om nog vooruit te kunnen. Mensen die streven naar gelijkheid en vrijheid, zien daarbij een belangrijke internationale overheid als belangrijkste middel: het klimaatverdrag, het Kyoto-protocol en de millenniumdoelstellingen

komen voort uit een beeld van *mondiale solidariteit*. Dit wereldbeeld leunt op een grote internationale bureaucratie. In het beeld van de *veilige regio* streeft men met name naar afscherming van Nederland tegen buitenlandse concurrentie en immigratie, maar hierdoor zouden ook juist conflicten tussen arme en rijke delen van de wereld sterker kunnen groeien. In de *zorgzame regio* staat gedragsverandering naar duurzaam produceren en consumeren centraal. De meeste Nederlanders geven aan dit laatste beeld de voorkeur, maar de vraag is of wij ons gedrag wel zo sterk kunnen veranderen.⁴

Er zijn geen onderzoeken die specifiek kijken naar verschillen in wereldbeelden tussen verschillende leeftijden. Wel wordt gezegd dat jongeren meer concrete, praktische oplossingen zoeken voor duurzaamheid. Zij willen een realistische aanpak en willen snelle resultaten zien. Sommigen combineren idealisme met zelfontplooiing en eigenbelang en proberen juist vanuit eigen handelen een stukje bij te dragen, zonder zich al te schuldig te voelen over inconsequenties in hun gedrag. Als jongeren iets doen aan duurzaamheid is dat eerder vanuit verantwoordelijkheids- dan vanuit schuldgevoel. Nieuw engagement heeft een lossere, positievere vorm. De jongere generaties zijn minder bezig met actievoeren en zullen niet snel protesteren tegen politieke beslissingen, maar eerder hun engagement uiten door financiële steun, vrijwilligerswerk of het organiseren van een benefietconcert. Er wordt wel gedoneerd aan bepaalde doelen, ‘maar dan wil ik wel weten waar dat geld terecht komt’. Het effect van hun handelen is belangrijk. ‘Stimuleren van ondernemerschap in ontwikkelingslanden om duurzame economische groei te bewerkstelligen, bijvoorbeeld via microkrediet, vind ik beter dan het geven van goederen.’⁵

Als jongeren moeten kiezen tussen economie en milieu, kiest meer dan twee derde voor het milieu, ook al betekent dat langzamere economische groei of verlies van banen. Maar de jongeren van nu zijn opgegroeid in een tijd waarin veel mogelijk is en elke dag nieuwe technologische snuffjes op de markt komen. Deze generatie ziet juist kansen in het inzetten van slimme innovaties en duurzame technologieën, en staat open voor radicalere ideeën. Investeren in het milieu kan dus ook leiden tot het ontwikkelen van nieuwe markten en het verbeteren van de concurrentiepositie van bedrijven. De optimisten geloven ook dat de klimaatverandering door technologie beteugeld kan worden — ‘we moeten die alleen nog even verzinnen’ —, al blijven er altijd nog pessimisten die denken dat er toch niets meer te redden valt: ‘We kunnen beter genieten van wat er nu is.’

Wie het initiatief moet nemen om die duurzamere toekomst te bereiken, is een andere vraag. Jonge burgers in Nederland verwachten vooral dat de overheid een leidende rol neemt en zorgt voor onder meer rechtvaard-

dige handel, zodat wij kunnen consumeren zonder ons ethisch bezwaard te voelen. 'Ik wil erop kunnen vertrouwen dat de producten die ik koop op een eerlijke en duurzame manier zijn bereid, met respect voor de natuur, het dierenwelzijn en eerlijke prijzen voor producenten.' Aan de andere kant is het vertrouwen in de overheid aan het verminderen. 'Als je ziet op

Het groene karakter van een product helpt alleen als dit product ook lekker of modieus is

welke manier er koehandel wordt gespeeld met doelen op het gebied van gezondheidszorg, dan word je cynisch.' 'Bij economische crisis trekt de overheid haar handelsgrenzen weer dicht en hebben ontwikkelingslanden het nakijken.' Maar ook tegenover het bedrijfsleven en de

industrie wordt men kritischer: zo'n vijftien procent van de jongeren vindt dat het bedrijfsleven een leidende rol moet spelen bij het beschermen van het milieu.⁶ Claims van het groene karakter van producten, opgesierd met allerhande zelfverzonnen keurmerken, worden niet zonder meer geloofd. 'Alle keurmerken verliezen hiermee hun geloofwaardigheid.'

Maar in hoeverre voelen jongeren zich zelf verantwoordelijk voor een duurzame samenleving? Er is een steeds groter sociaal bewustzijn op het gebied van duurzaamheid. Dit bewustzijn moet echter nog wel worden omgezet in daden. Vaak doen we andere dingen dan we zeggen belangrijk te vinden. We zeggen wel dat we gezond en eerlijk geproduceerd voedsel willen, maar eenmaal in de winkel kijken we toch vooral naar het prijskaartje, blijkt uit consumentengedragsonderzoek van Gert Spaargaren.⁷ Dat geldt ook voor jongeren: jongeren hebben wel degelijk het idee dat zij ook zelf kunnen bijdragen aan allerlei vormen van milieubescherming, maar dit uit zich maar mondjesmaat in duurzaam consumptief gedrag. 'Er is zoveel informatie dat je soms niet meer weet welke producten goed of slecht zijn, en dat ik er niet eens meer aan begin.' 'Van heel veel producten weet je niet of ze duurzaam zijn of niet, hoe moet je dan kiezen?' Hierbij komt de jeugd er openlijk voor uit dat genieten belangrijk is. Jongeren zijn geen voorstander van 'groen' doen als dat ten koste gaat van het gemak. Het groene karakter van een product helpt ook alleen als dit product ook lekker of modieus is.

Het zal daarom moeilijk zijn jongeren iets tegen de klimaatverandering te laten doen: in de eerste plaats lijken de risico's voor ons land op korte termijn beperkt, en in de tweede plaats zie je geen direct en concreet resultaat van je gedragsverandering. Het lijkt toch geen verschil te maken. De een zegt: 'Ik kan mijn vlucht wel gaan compenseren, maar dat vliegtuig vertrekt ook zonder mij', maar anderen 'geloven in de kracht van het indi-

vidu' of vinden dat 'als iedereen denkt dat wat hij doet niets uitmaakt, niemand ooit wat doet en er nooit wat verandert'.

SCHONE TAAK

Het veranderen van een maatschappij is niet gemakkelijk. Wat betreft klimaatverandering is voor de overheid de schone taak weggelegd om dit abstracte langetermijnprobleem te vertalen naar iets waar consumerende jongeren op kleine schaal iets tegen kunnen en willen doen. Technologische en institutionele veranderingen bieden weliswaar oplossingen, maar wij als burgers en consumenten moeten die mogelijkheden actief vormgeven en adopteren. Misschien is een verandering in onze mindset nodig. Afval scheiden begon pas in de jaren '80, maar hier hoeven velen onder ons niet eens bewust bij na te denken: we snappen het belang en moeilijk is het niet. Energiebesparing en duurzame consumptie kunnen ooit wellicht net zo worden: we snappen het belang al — het wachten is op de mogelijkheden om het ook te dóen.

Noten

- 1 Dril, A.W.N. van, en H.E. Elzenga, *Referentieramingen energie en emissies 2005-2020*. ECN-rapport. Petten/Bilthoven: ECN/Milieu- en Natuurplanbureau RIVM, 2005.
- 2 Zie www.economischegroei.net.
- 3 Milieu- en Natuurplanbureau RIVM, *Kwaliteit en toekomst. Verkenning van duurzaamheid*. Bilthoven/Den Haag: RIVM/Sdu Uitgevers, 2004.
- 4 In totaal kiest 6% van de Nederlanders voor het beeld *mondiale markt*, 22% voor *mondiale solidariteit*, 27% voor *veilige regio* en 45% voor *zorgzame regio*.
- 5 De citaten in deze paragraaf zijn genomen uit een discussie en gesprekken die ik heb gevoerd met tien jongeren rondom het thema duurzaamheid. Hoewel deze groep niet representatief was voor alle Nederlandse jongeren, geven de uitspraken een duidelijk beeld van (een deel van) de problemen waar jongeren tegenaan lopen en de overwegingen die zij maken als het gaat om duurzaamheid.
- 6 Vinken, Henk, e.a., *Aan ons de toekomst. Toekomstverwachtingen van jongeren in Nederland*. Assen: Van Gorcum, 2002.
- 7 Spaargaren, Gert, 'Duurzaam consumeren of ecologisch burgerschap?', in: Hans Dagevos en Lydia Sterrenberg (red.), *Burgers en consumenten. Tussen tweedeling en twee-eenheid*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers, 2003, pp. 70-85.

Praktisch idealisme

Jop van der Linden: ‘Net dat stapje verder zetten dan voor de hand ligt’

---

door *Jan Prij*

Redactiesecretaris CDV.

CDV sprak met Jop van der Linden (35). Ooit, afgeknapt op het ideaal om manager te worden, kwam hij tot zijn eigen tevredenheid in het basisonderwijs terecht. Hij werkte op twee ‘zwarte’ scholen in Rotterdam.

Nu werkt hij als adjunct-directeur van een school voor speciaal basisonderwijs (sbo). Hij koos bewust voor scholen in moeilijke stadswijken in Rotterdam, om ‘met problemen in aanraking te komen die er werkelijk toe doen’. Veiligheid en structuur bieden en samen met leerlingen en leraren op school onvermoede stapjes vooruit zetten, daar gaat het hem om.

* * *

Jop wilde oorspronkelijk kok worden, maar om praktische redenen viel de Hogere Hotelschool af. Uiteindelijk ging hij in de jaren tachtig economie studeren aan de HES, om manager te worden: ‘Je wist niet wat dat inhield, zeker als jongere niet, maar manager in wat dan ook, dat was het, in die tijd. Ik ging het heao doen aan de Hogeschool voor Economische Studies in Rotterdam, maar kwam er al snel achter dat zowel de studie als het type studenten mij niet goed lagen. Er werd mijns inziens door studenten en de school vrij hoog van de toren geblazen over

materialistische idealen waar ik me niet in herkende. Het was in de tijd dat Rotterdam vol hing met reclameposters van de HES: “Met een diploma van de HES op zak, heb je zo een vet salaris en een dikke leasebak!”

‘Ik vond dat een nogal patsurig en naïef ideaal, zeker omdat de wereld waaruit de studenten kwamen heel klein was. Het merendeel van de studenten woonde tijdens zijn studie nog thuis, en had nog helemaal niets van de wereld gezien. En dan al gelijk over geld verdienen en dikke auto’s beginnen! Ik ben uiteindelijk afgeknapt op het beeld van de manager en op het ideaal dat de HES ons voorspiegelde.’

‘Ik heb het altijd interessant gevonden om met mensen om te gaan vanuit een bepaalde spontaniteit. Werken in de sociale sector kwam mij te zorgelijk, te weinig speels, praktisch en oplossingsgericht voor. Ik zag mezelf daarentegen wel meester worden, zeker toen ik me realiseerde dat dat niet mijn hele leven hoefde te zijn, maar dat er tal van mogelijkheden waren binnen het onderwijs richting leidinggevende en beleidsmatige functies.’

‘Na de pabo was het voor mij een automatisme om in de binnenstad te gaan werken,

waar je de problematiek van de multiculturele samenleving in al zijn heftigheid tegenkomt. Zin om lang stil te moeten staan bij kleine pseudoproblemen heb ik nooit gehad; het moet wel ergens over gaan vind ik.'

'De wereld van het onderwijs sprak mij onmiddellijk wonderwel aan. Uiteindelijk kwam ik terecht op scholen in Rotterdam-Zuid, met veel kinderen uit gebroken gezinnen, de tweede en derde generatie Marokkanen, Turken, Zuid-Amerikanen, die al enorm veel ellende hebben meegemaakt. Juist dan is het de uitdaging om voor de kinderen een sfeer te scheppen van veiligheid, structuur en duidelijkheid, waarbinnen groei mogelijk is. In de thuissituatie is die sfeer vaak afwezig en ontbreekt ook de vanzelfsprekendheid om kinderen elke dag naar school te sturen. Ik heb kinderen soms van huis gehaald en naar school gestuurd en dat werkte goed. Ouders laten zich in de twee "zwarte" scholen in Zuid waar ik heb gewerkt, gelukkig nog aanspreken door de leraar: die heeft een hoge status en verdient respect, iets wat op de witte scholen minder vanzelfsprekend is bij ouders.'

'Veel kinderen hebben het thuis zwaar. Ze komen uit sociaal-emotioneel zwakkere en economisch minder bedeelde milieus. Je zou ze vaak meer willen geven dan mogelijk is. Je beseft niet hoe "ongewoon" bijvoorbeeld "gewone" schooluitjes voor hen kunnen zijn. Ze zijn nog nooit een week weg geweest, hebben nooit naar hartenlust kunnen spelen en ravotten in de buitenlucht en kunnen daar dan ontzettend van genieten. Zoiets zul je op een "normale" school, waar alles doodgewoon is, echt niet meemaken.'

* * *

Na tien jaar voor de klas te hebben gestaan werkt Van der Linden nu als adjunct-directeur op een school voor speciaal basisonderwijs in Rotterdam-Alexander. Zijn drijfveren zijn niet veranderd: vanuit een postief-rea-

listische houding zo goed mogelijk kinderen tot ontplooiing laten komen. De leraren en de school moeten daartoe een veilige haven voor de kinderen bieden. 'Je wilt ze een basis voor ontwikkeling bieden waar ze voor altijd op kunnen terugvallen. Zeker kinderen "met een vlekje" waar wat mee is, of die om wat voor reden dan ook sociaal, economisch, emotioneel achtergesteld zijn, moeten ervaren dat ze er mogen zijn, dat ze speciale talenten hebben, dat ze erbij horen. Ik zie in pedagogisch opzicht de school eigenlijk als een soort gezin in het groot.'

Met deze vergelijking in het achterhoofd zou je misschien ook kunnen zeggen dat Van der Linden zijn werk mee naar huis neemt. Zijn vriendin en aanstaande vrouw (die ook in het onderwijs zit) heeft drie adoptiekinderen en zes pleegkinderen. Deze uitdagende en niet altijd makkelijke zorg neemt Jop nu samen met haar op zich. Ook deze kinderen hebben al veel meegemaakt en staan om wat voor reden dan ook op achterstand. Maar dat mag natuurlijk geen reden zijn om ze dan maar te laten zitten. 'Kinderen verdienen een goede toekomst, ongeacht afkomst, achtergrond of huidskleur. Het al te vanzelfsprekend genoeg nemen met een bepaalde situatie, een "luie" en "gemakzuchtige" houding spreekt mij absoluut niet aan. Je moet er vanuit welke situatie dan ook wat van maken, en daar hoort voor kinderen én volwassenen doorzetten en knokken bij. Het komt allemaal niet vanzelf. Net dat stapje verder zetten dan voor de hand ligt, dat vind ik belangrijk.'

---

*Jongeren in crisistijd (III):
Tegengif*

Het realistische optimisme van generatie Y

Kan de zorgeloze generatie dertigers van nu haar grenzeloze rijkdom vaarwel zeggen en nieuwe vooruitgangsidealen omarmen? Ja, dat kan. Deze generatie zal vol optimisme en creativiteit het gevecht met de afnemende materiële welvaart aangaan en de wereld nieuwe criteria voor groei en geluk opleggen.

---

door *Seada Nourhussen*

Journalist van *Trouw*. De auteur (1978) is geboren in Gondar (Ethiopië) en in 1981 als politiek vluchteling naar Nederland gekomen.

‘THERE IS NO GUCCI I CAN BUY / There is no Louis Vuitton to put on / There is no YSL that they could sell / To get my heart out of this hell.’ Deze tekst komt uit het nummer ‘Pinocchio Story’ van Kanye West, een van de succesvolste en rijkste rappers van het moment. West is onderdeel van een muziekstroming die een jaar of tien, vijftien geleden door de commercie is ontdekt. Rapmuziek, vanwege het rauwe en onaangepaste karakter jarenlang letterlijk en figuurlijk het zwarte schaap van de muziekindustrie, was ooit wars van het grote geld. De ondergrondse straatpoëzie, voortgekomen uit de krochten van de New Yorkse getto’s, stond in de beginjaren mijlenver af van MTV en Coca-Cola. Hiphop had dan ook een sterke doe-het-zelf-attitude. Geen instrumenten? Ritme kun je ook met je mond maken. Zijn musea te elitair? Op metro’s en muren is ruimte voor je eigen kunstvorm. Geen plek om te swingen? Op straat kun je breakdancen totdat je erbij neervalt.

Maar die tijden zijn lang vervlogen. Hiphop is, bij gebrek aan een goed Nederlands woord, mainstream geworden. Geen muzikzender of er komt een hiphopvideo voorbij, compleet met schaars geklede dames en naar beneden dwarrelende dollarbiljetten. Geen hitlijst of er staan minstens

vijf rappers in de top tien. Er is geen popgenre denkbaar dat zo openlijk als reclamezuil voor sneakers, peperdure champagnemerken en uit de kluiten gewassen, benzineslurpende vehikels heeft gefungeerd. Rappers zijn meestal ook niet te beroerd om tussen de regels door iets te roepen over hun eigen kledingmerk — G-Unit (van 50 Cent), Rocawear (van Jay-Z), de lijst van rappende modemagnaten is ellenlang.

Kanye West schreef zijn tekst voor ‘Pinocchio Story’ waarschijnlijk uit frustratie over de vercommercialisering van het genre dat hij vertegenwoordigt. Maar het nummer heeft ook een andere, veel persoonlijkere achtergrond. De rapper schreef het na de dood van zijn moeder, die in 2007 stierf aan de complicaties van plastische chirurgie. De medisch onnodige liposuctie en borstverkleining die Donda West onderging werden betaald door haar muzikale zoon. Zijn droom, rijk en succesvol worden, zorgen voor zijn alleenstaande moeder, haar bedelven onder de luxe die ze nooit gekend had, is in zijn gezicht ontploft. West is keihard het slachtoffer geworden van zijn eigen roem en welvaart. Dapper deelt hij het verdriet daarover met de wereld op zijn jongste plaat. Verteerd door schuldgevoel gaat hij verder: ‘All my fault to be a real boy / Chasing the American dream / Chasing everything we’ve seen / Up on the TV screen.’

HUMMER

Door de redactie van CDV werd mij gevraagd de immateriële vooruitgangsidealen van mijn generatie en toekomstige generaties te schetsen, nu de materiële vooruitgangsidealen door slinkende voorraden en omvallende banken niet meer opgaan. Waarom begin ik dit artikel dan met het persoonlijk leed van een steenrijke rapper? Wel, als zelfs Kanye West — met zijn 31 jaar van mijn leeftijd —, die zich containers vol flessen Moët & Chandon, Nikes en Hummers kan veroorloven, zich kritisch uitspreekt over het uit de hand gelopen materialisme, moeten er meer generatiegenoten zijn die de grenzen van onze ogenschijnlijk grenzeloze rijkdom in het vizier hebben.

Laat ik eerst proberen mijn generatie in beeld te brengen. Wetenschappers en marketingstrategen noemen ons, mensen geboren tussen 1971 en 1985, de generatie Y. Wij zijn, afgaande op de Utrechtse socioloog en generatie-expert Henk Becker, pragmatisch, overwegend zakelijk, zelfverzekerd en optimistisch. PvdA’er Diederik Samson noemt ons de zorgeloze generatie. Dat schreef het Kamerlid, zelf ook nog dertiger, eind vorig jaar in *Trouw*. De zorgeloze generatie wordt volgens Samson gekenmerkt door een doorgeschoten honger naar steeds meer goederen, luxe, mobiliteit, ruimte en dus ook energie. ‘Mijn generatie heeft last van de ‘I want it all

and I want it now'-mentaliteit die leidt tot de introductie van de elektrische terrasverwarmer', schreef Samson geërgerd.

Mijn generatie is inderdaad verwend. We zijn geen actievoerders omdat er in onze jeugd tegen weinig dingen te protesteren viel. Een beetje jaloers kijken wij prille dertigers daarom naar de generatie X. Zij werden grotendeels volwassen in de roerige jaren '80. Mijn leeftijdsgenoten en ik kunnen ons van die periode weinig herinneren, behalve deuntjes van Doe Maar en de Dolly Dots en afleveringen van *De Film van Ome Willem*. De angst voor wat er zich afspeelde achter het IJzeren Gordijn, de demonstraties tegen kruisraketten en de grote werkloosheid van die jaren hebben wij vanaf het plein van de basisschool nauwelijks meegekregen. Natuurlijk, de eerste Golfoorlog en de ellende in Joegoslavië begin jaren '90 waren heel erg, maar ze grepen, zonder de directheid van internet en talloze herhalingen van het journaal, niet erg in op ons persoonlijke leven.

Het probleem van mijn generatie was eerder waar we ons geld aan wilden besteden, dan hoe we eraan moesten komen. We hadden als scholieren en studenten goedbetaalde bijbaantjes of we gaven, dankzij de Informatie Beheer Groep, de banken of desnoods een louche kredietinstelling, geld uit dat niet van ons was. Na onze studies stonden de werkgevers toch voor ons in de rij, dus dan zouden we onze hedonistische jeugdzonden wel weer rechtbreien. We hebben weinig tegenslag gekend. En in ons professionele leven zitten we daar ook niet op te wachten, dus werk moet vooral leuk en inspirerend zijn. Voor het geld alleen doen we het niet. Hoewel dat natuurlijk wel heel handig is voor de tripjes die we veelvuldig naar wereldsteden of exotische natuurgebieden maken.

Maar al die aardse onbegrenstheid kan ook beklemmend zijn, merkte ik vorig jaar in New York. Daar werd ik bij Whole Foods, een trendy ecologisch winkelparadijs, geacht snel antwoord te geven op de vraag of ik zwart zout uit India of roze zout van de voet van de Himalaya op mijn verantwoorde frietjes wilde. Er was nog een derde en een vierde optie, maar die heb ik gewist uit mijn geheugen. En wenste ik daar dan citroenmayonaise of toch liever gewoon knoflookmayonaise bij? Het bestellen van een bak popcorn in een klein filmtheater bracht soortgelijke dilemma's met zich mee. Ik kreeg acuut last van keuzestress. De overvloed van onze tijd kan zelfs voor mijn volgevreten en sufgeshopte generatie te veel zijn. De tekst van rapper Kanye West, waar dit verhaal mee begon, wijst daarop. Wij late twintigers en jonge dertigers zijn blij met alle overbodige gadgets die wij mogen bezitten, maar we zien zo langzamerhand ook de absurditeit van ons eigen hyperconsumentisme in.

Een vriendin die ik in New York bezocht vertelde mij dat ze zich achteraf hevige heeft geschaamd om de hebzucht die zich van haar meester maakte

toen ze een halfjaar in de Big Apple woonde. Daar werd ze mee geconfronteerd toen ze terugkeerde naar Amsterdam en twee extra hutkoffers, waar

*Een Hummer die ik onlangs
stapvoets door de binnenstad
van onze hoofdstad zag
hobbelen, kreeg blikken van
zowel afschuw als medelijden
van fietsers en voetgangers
toegeworpen*

een volwassen man met gemak in zou passen, nodig had om alle schoenen, tassen en truitjes te vervoeren die ze daar had verzameld.

Een Hummer die ik onlangs stapvoets door de binnenstad van onze hoofdstad zag hobbelen, kreeg blikken van zowel afschuw als medelijden van fietsers en voetgangers toegeworpen. Niet alleen omdat de wagen zo obsceen veel ruimte innam en met zijn fourwheeldrive eerder geschikt was voor

ruige zandgebieden dan de krappe grachten, maar ook omdat deze auto de blinde zucht naar meer en groter karakteriseerde die de huidige economische neergang heeft veroorzaakt. De bestuurder, zich zichtbaar bewust van de afkeurende blikken, kroop van gène bijna onder zijn stuur. Het tafereel had iets intens zieligs.

WAAR BEN IK MEE BEZIG?

‘Paper or plastic?’ klonk het in Manhattan bij elke kassa. Je voelde het eiland vol wolkenkrabbers eigenlijk toen al kraken. Het kredietwalhalla, waar mensen zelfs een pakje kauwgom met hun creditcard afrekenen, stond op barsten. Al dat consumeren op de pof, dat kon niet lang goed gaan. Niet veel later viel Lehman Brothers als eerste bank werkelijk om. Ondertussen propageren ook hier in Nederland de overheid en het bedrijfsleven het elektronisch betalen. ‘Klein bedrag? Pinnen mag’, luidt de slogan. Over tien jaar herkennen ook wij waarschijnlijk geen munt of briefje meer. En wat je niet ziet is er niet, toch?

‘Geld is inmiddels zo abstract als een Mondriaan’, stond er in een bericht van Enter Dexter, een ultrahip bedrijfje dat drukbezochte feestjes zoals Girls Love DJ’s organiseert en waar ik om onduidelijke redenen wel eens digitale post van krijg. In een mailing van het nieuwe jaar trof ik de volgende tekst aan.

‘2009 wordt het jaar van de verandering. Het jaar dat we begrijpen dat wij de kinderen zijn die de wereld moeten redden. 2009 wordt ook het jaar van de intimiteit, de originaliteit, de authenticiteit, de echtheid. 2009 wordt het jaar waarin de jongetjes mannen moeten worden en waarin die-

genen die niet willen veranderen aan de actuele problemen kapot zullen gaan. Het jaar waarin de crisis je middel moet zijn om succesvol te worden en het jaar waarin intellect gepaard moet gaan met keihard buffelen. Het jaar waarin we de *Summer of love* zullen herbeleven. 2009 wordt het jaar waarin wij als nieuwe hippies, die zich er wel bewust van zijn dat vrije seks met een condoom moet en drugs toch echt slecht voor je zijn, de wereld zullen ontdoen van oorlogen en crisissen. 2009 wordt ons jaar.'

Het bovenstaande stemt deels droevig, maar er klinkt tegelijkertijd een vrolijke strijdbaarheid in door. Uit deze tekst blijkt dat zelfs deze onbezorgde jongeren, die van feesten hun werk hebben gemaakt, snappen dat zij een wereld erven met een kredietcrisis, een klimaatcrisis en een grondstoffencrisis. En dat meer groei niet meer haalbaar en wenselijk is. Een groot deel van generatie Y weet best dat de aarde niet nóg meer spullen en afval kan verdragen. En hoe lastig we het ook vinden om vooruit te denken en om te consuminderen, we zullen wel moeten.

Hoewel de zorgeloze generatie Kamerlid Diederik Samson grote zorgen baart, vindt hij dat de huidige generatie dertigers niet alleen deel van het probleem is, maar vooral ook de oplossing kan zijn. 'Nooit in de geschiedenis was er een generatie zo slim, zo rijk, zo gezond en met zo velen als de onze', benadrukt de politicus. En nooit was er een groep mensen zo positief ingesteld. Want dat is misschien wel het opvallendst aan de generatie die deze wereld vol crises door de eenentwintigste eeuw moet loodsen: het ongebreidelde optimisme. Kredietcrisis? Dan verklaren we sokken stoppen, shoppen bij de kringloopwinkel en zelf taarten bakken in plaats van bezoekjes brengen aan dure koffiezaakjes tot dé lifestyletrends van 2009. Ik verzin dat niet, het staat op de website www.trendystyle.nl.

Mijn generatie wil niet in paniek raken en zoekt liever kansen in de vele crises die we het hoofd moeten gaan bieden. Mijn vriendin M. uit New York, die zich schuldig voelde over haar tijdelijke vlaag van inhaliëheid, is druk doende haar ecologische voetafdruk te wissen. Ze heeft er zelfs haar baan voor opgegeven. Samen met haar partner I. heeft ze in Amsterdam een bedrijfje opgericht dat vooral generatiegenoten op lichte en humoristische wijze — aan zware mededelingen hebben wij nonchalante types immers geen boodschap — helpt om minder te consumeren en duurzame keuzes te maken. Dat doen ze met een online magazine en evenementen als een milieuvriendelijk filmfestival. Mijn vriendin M. zegt zich meer dan ooit verantwoordelijk te voelen voor haar eigen leefomgeving en die van anderen.

Haar partner was tot voor kort advocaat in Londen, Singapore, Amsterdam en New York. Daar in zijn dure flat op Manhattan bekroop hem het gevoel dat de werkdagen van tien, soms zelfs twaalf uur niet meer opwogen

tegen zijn riante beloning. Zijn baan met aanzien maakte hem niet gelukkig. Maar die conclusie bracht vriend I. ook in gewetensnood. Want als zoon van een Afrikaanse immigrant en een Engelse welzijnswerkster, die zijn eerste levensjaren in Nigeria had gewoond, was hij opgevoed met het idee dat hij alles moest halen uit de kansen die het Westen hem bood. Dus accepteerde hij dankbaar de ene promotie na de andere in de advocatuur. Maar toen hij in de zoveelste rij op het vliegveld stond naar weer een nieuwe, ongetwijfeld spannende metropool, bespeurde hij een sterke tegenzin. ‘Waar ben ik mee bezig?’ dacht hij. Die dag besloot hij dat hij zich moest ontdoen van het vooruitgangsideaal dat zijn ouders voor hem in gedachten hadden — vooral financiële stabiliteit creëren — en iets te doen wat van meer betekenis is. Lezend over de klimaatverandering kwam hij erachter dat de armste landen het hardst worden getroffen als we op dezelfde grote voet doorleven. Gezien zijn achtergrond was dat voor I. des te meer reden om zich voor duurzaamheid in te zetten.

Steeds meer jonge mensen richten maatschappelijk verantwoorde bedrijven op. Aart van Veller, die eruitziet alsof hij net puber af is, richtte Wij zijn koel op, een adviesbureau dat organisaties zoals MTV en Discovery Channel adviseert in klimaatneutraal ondernemen. Nadat Van Veller de schoonheid van de Noordpool had aanschouwd beseftte hij dat ‘het niet goed gaat met onze aardkloot’. Dus had hij even later een bedrijf dat ‘hot companies koel maakt’. Van Vellers droom: een wereld waarin natuur, mens en dier in harmonie samenleven. Bang om beticht te worden van zedingsdrang, zegt Van Veller dat hij niet wil prediken, maar inspireren. Hij wil uitdragen dat ‘groen’ en bewust leven ontzettend leuk is.

VRIJGEVIGHEID

Econoom Arnold Heertje vertelde mij onlangs dat jongeren, zoals mijn vrienden M. en I. met hun ecologische bedrijfje en Van Veller met Wij zijn koel, voor een aardverschuiving in de economie gaan zorgen. Zij zijn volgens Heertje losgekomen van ouderwetse criteria als groei en rendement. Heertje — auteur van de bestseller *Echte economie*, dat gaat over de verwar- ring tussen economie enerzijds en markt en geld anderzijds, en over de overwaardering van materie en de onderwaardering van natuur en cultuur — zegt dat jongeren zijn boodschap dat welvaart meer is dan geld veel beter begrijpen dan mensen boven de 45 jaar. Jongeren zijn er alert op dat de manier waarop hun ouders en grootouders met de aarde en fossiele brand- stoffen zijn omgegaan voor hen betekent dat ze zullen moeten inleveren, vertelde Heertje.

Vergeet dus de generaties X, Y en zelfs Einstein, de wonderjongeren

die niet beter weten dan dat internet, PlayStations en mobiele telefoons er altijd zijn geweest. Door Amerikaanse trendwatchers wordt nu al gesproken van de generatie G. Die G staat voor *generosity*, ofwel vrijgevigheid, en komt voort uit de walging die mensen nu hebben ten opzichte van hebberigheid. En niet alleen de hebberigheid van bankiers, maar ook hun eigen hebberigheid. Leden van de generatie G beseffen dat tegenover nemen, geven staat. Die nieuwe consument hunkert naar bedrijven en (overheids) instellingen die niet alleen willen verdienen, maar ook zorg hebben voor hun omgeving: werknemers, burgers en het milieu. De generatie G heeft een broertje dood aan het inmiddels ouderwets aandoende individualisme. Dat is zichtbaar op de vele online gemeenschappen. Daar heeft deze generatie geleerd foto's, video's, muziek, vrienden en kennis te delen met vreemden. Waar zouden websites als YouTube, Hyves, Wikipedia en MySpace zijn zonder deze gulle gevers?

OPTIMISME

Na een grote omweg eindelijk terug naar de opdracht die de redactie van CDV mij gaf: welke immateriële vooruitgangsidealen liggen er voor mijn generatie en toekomstige generaties in het verschiet? Via bovenstaande voorbeelden, die hier en daar wat aangedikt en generaliserend zijn, heb ik geprobeerd te vertellen dat ik generaties voor me zie die gemeenschapsgevoel, het vermogen om te delen en te zorgen voor mens, dier en natuur en betugeling proberen na te streven. Ik zie toekomstige generaties die monter, creatief en misschien met iets te veel overmoed het gevecht met

*Wij weigeren te somberen.
Zo zijn we simpelweg niet
geconditioneerd*

de afnemende materiële welvaart zullen aangaan en de wereld nieuwe maatstaven voor groei en geluk zullen opleggen. Zelfs Diederik Samson, die zo kritisch is over zijn leeftijdsgenoten, zegt dat dertigers zich steeds vaker ergeren aan hun

eigen 'dikke-ik', het onverzadigbare en lompe individu voor wie humanist Harry Kunneman waarschuwt. In enquêtes van het Sociaal en Cultureel Planbureau kiezen dertigers massaal voor rust en bescheidenheid boven snelle inkomensstijging en hoge werkdruk, merkt Samson op.

Wat moeten onze ouders ons dan nog nalaten? Waarmee kunnen zij ons wapenen tegen de uitdagingen die er voor ons en onze kinderen liggen? Wijsheid wellicht? Geloof in het goede? Doorzettingsvermogen? Bezinning? Geduld? Of de capaciteit om vreugde en plezier te vinden in de dagelijkse, op het eerste oog futiele, zaken?

Realiteitszin bezitten we volgens mij al. Want wij van generatie Y weten echt wel dat mensen om ons heen, en uitgaande van het *last in, first out*-principe wij waarschijnlijk als het eerst, banen gaan verliezen en huizen gaan kwijtraken. Wij weten dat het een pijnlijke reis wordt. Maar wij weigeren te somberen. Zo zijn we simpelweg niet geconditioneerd. En als dit verhaal te zorgeloos en te optimistisch overkomt, kan ik daar weinig aan doen. Ik ben ook maar een product van mijn generatie.

Eén zwaluw maakt nog geen zomer: een pleidooi voor een prudente authenticiteit

De waarde van authenticiteit is binnen de huidige (jongeren) cultuur een belangrijke en tegelijkertijd problematische notie, waarmee je alle kanten op kunt. Om als moreel ideaal te kunnen dienen moet ze aangevuld worden met de deugdethische notie van prudentie. Dat kan authenticiteit richting, duur en inhoud geven. Alleen dan zijn zinvolle ethische afwegingen mogelijk.

---

door *Johan Roeland & Jonathan Soeharno*

Johan Roeland (1977) is onderzoeker aan de afdeling Sociologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam en verbonden aan het lectoraat Morele Vorming van de Gereformeerde Hogeschool Zwolle. Jonathan Soeharno (1977) is filosoof, theoloog en jurist en schreef een proefschrift over de integriteit van de rechter. Hij is thans advocaat te Amsterdam.
E-mail: roeland@fsw.eur.nl en jonathan.soeharno@debrauw.com

Jeder Mensch hat ein eignes Mass, gleichsam eine eigne Stimmung aller seiner sinnlichen Gefühle zu einander

ZINGEVING IN EEN CULTUUR VAN AUTHENTICITEIT

De Canadese filosoof Charles Taylor verwijst meerdere malen naar de hierboven geciteerde woorden van Herder om de kern van wat Taylor omschrijft als ‘the culture of authenticity’ aan te duiden: de in de westerse wereld dominante cultuur van na de jaren ’60, het decennium waarin het romantische ethos van auteurs als Herder een ‘mass phenomenon’ is geworden.¹ Dit ethos behelst een bepaalde opvatting van wat het eigene is aan mensen, namelijk de opvatting dat iedereen ‘zijn eigen maat’ heeft, zijn eigen manier van zijn; dat iedereen een uniek individu is, en dat dat de essentie van mens-zijn is. Met dit mensbeeld hangt een bepaalde ethiek

samen, een ethiek waarin benadrukt wordt dat het belangrijk is om (in de woorden van Taylor) ‘je eigen manier van mens-zijn te vinden en tot uitdrukking te brengen’, in plaats van je te conformeren aan anderen, aan een manier van mens-zijn die door anderen of andere instanties (een traditie, een samenleving, een gemeenschap, een religieuze of politieke autoriteit) wordt opgelegd.² Het is een ethiek van jezelf vinden, jezelf zijn, jezelf ontplooien, dicht bij jezelf blijven, je eigen gevoel volgen — om een aantal van de bekendste uitdrukkingen te noemen waarin deze ethiek begrepen is.

Elders in dit nummer tonen Houtman, Aupers en Achterberg aan dat dit ethos van authenticiteit bijzonder dominant is, niet alleen onder de baby-boomers van de protestgeneratie, die in belangrijke mate verantwoordelijk zijn geweest voor de naoorlogse omslag van een cultuur van conformiteit naar een cultuur van authenticiteit, maar ook onder de vertegenwoordigers van wat de ‘pragmatische generatie’ wordt genoemd: de generatie geboren na 1970. Onder tieners, twintigers en dertigers is het ethos van authenticiteit onveranderd dominant.

In deze bijdrage willen wij een stapje verder gaan dan de sociologische constatering dat authenticiteit een belangrijke waarde is voor de pragmatische generatie. Wij, allebei dertigers, herkennen dit gegeven, maar tegelijkertijd hebben wij een zekere ambivalentie met betrekking tot deze waarde van authenticiteit. Authenticiteit is een mooie waarde, maar heeft problematische kanten. Wat hier volgt is een kritische beschouwing van authenticiteit, gevolgd door een pleidooi voor een vorm die meer *body* heeft: prudente authenticiteit.

DE ZIN EN ONZIN VAN AUTHENTICITEIT

Er is iets opmerkelijks aan de hand met authenticiteit — en ook met andere (gerelateerde) waarden die aan de pragmatische generatie worden toegeschreven, zoals respect of oprechtheid. Het zijn waarden die ‘leeg’ zijn, in de zin dat ze weinig tot niets zeggen over het goede, althans over een invulling of interpretatie daarvan. Meer nog: het zijn waarden waarbij het maar de vraag is of ze überhaupt op het goede betrekking hebben. Immers, iemand kan in alle *oprechtheid* slecht zijn. *Respect* kun je hebben voor zowel goede als slechte dingen. Iemand die *authentiek* is, kan zowel authentiek goed of slecht zijn. De genoemde waarden blijken flexibele begrippen te zijn, die aan meerdere van elkaar verschillende handelingen en opvattingen verbonden kunnen worden. Deze flexibiliteit verklaart wellicht ook het ‘succes’ van deze begrippen. Authenticiteit sluit naadloos aan bij een pluralistische samenleving. Immers, aan iedereen kan het ap-

pel worden gedaan om authentiek te zijn, ongeacht welke waarden men aanhangt.

Maar wat moeten we nu precies onder authenticiteit verstaan? Authenticiteit is een waarde die een vorm van zuiverheid beoogt in de overeenstemming tussen wie je bent en wat je doet, ofwel een overeenstemming tussen een element van de identiteit en de handeling van een persoon. Iemand die in zijn doen en laten, in zijn handelingen of uitspraken 'dicht bij' zichzelf blijft, dicht bij de eigen identiteit, is authentiek.

In de nadruk op het dicht bij jezelf blijven toont zich de kracht van het authenticiteitsideaal. Het biedt de mogelijkheden om je als individu bewust te zijn van en je te onttrekken aan vormen van disciplinerende vrijheid en autonomie inperken. Het inspireert om je niet te conformeren aan iets wat niet bij je past, maar om je eigen weg te gaan. Het biedt de mogelijkheid om je te onttrekken aan allerlei invullingen van identiteit die de jouwe niet zijn. Het dwingt je ook om te reflecteren op jezelf, om de vraag naar het zelf en je eigen individualiteit te stellen: de vraag naar wie je bent en wie je wilt zijn, de vraag naar je eigen identiteit.

Tegelijkertijd schiet het ideaal van authenticiteit tekort in het nader bepalen van de eigen identiteit. Immers, wat *is* precies de identiteit waar je je op authentieke wijze toe dient te verhouden? Deze vraag kan niet worden beantwoord vanuit de notie van authenticiteit zelf. Authenticiteit is een verhoudingsbegrip, een kwalificatie van de wijze waarop iemand zich tot zichzelf verhoudt — maar het biedt geen handvatten om het eigen zelf, de eigen identiteit, te kwalificeren.

Zelfs totaal onwenselijke invullingen van het jezelf zijn kunnen met het ideaal van authenticiteit verbonden worden

Hierdoor komt het ook dat heel verschillende houdingen, handelingen en opvattingen als authentiek door kunnen gaan. Herman Brood was authentiek omdat hij dicht bij zijn primaire behoeften en driften bleef, maar André Rouvoet is even authentiek in zijn trouw aan een principe dat hij als leidend voor zijn eigen

identiteit beschouwt. Beide mannen zijn authentiek, maar er zit nogal een verschil tussen wat in beide gevallen onder die authenticiteit verstaan wordt. We kunnen authenticiteit een leeg ideaal noemen, omdat van alles en nog wat voor authentiek kan doorgaan. Zelfs totaal onwenselijke invullingen van het jezelf zijn kunnen met dit ideaal verbonden worden. Verkrachters, moordenaars, pedofielen en extremisten, bijvoorbeeld, kunnen heel authentiek zijn. Zij zijn bij uitstek degenen die zich niet onderwerpen aan een collectieve moraal en dus dicht 'bij zichzelf' blijven. Zij volgen

hun eigen weg, wat anderen daar ook van mogen vinden. Toch zullen weinigen deze vorm van authenticiteit aanmerken als een richtinggevende waarde.

Het authenticiteitsbegrip heeft dus geen oog voor de eigen invulling. Zij heeft echter ook geen oog voor *tegenstrijdige* invullingen. Waarom kan een pedofiel authentiek zijn maar een fervent verwerper van pedofilie ook? Vervolgens: ten aanzien van welk element van de eigen identiteit moet men nu authentiek zijn? Ten aanzien van de eigen gevoelens of driften, zoals bij Herman Brood, of ten aanzien van principes, zoals bij André Rouvoet? Authenticiteit kan het verschil in opvattingen niet opheffen of daartussen bemiddelen, noch op intern niveau (overeenkomstig welk element van mijn identiteit moet ik handelen?), noch op extern niveau (wie handelt er juist en wie niet?). Authenticiteit biedt daarmee zowel het individu als de samenleving te weinig houvast om als leidend beginsel te kunnen fungeren.

De vraag is dus of authenticiteit wel als richtinggevende waarde voor de zingeving kan worden aangemerkt. Hoewel het begrip een belangrijke stimulans biedt om de eigen identiteit te verkennen en dienovereenkomstig te handelen, lijkt het begrip vanuit ethisch oogpunt te mager om als een ankerpunt te dienen.

DE WAARDE VAN PRUDENTIE

In de vorige paragraaf maakten wij de overgang van de sociologie naar de ethiek, van de vraag welke waarde kennelijk als richtinggevend wordt aangemerkt naar de vraag of deze waarde vanuit ethisch oogpunt ook als richtinggevend *zou moeten worden* aangemerkt. Vanwege de problematische aspecten van authenticiteit die wij zojuist genoemd hebben, hebben wij daar onze bedenkingen bij. Wij menen dat de notie van authenticiteit aangevuld dient te worden met de deugdethische notie van *prudentie*. We zouden niet alleen maar *bewuste* keuzes moeten willen maken, maar ook *verantwoorde* keuzes: keuzes die recht doen aan de situatie waarop onze handeling betrekking heeft. Een authentiek mens hoeft niet noodzakelijk recht te doen aan de situatie, maar alleen aan zijn verhouding tot de situatie. De prudentie vereist daarentegen dat recht wordt gedaan aan de situatie, de omgeving, de betrokkenen, de principes en de overtuigingen van anderen. Ten aanzien van dit complex aan factoren en actoren moet een optimaal handelen gevonden worden, een optimum dat bereikt wordt wanneer de verschillende aspecten tegen elkaar afgewogen worden. Dit afwegingsproces is nodig om de juistheid van de keuze niet alleen te laten afhangen van een subjectief principe of gevoel, maar ook en juist van een optimale afweging van enerzijds alle omstandigheden en betrokkenen en

anderzijds de overtuigingen die aan de handeling ten grondslag liggen. Op deze manier kan er meer over de intentie van de handeling gezegd worden dan ‘dat het goed voelt’ of ‘dat dat nou eenmaal mijn principe is’.

Aristoteles nam dit afwegingsproces als de basis van zijn ethiek. Voor Aristoteles stond de karaktervorming centraal: iemand die zich oefent in het doen van het juiste in een specifieke situatie zal in een volgende situatie ook beter in staat zijn het juiste te doen. Prudentie is volgens Aristoteles de centrale ethische deugd: prudentie zorgt ervoor dat men op de juiste wijze van de juiste houding tot de juiste *beslissing* komt en *vice versa*. De aard van het beslissen wordt bepaald door de verschillende momenten die de situatie van de beslissing uitmaken: het ‘wie, waar, wanneer, waarmee, waarom en hoe’ van de handeling. Met de rede wordt afgewogen wat ten aanzien van deze factoren is *vereist*. De juiste *beslissing* is vervolgens een midden: het is ‘precies’ datgene doen wat de situatie vereist in het licht van een idee van het goede. Een dergelijke notie van het goede is noodzakelijk om richting te geven aan de afweging. Door het voortdurend nemen van de juiste beslissingen verbetert de prudente mens zijn houding, waardoor hij beter in staat is de juiste beslissingen te nemen.

Aristoteles geeft zelf het voorbeeld van de boogschutter. Er zijn vele manieren om te missen, maar er is maar één optimum. De boogschutter moet, om dit optimum te raken, op de juiste wijze recht doen aan vele factoren: de afstand tot het doel, de wind, zijn eigen kracht, het materiaal van de

pijl en boog, etc. Wanneer hij zich oefent in het recht doen aan al deze factoren, dan zal hij in de toekomst beter in staat zijn het midden te raken.

De idee van de prudentie — hier wat versimpeld weergegeven — is een waardevolle aanvulling op het begrip van authenticiteit. In de eerste plaats biedt prudentie meer

Een juiste handeling beantwoordt aan de eisen die de betreffende situatie aan het individu stelt, en niet slechts aan het innerlijke zelf

dan alleen een subjectieve grondslag voor de handeling. Wie prudent is moet immers recht doen aan zowel de eigen overtuigingen, gevoelens en driften als aan de specifieke eisen van de situatie waarin gehandeld dient te worden. De handeling, wil zij juist zijn, moet beantwoorden aan de eisen die de betreffende situatie aan het individu stelt, en niet slechts aan het innerlijke zelf. Dit maakt dat prudentie beter recht doet aan het samenleven: verschillende opvattingen kunnen nu tegen elkaar worden afgewogen. Wie prudent is houdt immers ook rekening met zijn omgeving en met anderen.

In de tweede plaats maakt prudentie de relatie tussen identiteit en de

handeling *minder onmiddellijk*, omdat zij de deliberatie centraal stelt. In het authenticiteitsdiscours echter staat de *onmiddellijke* betrokkenheid op de werkelijkheid centraal. In veel handelingscontexten is een middellijke, prudente handeling meer gewenst dan een onmiddellijke, authentieke handeling.

In de derde plaats geeft prudentie beter zicht op de ontwikkeling van karakter. Waar authenticiteit een onthullende werking heeft ten aanzien van het karakter, heeft prudentie ook een constituerende functie. Voor het ontwikkelen van karakter is immers nodig dat men *constant* prudent handelt. Prudentie houdt rekening met de historiciteit van degene die handelt: karakter wordt niet gevormd door één goede handeling, maar door verschillende goede handelingen over een langere periode. Zoals Aristoteles in dit opzicht opmerkt: één zwaluw maakt nog geen zomer.

Ten slotte kan prudentie beter omgaan met tegenstrijdige opvattingen. Prudentie brengt een eenheid aan in het bewustzijn en weegt bepaalde elementen van de eigen identiteit. Juist zo ontstaat karaktervorming. Prudentie kan ook bemiddelen in tegenstrijdigheden op collectief niveau. Juist van mensen die op collectief niveau beslissingen nemen verwachten we dat ze veeleer op grond van prudentie handelen dan op grond van authenticiteit. Zo zou het een ramp zijn als onpartijdige politieagenten of rechters slechts authentiek waren. Van hen wordt immers verwacht dat zij de verschillende contextuele factoren in overweging nemen en de juiste regels toepassen, en waar nodig afstand weten te nemen van hun authentieke gevoelens, percepties of overtuigingen.

EEN KRACHTIGE WAARDE

Wij concluderen dat authenticiteit een krachtige waarde is om zich te onttrekken aan collectieve druk of aan een opgelegde identiteit, maar dat prudentie nodig is om op verantwoorde wijze te handelen.

Juist in een maatschappelijke context is dit het geval. We verwachten van anderen dat ze prudent handelen: van politici, van topmensen uit het bedrijfsleven, van politieagenten of van leraren. Dat we een idee hebben van wat we kunnen verwachten is niet verwonderlijk. De maatschappij waarin we leven is door de geschiedenis bepaald, en ook de normen die in onze kaders zijn vervat geven blijk van gedeelde waarden. Prudentie is daarmee niet alleen iets van ons of onze generatie, maar bouwt voort op breder gedragen en ontwikkelde normen, waarden, wijsheden en dwaasheden.

Dit is ook zichtbaar op individueel niveau. Zo is de zogenaamde keuzestress van de generatie Y in hoge mate voorbepaald. Vragen als ‘Moet ik mijn wereldreis in Azië of Zuid-Amerika beginnen?’, ‘Wordt het een bank

of de consultancy?', 'Ga ik in Groningen of Leiden studeren?' zijn vragen waarbij een stukje authenticiteit inderdaad net de doorslag kan geven – het een voelt nou eenmaal beter dan het ander. Deze vragen spelen echter alleen binnen een door prudentie afgebakend kader. Het zou pas echt spannend worden als de vraag luidde: 'Word ik een moedjahedien of een schoolleraar?'

Literatuur

Aristoteles, *Ethica Nicomachea*. Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Christine Pannier en Jean Verhaeg-

he. Groningen: Historische Uitgeverij, 1999.

Taylor, Charles, *A Secular Age*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007.

Noten

1 Taylor 2007, p. 473.

2 Taylor 2007, p. 475.

Christelijk-sociale voortgangskritiek bevrucht CDA onvoldoende

Een fundamentele kritische reflectie op het voortgangsgeloof heeft binnen de christendemocratie nooit echt wortel geschoten. Dat is jammer: juist het christelijk-sociale denken biedt daarvoor een basis. Voortgangskritiek zou het politieke handelen van christendemocraten dus zichtbaarder mogen beïnvloeden.

---

door *Wouter Beekers*

De auteur (1979) is verbonden aan het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme van de Vrije Universiteit Amsterdam. E-mail: w.beekers@ubvu.vu.nl

GEBOREN OP DE GRENS VAN DE JAREN '70 en '80 — tijdens de kerst van 1979 om precies te zijn — speelde mijn kindertijd zich af tijdens een periode van economische 'recessie', die zelfs met termen als 'depressie' en 'crisis' werd gedeut. Mijn herinnering aan die kinderjaren strookt echter maar weinig met die somber stemmende begrippen en dat geldt ook voor veel van mijn generatiegenoten. Wij groeiden op in centraal verwarmde rijtjeshuizen. Ons dagelijks leven speelde zich af rond *Telekids* en andere producten van de opkomende commerciële televisie. En de aandacht van mij en mijn vriendjes richtte zich op dezelfde voetbalplaatjes als supermarkten ook nu weer gebruiken in hun streven naar klantenbinding.

Dit is niet alleen een persoonlijk gekleurde herinnering, van een recessie in de letterlijke zin van het woord — een achteruitgang — was geen sprake. Het bruto nationaal product per hoofd van de bevolking steeg in Nederland tussen 1979 en 1987 gemiddeld een procent per jaar.¹ Er was weliswaar sprake van een onmiskenbare stremming van de economische groei, die bijvoorbeeld voelbare gevolgen had voor de werkgelegenheid, maar onze collectieve welvaart was niet in het geding.

Die constatering geeft aanleiding om het economische vooruitgangdenken eens kritisch tegen het licht te houden. Als jonge christen (en historicus) interesseert het me of de christendemocratische traditie hier aanknopingspunten biedt. Hoe heeft het christendemocratisch denken het Bijbelse beginsel van soberheid geconfronteerd met een continu streven naar welvaarts groei? Om direct maar mijn antwoord te geven: te weinig, maar genoeg om op verder te bouwen.

VOORUITGANGSDENKEN EN DE OPKOMST VAN DE CHRISTENDEMOCRATIE

De oorsprong van de moderne christelijk-sociale beweging doet wellicht verwachten dat een kritiek op het economische vooruitgangdenken een vooraanstaande plaats had in haar traditie. De christendemocratie zoals wij die kennen in Nederland wortelt in de negentiende eeuw en was in hoge mate een reactie op de dominantie van het liberale denken, gekenmerkt door een sterk vertrouwen in de mogelijkheid van vooruitgang. Die voor-

uitgang werd niet alleen gezocht op het terrein van de burgerlijke emancipatie (in termen van mondigheid, gelijkwaardigheid en vrijheid), maar ook in een economische groei, die het geluk van individu en samenleving zou bevorderen.

In de loop van de negentiende eeuw groeide het confessionele verzet tegen de vooruitgangsge-

dachte. Maar dat richtte zich met name tegen de invulling van het idee van volkssoevereiniteit en de invulling van het beschavingsoffensief, waar voor een specifieke religieuze overtuiging weinig ruimte werd gelaten. Aan het economische groeidenken werd minder aandacht geschonken.

Het streven naar materiële vooruitgang kwam bijvoorbeeld bij Guillaume Groen van Prinsterer slechts terloops ter sprake, waarbij hij niet de vraag stelde of de voorgestane vooruitgang wel zo waardevol was, maar vooral of deze zich wel voordeed in een samenleving die al in hoge mate gesecculariseerd was: ‘Schijnbare vooruitgang werd door wezenlijk verderf gevolgd, op de ruimste schaal bevestiging, in omgekeerden zin, der belofte: Alle dingen zullen toegeworpen worden degene, die eerst het koninkrijk Gods en zijne gerechtigheid zoekt.’²

Het vooruitgangs- en groeidenken was toen al door verschillende kritische geesten in twijfel getrokken. De bekendste criticus is waarschijnlijk de achttiende-eeuwse filosoof Jean-Jacques Rousseau, die de ongebrei-

De christendemocratie was een reactie op de dominantie van het liberale denken, gekenmerkt door een sterk vertrouwen in vooruitgang

delde vooruitgang en verspreiding van zowel kennis als materiële welvaart gevaarlijk had genoemd voor de zedelijke ontwikkeling van de mens en zijn deugdzaamheid.

Daarnaast liet de Nederlandse geschiedenis zien dat de gestage economische groei niet alleen maar positieve kanten had. De industrialisatie verhoogde de arbeidsproductiviteit, maar de moordende concurrentie van fabrieken maakte een einde aan de plaatselijke ambacht. De arbeidspositie van degenen die naar de opkomende industriesteden trokken was vaak ronduit slecht. Het verstedelijkingsproces ging gepaard met ellendige woontoestanden, overbevolking, onhygiënische praktijken en epidemieën. De sociale kwestie was geboren.

Tegen de achtergrond van deze ontwikkeling, die zich ook buiten Nederland voordeed, ontstonden nieuwe politieke stromingen, die meer oog hadden voor de negatieve gevolgen van de economische groei. Communisten, sociaaldemocraten en sociaalliberalen benadrukten het belang van staatsingrijpen om de vooruitgang in goede banen te leiden, maar bevroegen het streven naar economische groei niet fundamenteel.

Groens opvolger en oprichter van de Antirevolutionaire Partij, Abraham Kuiper, deed dat wel. Onder druk van zijn arbeidersachterban sprak Kuiper zich tijdens het Christelijk-Sociaal Congres van 1891 uit over de sociale kwestie, en betrok daarbij ook het economische groeistreven. Met een citaat uit het Bijbelboek Spreuken typeerde hij de juiste houding ten aanzien van rijkdom: 'Armoede of rijkdom geef mij niet; voed mij met het brood mijns bescheiden deels.'³

Kuiper waarschuwde niet zozeer voor rijkdom, als wel voor het *streven* daarnaar. Christus had er al voor gewaarschuwd 'hoe de afgoderij van het geld den adel in het menschenhart deed besterven' en in zijn navolging had de apostel Paulus geldzucht 'de wortel van alle kwaad' genoemd. Juist de 'jacht op het geld', de *struggle for money*, was volgens Kuiper een erfenis van de Franse Revolutie, die hij aanwees als de belangrijkste oorzaak van de sociale kwestie. Los daarvan hekelde de gereformeerde denker het 'dweepen met den vooruitgang', zoals de liberalen dat deden. Het bracht vooral onrust met zich mee: 'nooit verademing, nimmer ruste, een leven zonder sabbat.'⁴

VOORUITGANGSGELOOF EN EMANCIPATIESTREVEN

Kuipers kritiek kwam hierop neer, dat het geld of de vooruitgang geen kwaad in zichzelf droegen, maar dat het ongebreidelde streven naar rijkdom en economische vooruitgang gevaarlijk was. Hoewel daarmee het begin van een eigen politieke lijn leek te zijn getekend, kreeg deze gedachte geen prominente plaats in het geheel van Kuipers architectonische maat-

schappijkritiek en resulteerde niet in concrete alternatieven. Dat gold ook voor veel van de christelijke denkers ná Kuyper, die het groeistreven slechts sporadisch bevroegen en op dit gebied niet tot een eigen politiek kwamen.

Het is overigens wel aardig om te vermelden dat de mogelijkheid van een blijvende economische groei in protestantse kring al in 1901 in twijfel werd getrokken. In zijn *Gereformeerde dogmatiek* somde Herman Bavinck een reeks van conclusies van de negentiende-eeuwse wetenschap op die aannemelijk maakten dat de vooruitgang eindig was: ‘De producten der aarde, steenkolen, hout, turf, voedingsmiddelen, verminderen; de aarde, hoe rijk ook, raakt eenmaal uitgeput, en dit te spoediger, naarmate het menselijk geslacht toeneemt en het gevaar van overbevolking dreigt.’⁵ Maar waar Bavinck het eeuwigheidskarakter van de vooruitgang in twijfel trok, ging hij aan zijn directe maatschappelijke consequenties voorbij.

Het vooruitgangdenken kwam in het algemeen sterk onder druk te staan na de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog, getuige bijvoorbeeld de invloed van het pessimistisch getoonzette *Der Untergang des Abendlandes* van Oswald Spengler (1918-1923). Ook binnen het Nederlandse christendom werd het vooruitgangdenken kritischer onder de loep genomen. In de jaren twintig betitelden de hervormde predikant J.J. Bleeker en de gereformeerde theoloog A.A. van Schelven dit vooruitgangdenken als een geloof. Het vooruitgangsgeloof typeerden zij als een seculier alternatief op de christelijke hoop op de komst van een Godsrijk: ‘een onwezenlijk gedroom, een zichzelf bedwelmen met mooie leuzen, die den mensch een overdreven schijn van belangrijkheid verleenen.’⁶

Bij de meeste confessionele denkers bleef de waardering van economische groei buiten schot. Veeleer was men gepreoccupeerd met wat men zag als een opdracht juist vooruitgang te bewerkstelligen. De mens had een mandaat om de aarde in cultuur te brengen, zoals men las in de eerste woorden die God tegen de geschapen mens had gesproken volgens Genesis 1:28: ‘Wees vruchtbaar en word talrijk, bevolk de aarde en breng haar onder je gezag.’⁷ Die houding was al eerder waargenomen door Max Weber, die het calvinisme als een belangrijke oorzaak voor het Europese economische succes zag.

Die preoccupatie met de cultuuropdracht werd in de twintigste eeuw nog eens versterkt door het emancipatieproces dat zich onder de ‘kleine luyden’ voltrok. Niet alleen wensten rooms-katholieken en orthodox-protestanten geaccepteerd te worden als volwaardig gesprekspartner in politiek en maatschappij, hun emancipatiestreven kende onmiskenbaar ook een sociaaleconomisch aspect.⁸ De politiek-maatschappelijke mobilisatie bood vele eenvoudige burgers de kans zich te scholen en te ontplooiën. Binnen die dynamiek was weinig ruimte voor een rem op het maatschappelijke vooruitgangstreven. En toen de kiesrechtuitbreiding van 1917 een tijdperk

van politieke dominantie bracht leken de confessionelen te willen bewijzen dat zij in staat waren Nederland mee te nemen in de vaart der volkeren.

SCHADUWEN VAN HET GROEIGELOOF

Een structurele kritische reflectie op het vooruitgangsgeloof binnen de christendemocratie ontstond pas in de jaren '70, toen termen als 'economie van het genoeg' en 'rentmeesterschap' hun intrede deden. Tegen die tijd was het emancipatiemotief grotendeels buiten beeld geraakt. Na de kabinetten-Colijn en de rooms-rode coalities waren de confessionelen niet meer weg te denken uit de Nederlandse politiek. Ook de sociaaleconomische emancipatie had haar hoogtepunt bereikt. Nederlanders hadden een bestaanszekerheid verkregen, gefundeerd op een gestage economische groei en de uitbouw van het socialezekerheidsstelsel, die de gemiddelde levensverwachting in een halve eeuw tijd vijftien tot twintig jaar hadden doen stijgen.

Ondanks zijn evidente waarde verloor het begrip vooruitgang vanaf de tweede helft van de jaren '60 veel van zijn positieve klank. Kritische jongeren stelden de vraag of het groeistreven niet te veel een doel op zich geworden en zagen het naoorlogse consumentisme als een probleem. Denk daarbij aan provo Robert Jasper Grootveld, die de sigaret tot het symbool van de 'verslaafde consument' verhief. Daarnaast verscheen in 1972 de geruchtmakende publicatie *Grenzen aan de groei* van de zogenaamde Club van Rome. Deze groep van wetenschappers voorspelde dat de mondiale economische groei op zijn grenzen zou stuiten. Natuurlijke hulpbronnen zouden binnen afzienbare tijd zijn uitgeput en vervuiling zou zijn tol gaan eisen. Ten slotte deed de economische crisis die zich een jaar later aankondigde velen twifelen aan de reikwijdte van de vooruitgang.

Binnen de christendemocratie werd Bob Goudzwaard het boegbeeld van een dergelijke kritische houding. Goudzwaard, tot 1971 Tweede Kamerlid voor de ARP en daarna hoogleraar economie aan de Vrije Universiteit, hield zich vanaf het begin van de jaren '70 (en nog steeds) bezig met wat hij 'het groeigeloof' noemde. Hij benadrukte steeds de negatieve gevolgen die ongebreidelde vooruitgang voor het milieu en het menselijke welzijn hadden. Zo beschreef hij het werkloosheidsprobleem als 'voor de volle 100% een blijk van onze vooruitgang in de techniek van arbeidsbesparing'. In zijn laatste werk, het dit jaar verschenen *Wegen van hoop in tijden van crisis*, sprak Goudzwaard wederom van paradoxen van de vooruitgang, en wees bijvoorbeeld op de tijdparadox, waarbij de zogenaamde welvaarts-groei niet gepaard gaat met meer vrije tijd, maar juist met toenemende stress en vele burn-outs.⁹

Goudzwaard vond gaandeweg een aantal medestanders, zoals de progressieve katholieke sociologen H. Hoefnagels en L. Laeyendecker. Overigens had een katholieke kritiek verbazingwekkend lang op zich laten wachten, gezien de stevige uitlatingen over de negatieve gevolgen van de economische en technische vooruitgang in verschillende pauselijke encyclieken vanaf de jaren zestig.¹⁰ Met Goudzwaard zagen zij de vruchten van de westerse vooruitgang, maar stelden de vraag of welvaarts groei wel altijd welzijnsvermeerdering betekende. Zo verwees Laeyendecker naar een aantal internationale onderzoeken die uitwezen dat de westerse mens zich na de oorlog niet gelukkiger was gaan voelen. Het blijvende vooruitgangsstreven kon op den duur ook frustreren, zo betoogde hij, en hij pleitte voor een zorgvuldige en kritische houding in het streven naar vooruitgang.¹¹

Goudzwaard en de zijnen hadden een zekere invloed op het christendemocratische denken, zo blijkt bijvoorbeeld uit de verkiezingsprogramma's van het CDA. Dat gold ook voor de programma's na het bekende *Niet bij brood alleen* uit 1977, waarvan Goudzwaard hoofdauteur was. Tegen de achtergrond van de economische stagnatie van de jaren 1975-1985 en het dominante liberale geluid van de paarse kabinetten, werd het vooruitgangsgeloof steeds kritischer bevraagd. In 1981 sprak de partij van een 'economie van het genoeg', gebaseerd op 'solidariteit en goed rentmeesterschap'. In 1989 riep ze mensen op 'hun materiële verlangens te matigen, de aandacht voor de medemens en de schepping te versterken'. In 1998 heette het kort en krachtig: 'Economische groei is goed, maar moet wel leiden tot versterking van kwaliteit en solidariteit in de samenleving'.¹²

Hoewel dit geluid in de recentste programma's moeilijker terug te vinden is, komt deze bijvoorbeeld ook terug in het rapport *Mens, waar ben je?* van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA uit 2006: 'Bevrediging van concrete behoeften leidt weer tot nieuwe behoeften. Het streven naar een volledig beheerste werkelijkheid, naar het volledig maakbare geluk, is in principe onbegrensd. Anders gezegd: mateloosheid kan op de loer liggen.'¹³

CHRISTELIJK-SOCIALE VOORUITGANGSKRITIEK

De politieke invloed van denkers als Goudzwaard moet echter niet overschat worden. In het gepolariseerde politieke debat van de jaren '70 en '80 plaatsten zij zich met hun kritiek in het progressieve kamp. Uit frustratie over de te conservatieve koers van het CDA verliet Goudzwaard de partij. Hij vond vooral medestanders binnen organisaties als de Evangelische Volkspartij (in 1981 opgericht uit onvrede over de koers van het CDA en later opgegaan in GroenLinks) en het progressieve Multidisciplinair Centrum voor Kerk en Samenleving.

Binnen de christendemocratie is zijn kritiek vaak weggewuifd met het argument dat zij te fors zou zijn. Dat kan moeilijk ontkend worden. Goudzwaards oproep tot ‘beking’ van een louter materialistische geluksopvatting en de ‘afgoderij’ van economische vooruitgang is inderdaad behoorlijk massief. Daarnaast bestaat de kritiek dat het aan concrete alternatieven heeft ontbroken. Ook daar zit een kern van waarheid in. De alternatieven

Het is te makkelijk om Goudzwaard cum suis in een linkse hoek te plaatsen en hun kritiek als onrelevant te beschouwen

die werden geopperd — in 1986 stelden Goudzwaard en Harry de Lange in hun werk *Genoeg van te veel, genoeg van te weinig* voor af te zien van algemene loonronden — waren weinig realistisch.¹⁴

Maar daarmee kan en mag de christendemocratie er zich niet van afmaken. Het is te makkelijk om Goudzwaard cum suis in een linkse

hoek te plaatsen en hun kritiek als onrelevant te beschouwen. Zij bouwden voort op de ideeën van de aartsvader van de christelijke politiek, Abraham Kuyper, en hun denken moet worden gezien als een verdieping en verbreding van het christelijk-sociale gedachtegoed.¹⁵ Eerder moet de christendemocratie de hand in eigen boezem steken, en erkennen dat de positie als belangenbeweging — aanvankelijk van een afgebakende bevolkingsgroep, momenteel van het brede ‘midden’ — een gevaar in zich houdt. Die positie maakt het moeilijk om politiek tegenwicht te bieden aan een nog steeds breed geaccepteerd vertoog van materieel vooruitgangdenken.

Zoals de christendemocratie een eigen — op de Bijbel en christelijke traditie gefundeerde — herkenbare politieke lijn heeft ontwikkeld ten aanzien van de beperkte rol van de staat en de eigen verantwoordelijkheid van individuen, zo zou een eigen christelijk-sociale vooruitgangskritiek op zijn plaats zijn en het politieke handelen zichtbaarder mogen beïnvloeden.

Ik probeer dit concreet te maken met een voorbeeld. Had de christendemocratie zich niet kritischer moeten opstellen tegenover de continue uitbreiding van de kinderopvangtoeslag de afgelopen jaren? Die ontwikkeling, waardoor de arbeidsdeelname van beide ouders verder bevorderd wordt, heeft niet alleen evidente gevolgen voor de economische groei, maar ook voor de banden van gezin, familie, buurt en dus voor de sociale cohesie in de samenleving.

Of dit nu het beste voorbeeld is of niet, het gaat erom dat een christendemocratische houding ten aanzien van vooruitgang, in de geest van Goudzwaard én Kuyper, steeds een onderscheid moet maken tussen middel en doel. Economische groei moet niet meer zijn dan een instrument ter bevoor-

dering van het individuele en collectieve welzijn. Daarom moet het streven naar economische groei steeds gepaard gaan met een kritische reflectie en hoeft een economische recessie niet tot paniek te leiden.

Die relativering van het vooruitgangdenken moet gefundeerd zijn in geloof. In eerste instantie betreft dat het geloof in de God van de Bijbel, die mensen zal geven wat zij nodig hebben als zij daarom vragen. Maar die gedachte kan aansprekend zijn voor allen die de overtuiging koesteren dat er meer is dan het zichtbare aardse leven en 'brood alleen'.

Noten

- 1 Jan Luiten van Zanden, *Een klein land in de 20e eeuw. Economische geschiedenis van Nederland 1914-1995*. Utrecht: Het Spectrum, 1997, p. 212.
- 2 G. Groen van Prinsterer, *Ongelooft en revolutie. Een reeks van historische voordrachten* (bewerkt en aangevuld door P.A. Diepenhorst). Kampen: Kok, 1922, p. 130.
- 3 Spreuken 30:8.
- 4 A. Kuyper, *Het sociale vraagstuk en de christelijke religie. Rede bij de opening van het sociaal congres op 9 November 1891 gehouden*. Kampen: Kok, 1990, pp. 15-17, 21; Idem, *De verflauwing der grenzen. Rede bij de overdracht van het rectoraat aan de Vrije Universiteit op 20 October 1892 gehouden*. Amsterdam: Wormser, 1892, pp. 13-14.
- 5 H. Bavinck, *Gereformeerde dogmatiek* deel 4. Kampen: Bos, 1901, p. 423.
- 6 J.J. Bleeker, *Het geloof in den vooruitgang*. Baarn: Hollandia-Drukkerij, 1923, p. 15; en A.A. van Schelven, *De idee van den vooruitgang. Rede bij de 47e herdenking der stichting van de Vrije Universiteit te Amsterdam*. Kampen: Kok, 1927.
- 7 Deze roeping is duidelijk aanwezig in *De maatschappelijke vooruitgang* van de katholieke socioloog A. Oldendorff (Den Haag 1949) en in *Geschiedenis en vooruitgang* deel 2: *De geschiedenis van de mens* van de katholieke filosoof B. Delfgaauw (Baarn: Het Wereldvenster, 1962, in het bijzonder pp. 209-210).
- 8 Zie bijvoorbeeld J. Hendriks, *De emancipatie van de gereformeerden. Socio-logische bijdrage tot de verklaring van enige kenmerken van het huidige gereformeerde volksdeel*. Alphen aan den Rijn: Samsom, 1971, p. 98.
- 9 Bob Goudzwaard, *Kapitalisme en vooruitgang. Een eigentijdse maatschappijkritiek*. Assen: Van Gorcum 1976, p. 221; Goudzwaard e.a., *Wegen van hoop in tijden van crisis. Armoede, milieubedrijf, onveiligheid, financiële malaise*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief, 2009, pp. 116-117. Goudzwaards eerste belangrijke publicatie was *Schaduw van het groei-geloof* (Kampen: Kok, 1974).
- 10 Bijvoorbeeld *Mater et Magistra* van Johannes xxiii uit 1961 en *Populorum Progressio* van Paulus vi uit 1967 (te vinden op www.rkddocumenten.nl).
- 11 H. Hoefnagels, *Vooruitgang zonder groei? Over de noodzaak van een alternatieve toekomst*. Alphen aan den Rijn: Samsom, 1979; L. Laeyendecker, *Brengt de vooruitgang ons verder? Kanttekeningen bij een wijd verbreid geloof*. Baarn: Ten Have, 1986, pp. 123-125, verder in het bijzonder pp. 159-163.
- 12 Te raadplegen op www.dnpp.nl.
- 13 T.O.F. van Prooijen, *Mens, waar ben je?* Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, 2006, p. 26.
- 14 B. Goudzwaard en H.M. de Lange, *Genoeg van te veel, genoeg van te weinig. Wissels omzetten in de economie*. Baarn: Ten Have, 1986, pp. 94-95.
- 15 Op hetzelfde standpunt staat bijvoorbeeld Govert Buijs: 'Ban op vooruitgang geen oplossing', *Reformatisch Dagblad*, 2 juni 2008.

Een vooruitgangsideaal uit twee culturen: Nederland en Iran

Voor veel jongeren in Nederland is het leven in vrijheid en welvaart een vanzelfsprekendheid. Vergeten wordt dat economische en politieke mogelijkheden om vooruit te komen in de samenleving vaak moeten worden bevochten. Ervaringen in Iran leren hoe belangrijk een actieve instelling, een open samenleving en kritische houding zijn voor een gelukkig en succesvol bestaan.

.....
 door *Neda Naderi*
 .....

De auteur (1981) is wetenschappelijk medewerkster van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. Naderi groeide op in Iran en kwam eind 1994 naar Nederland.

WAAR, WAT EN HOE ZOU IK WILLEN ZIJN over vijf, tien of twintig jaar? Een moeilijke vraag, zelfs voor mij: ik ben mijn hele leven al bezig met deze vraag en doe er alles aan om daarop antwoorden te vinden. Het is ook niet makkelijk. De wereld verandert immers snel en daarmee ook de standaarden, de realiteiten en de toekomstperspectieven. Telkens als je de eindbestemming denkt te weten, word je geconfronteerd met weer nieuwe ontwikkelingen. Onze maatschappij, economie, veiligheid en zekerheid worden telkens opnieuw uitgedaagd. Ook wij, de huidige generatie jongeren. De confrontatie wordt steeds krachtiger en alles komt steeds dichterbij, deels vanwege de technologische ontwikkelingen (digitale tijdperk). De veranderende wereld is als het ware een onderdeel geworden van ons dagelijks leven. Dat is een relatief nieuwe ontwikkeling, die voor een belangrijk deel het vooruitgangsstreven van mensen en dus ook van jongeren bepaalt. In zekere zin beïnvloedt ze ook mijn toekomstideaal.

DE JONGEREN IN DE NEDERLANDSE SAMENLEVING

In die veranderde wereld zien we dat het aantal jongeren afneemt en dat jonge Nederlandse kinderen steeds vaker een werkende moeder hebben. Bovendien groeit een op de acht kinderen op in een eenoudergezin. Jongeren zullen zich mede daardoor (meer) oriënteren op de ‘buitenwereld’, simpelweg omdat ze naar verhouding minder tijd met hun ouders doorbrengen. Jongeren hebben steeds vaker een startkwalificatie en daardoor betere kansen op de arbeidsmarkt. Voor jongeren lijkt werk echter niet vanzelfsprekend. Er zijn nog steeds jongeren die niet actief op zoek zijn naar werk.¹ Ze hebben immers weinig prikkels om te werken. Deze groep jongeren heeft bijna alles al of kan dat zonder veel moeite verkrijgen.

Nederlandse jongeren staan tolerant tegenover religie en bijna de helft vindt dat iedereen zelf mag bepalen wat hij of zij wil doen.² Ik denk wel dat het vooral gaat om de dingen die zij zelf acceptabel vinden en graag willen. Ze zijn immers minder tolerant ten aanzien van de multiculturele samenleving, dus ook tegenover de verscheidenheid aan ideeën van die samenleving.

Nederlandse jongeren zijn innig gehecht aan internet en e-mail en zijn wat dat betreft koplopers in de wereld. Tegelijkertijd zijn zij het minst geïnteresseerd in de technologie die erachter zit. Ze willen wel graag gebruikmaken van de digitale technologie, maar voelen zich niet aangetrokken tot wat daaraan voorafgaat.³ Deze generatie jongeren heeft helaas soms een relatief passieve houding.

Een nieuw vooruitgangsideaal?

De huidige generatie jongeren zou ik willen onderscheiden in twee groepen. In de eerste plaats zijn er de jongeren die zich hoofdzakelijk bekommeren om de wereld; jongeren die streven naar grote veranderingen en aan dat streven ook concrete inhoud (willen) geven. In de tweede plaats zijn er de jongeren die vooral het eigen leven als uitgangspunt nemen, die over het algemeen volop in het leven staan en ook volop genieten van alle luxe van dat leven.⁴ Deze laatste groep kan de wereld en alles eromheen goed relativeren. Onrechtvaardigheid in de wereld, burgeroorlogen of schending van mensenrechten? Het lijkt ze weinig te interesseren. Dat relativeringsvermogen is misschien niet helemaal verrassend: deze jongeren komen immers vaker en directer in aanraking met de werkelijkheden van de wereld. Misschien dat zij daarom hun belevingen en constateringingen relativeren, uit zelfbescherming.

Ik zie ook veel jongeren die met het ene been in de ene en met het andere been in de andere categorie staan. Deze jongeren staan als het ware tussen

twee idealen in: het ‘immateriële’ en het ‘materiële’. Zij ‘protesteren’ tegen onrecht en onrechtvaardigheid, tegen wanbeleid en de consequenties daarvan voor hun toekomst. Zij relativiseren hun belevingen waarschijnlijk ook, maar proberen tegelijk een positieve bijdrage te leveren. In belangrijke mate herken ik mezelf in deze tussencategorie.

Veranderde waarden?

De wereld van jongeren wordt steeds ingewikkelder en hun oriëntatie wordt in toenemende mate internationaal van aard. Zij kijken vanuit een veel breder spectrum naar de mogelijkheden, en nemen hun beslissingen vanuit dat spectrum. Zij kunnen zich gemakkelijk op de internationale ‘markt’ oriënteren, of het nou gaat om hun carrière en economische kansen of om persoonlijk leven en het vormgeven van waarden en idealen. Dat geldt ook voor mij en mijn vooruitgangsstreven.

Jongeren worden, behalve door hun ouders, voortdurend beïnvloed door hun generatiegenoten. De meeste jongeren zien vooralsnog in hun ouders een voorbeeld, maar laten de beslissingen die ze nemen en de idealen die ze nastreven in belangrijke mate ook afhangen van wat hun lotgenoten denken. Er vindt een horizontale uitwisseling plaats van normen, waarden en ideeën. Deze horizontale relaties gaan verder dan vroeger het geval was. Jongeren hebben tenslotte vrije toegang tot de idealen van jongeren wereldwijd. Ik zie daar veel kansen voor jongeren. Zij kunnen er, bij het bepalen van hun vooruitgangsideaal, inspiratie uit putten en zouden dat ook moeten doen. Kennis van de verschillende oriëntaties van jongeren wereldwijd kan hen inzicht bieden in de perspectieven, realiteiten, keuzes én verantwoordelijkheden die er zijn. Ik ben blij dat ik die mogelijkheid gehad en ook benut heb.

Welvarende jongeren?

De huidige generatie jongeren heeft het materieel gezien in veel opzichten beter dan voorgaande generaties. Ongeveer tien jaar geleden was het nog niet zo vanzelfsprekend dat iedereen in Nederland zou (moeten) genieten van alle mogelijke luxe; vandaag de dag is het hebben van de meest geavanceerde apparaten een manier om te laten zien hoe ‘goed’ je het hebt. Dat is althans de betreuwenswaardige indruk die ik krijg.⁵ Jongeren lopen bijna allemaal met mobiele telefoons, laptops, iPods, handcomputers, enzovoort. Dat is de uiting van hun maatschappelijke en economische status; een manier om respect af te dwingen. Het wordt steeds belangrijker om volledig mee te gaan met nieuwe ontwikkelingen en trends. Het is misschien niet zozeer dat de drang om die trends te volgen is toegenomen, maar meer dat jongeren zich daarvan veel sneller bewust zijn. Het wordt

immers steeds makkelijker om de ontwikkelingen te volgen via de nieuwe media. Deze nieuwe media bieden echter ook andere mogelijkheden. Jongeren kunnen de media gebruiken om te studeren, sociale contacten te leggen, kennis uit te wisselen, te ondernemen en informatie te vinden. Dat doen de jongeren ook, maar ik zou graag een actievere rol willen zien. De media kunnen ook gebruikt worden om iets te betekenen voor de wereld of voor de eigen omgeving. Dat zou kunnen bijdragen aan een ‘evenwichtig’ toekomstideaal, wat op zichzelf al een vooruitgangsstreven is.

Jongeren en hun keuzevrijheid

De huidige, overwegend materialistisch georiënteerde generatie jongeren vind ik overigens niet heel verbazingwekkend. De veelbelovende

*Een jongere van nu heeft
minder hard voor dingen
hoeven werken en vechten*

jeugd die de deze jongeren gehad hebben, vooral vanwege de goede economische vooruitzichten, heeft daar zeker aan bijgedragen. Een gemiddelde jongere heeft relatief minder hard voor dingen hoeven werken en vechten. Zij hebben

kunnen kiezen tussen alle mogelijkheden die de samenleving hun te bieden had. Daar zijn zij ook, door ouders en andere maatschappelijke verbanden, in gestimuleerd en ondersteund en misschien zelfs toe aangezet. Ouders hebben hun kinderen in veel dingen laten meebeslissen. Zij hebben zelf mogen bepalen waar ze zich goed bij voelen en wat ze willen — of het nou ging om eten, sporten, studie of andere zaken. Daardoor hebben jongeren altijd ergens bewust voor kunnen kiezen. Dat is een positieve kracht om dicht bij jezelf te blijven, maar de keuzes moeten wel realistisch en evenwichtig zijn.

Dat zie je bijvoorbeeld bij de zoektocht naar de opleiding die bij iemand past. Dat gaat tegenwoordig met behulp van allerlei tests en onderzoeken die de interesses en kwaliteiten meten, maar volledig voorbijgaan aan de vraag of er op de arbeidsmarkt überhaupt vraag is naar een bepaald beroep. Jongeren kiezen steeds vaker voor dingen die ze leuk vinden, ook als het gaat om opleiding en carrière die in sterke mate hun toekomst bepalen. In sommige gevallen is die keuze bijvoorbeeld gebaseerd op de maatschappelijke status van een opleiding en niet zozeer op de vraag of daarvoor een markt is.⁶ De huidige generatie jongeren volgt als het ware vaak haar hart. Het leven voor deze jongeren bestaat uit meer dan studie, werk en gezin; zij hebben meer behoefte aan zelfontplooiing. Dat vind ik een positieve ontwikkeling, want het leven bestaat inderdaad uit meer dan studie, werk en gezin. De samenleving is echter wel in belangrijke mate gefundeerd op

deze drie aspecten van het leven. Beseffen de jongeren dat? Ik denk haast van niet, althans niet in voldoende mate.

Hier zie ik ook een fundamenteel verschil met sommige andere culturen. Werk wordt bijvoorbeeld in sommige samenlevingen steeds minder gezien als een middel om je in je omgeving te profileren of een immateriële status af te dwingen. Deze ontwikkeling is een nieuwe verschuiving van een overwegend immateriële drang tot zelfontplooiing en -ontwikkeling op intellectueel vlak naar een overwegend materialistisch streven naar meer geld. Werk is dan een middel geworden om je in materiële zin te bevredigen. Een goedbetaalde baan betekent immers dat je een economisch welvarender bestaan zal hebben.

In Nederland vinden de meeste jongeren werk niet vanzelfsprekend.⁷ Het lijkt hen op het werk wel om meer te gaan dan een goede positie en een mooi salaris. Zij willen steeds vaker maatschappelijk gerelateerde belangen laten meewegen in hun keuze voor werkgever. Zo vinden jongeren het steeds belangrijker dat bedrijven aandacht hebben voor bijvoorbeeld fair trade, het milieu, de natuur en het dierenwelzijn. Daar hebben werkgevers steeds meer aandacht voor.⁸ De huidige jongerengeneratie vindt dat belangrijk. Deze ontwikkeling is zeer positief. Jongeren laten namelijk immateriële zaken meewegen in een van de belangrijke keuzes in het leven: carrière.

Ik had op een relatief jonge leeftijd (15) mijn eerste bijbaantje. Ik vond het geweldig om te werken, mijn eigen geld te verdienen en dat zelfstandig uit te geven. De verantwoordelijkheid die daarbij hoorde, sprak me enorm aan. Ik kon me bovendien economisch profileren — status afdwingen en van zo veel mogelijk 'luxe' genieten. Nu viel die luxe in mijn jongere jaren nog wel mee, maar tegenwoordig hebben jongeren al vanaf een betrekkelijk jonge leeftijd te maken met telefoontjes, laptops, mooie vakanties, weekendjes met vrienden, enzovoort. Waarom wilde ik nou zo graag aan het werk? Was dat vanwege een immaterieel streven naar zelfontwikkeling en/of een toegevoegde waarde voor de samenleving, of de wens om zelfstandig/onafhankelijk te zijn? Of was het louter vanwege de economische voordelen? Bij mij speelden al deze factoren een rol, maar de behoefte aan zelfstandigheid en zelfontplooiing prevaleerde.

Ik vraag me af of die behoefte bij mijn generatie jongeren bijvoorbeeld groter is dan bij vroegere generaties of bij jongeren uit samenlevingen waar keuzevrijheid en ruimte voor zelfontwikkeling niet vanzelfsprekend zijn. Ik zou kunnen denken van niet. Gebrek aan vrijheid laat mensen anders beslissen in het leven. Je hebt in de eerste plaats de keuzemogelijkheid niet, omdat veel dingen voor jou bepaald of aan je opgelegd zijn. Bovendien ervaar je het leven anders, waardoor je waarschijnlijk andere idea-

len zult nastreven. Daardoor zal je krachtiger streven naar zelfstandigheid en onafhankelijkheid. Deze verkrijg je immers niet vanzelf. Sterker nog, daarvoor moet je in de meeste gevallen hard vechten.

JONG ZIJN IN IRAN

Neem Iran, waar ik een deel van mijn jeugd heb doorgebracht. In Iran is zestig procent van de bevolking jonger dan 30 jaar. Je ziet er een enorm grote drang naar vrijheid, zelfstandigheid en onafhankelijkheid. Studeren is een voorwaarde voor toekomstig succes en werk een voorwaarde voor een volwaardig bestaan. De jongeren hebben genoeg van het streng islamitische regime en de beperkingen daarvan voor hun toekomst en idealen. Er is praktisch geen jonge Iraniër die niet droomt van een vrij bestaan. Je bent noch in economische zin, noch in culturele, religieuze, maatschappelijke of politieke zin vrij. Laat staan dat je vrij bent om als jongere jouw idealen na te streven. Doe je dat wel, dan loop je het risico gevangengenomen te worden of zelfs je leven te verliezen. Dat werd bijvoorbeeld duidelijk bij de studentendemonstraties in 1999. De directe aanleiding voor deze demonstraties was de uitspraak van een rechter om een hervormingsgezinde krant op te heffen. De studenten zagen meteen de mogelijkheid om op te komen voor hun rechten en vrijheden en op te treden tegen de politieke onderdrukking van andersdenkenden. Tijdens deze demonstraties werden betogers doodgeschoten en duizenden werden gevangengenomen. Veel van hen zitten nog steeds vast of zijn ondertussen geëxecuteerd. Toch weerhield dat de studenten er niet van om weer de straat op te gaan en op te komen voor hun ideeën. Wat de demonstranten uiteindelijk brak, was het extreem gewelddadige optreden van de veiligheidsdiensten en politie-eenheden. Jongeren werden genadeloos aangepakt. Gewonden werden in vrachtwagens gegooid; sommigen werden zelfs uit operatiekamers gehaald om afgevoerd te worden naar de gevangenis. De beelden van die paar dagen staan mij nog helder voor de geest. Maar het vooruitgangsstreven van deze jongeren is, deels vanwege het ontbreken van reële toekomstperspectieven en de beperkingen van de islamitische regering, ook overwegend materialistisch geworden. Zij hebben de feitelijke vrijheid niet om zich conform hun (materiële en immateriële) idealen te ontwikkelen. Vanwege het gesloten karakter van de Iraanse samenleving — beperkte toegang tot de wereld/multimedia — hebben deze jongeren een selectief zicht op normen en waarden. Hun interne kader bestaat uit wat de regering hen doet geloven, en hun externe kader bestaat uit wat zij op een beperkt aantal commerciële westerse zenders zien: seks, materialisme en oppervlakkigheid, en niet de wijsheid van het Westen. Dat beeld wordt nog

versterkt doordat de regering het ‘Westen’ associeert met macht, oorlog en materialisme. De aandacht van jongeren is dan ook vooral gericht op economische successen en materiële prestaties. Een gemis. Deze jongeren hebben immers de potentie om vanuit hun idealen te streven naar een vrij, rechtvaardig, onafhankelijk én welvarend bestaan. Zij kunnen de politiek en de politieke koers beïnvloeden, in de maatschappij draagvlak creëren voor hun streven en daarmee een stap zetten in de richting van een vrij(er) bestaan. Zelfs in Iran waar men bij alles in het leven wordt gehinderd en onderdrukt.

In Nederland gaat het er iets anders aan toe. De jongeren hebben een ander beeld van politiek. Ook hun verwachtingen zijn anders. Ze zijn streng voor politici en accepteren niet zonder meer de politieke agenda en standpunten. En ze eisen, weliswaar op een andere manier dan voorgaande generaties, verantwoording, uitleg en politieke aandacht voor belangrijke kwesties in de wereld. Maar jongeren blijven slechts in beperkte mate geïnteresseerd in en betrokken bij politiek. Hun rol en houding moeten veel actiever worden. Het gaat nu nog te vaak om wat ‘ik’ graag doe en wil – ‘als ik het maar goed heb’ – dan om of de politiek het land goed regeert. De verwachtingen die jongeren van politiek hebben, zijn bovendien niet altijd goed zichtbaar. Dat vind ik jammer. De koers van de politiek is immers bepalend voor de toekomst van jongeren, vooral met het oog op de grote uitdagingen waar we voor staan. Jongeren moeten vaker en intensiever participeren in de politiek en actiever betrokken zijn bij het politieke proces.

GEVORMD DOOR TWEE CULTUREN

Mijn vooruitgangsideaal is sterk beïnvloed door de continue wisselwerking in mijn referentiekader tussen de verschillende idealen, waarden en normen, standaarden en tradities. Deze kunnen soms ver uit elkaar liggen. Ik heb altijd geprobeerd om mijn ideaal vorm te geven langs de sterkste waarden van de Nederlandse en van de Perzische cultuur. Het was niet altijd makkelijk om hieruit een keuze te maken. Ik was immers nog jong, en de fundering van mijn idealen, normen en waarden dus ook. Soms was ik bang om de verkeerde keuze te maken. Toch heb ik een aantal grote principiële beslissingen genomen, in belangrijke mate op basis van die beoordeling. Zo besloot ik niet te leven volgens een geloofsovertuiging die mij alle fysieke en intellectuele vrijheid ontnam. Die mij verbood om vrij en zelfstandig te denken over mijn normen en waarden. Die waren al vastgelegd en ik had ze maar op te volgen. Onacceptabel: hoe moest het dan met al die vragen die ik had en alle dingen die ik (beter) wilde en moest begrijpen of waar ik anders over dacht? Ik ondervond daarbij veel weerstand, maar

zette toch door. Soms denk ik dat het vertrek naar Nederland mij en mijn familie een hoop ellende heeft bespaard.

Mijn ambitie werd om actief en bewust op zoek te gaan naar mijn idealen. Snel kwam ik erachter dat deze voor een belangrijk deel al ingekleurd waren door mijn opvoeding, cultuur en verleden. Zeker niet erg, want daardoor is mijn streven krachtiger geworden, meer geworteld in oude

Ik sprak met mezelf af om niet blindelings te vertrouwen op alles wat politici beweren

maar nog wijze tradities en waarden. Ik sprak bovendien met mezelf af om niet blindelings te vertrouwen op alles wat politici beweren of de media projecteren. Ik zou er alles aan doen om mezelf klaar te stomen voor de toekomst en zou me in dat

streven zeker niet laten tegenhouden. *Last but not least*, ik zou altijd mijn geluk delen met anderen. In het leven moet je ook kunnen geven. Een bijdrage leveren aan het welzijn van anderen of iets van jezelf opofferen voor een ander is, hoe klein ook, een voorwaarde voor en in mijn vooruitgangsideaal.

Het (immateriële) vooruitgangsideaal

Als ik kijk naar de jongeren van tegenwoordig vraag ik me af hoe graag zij zelfstandig of onafhankelijk willen zijn en in hoeverre zij weten wat de waarden en verantwoordelijkheden van het leven zijn. Het zou zonde zijn als dat leven vanzelfsprekend wordt. Want niets in deze wereld is vanzelfsprekend. Iemand die dat wel denkt, zal niet in staat zijn om een evenwichtig ideaal na te streven.

Allerlei grote vraagstukken, zoals de recente kredietcrisis, hebben ook betrekking op jongeren. Dergelijke ontwikkelingen zijn medebepalend voor hun toekomst en daarmee voor hun idealen, want ze laten zien dat het leven veel dynamischer is geworden en veel sneller en ingrijpender kan veranderen. Dat leven vergt actieve jongeren met krachtige ideeën, die snel en consequent kunnen reageren op uitdagingen, en de kansen op een beter leven kunnen benutten. Dat betekent dat het vooruitgangsideaal van jongeren meer zal moeten omvatten dan alleen economische groei. Economische groei biedt immers geen garantie voor een beter bestaan op het moment dat het klimaat onomkeerbaar is beschadigd en de veiligheid in de wereld niet meer te verzekeren is. We kunnen ons niet volledig vanuit een 'ik doe waar ik zin in heb'-attitude op de toekomst voorbereiden en streven naar een succesvol en gelukkig leven. Dat is het basisstreven van elk individu, wanneer en waar dan ook ter wereld.

Een ideaal vooruitgangsstreven voor jongeren moet gericht zijn op zo-

wel materiële als immateriële zaken. De huidige generatie jongeren zal het economisch gezien weliswaar niet minder goed hebben dan de vorige generaties, maar zij moet zich voor haar vooruitgangsideaal nu wel breder oriënteren. Dat biedt veel kansen, maar brengt ook grote verantwoordelijkheden met zich mee. Daar moeten jongeren zich bewust van zijn.

Wat mijn vooruitgangsideaal is? Een succesvol en gelukkig bestaan, vervuld met trots omdat ik er alles aan heb gedaan. Een rijk leven, niet louter vanuit economisch oogpunt, maar vooral om de persoon die ik (geworden) ben en omdat ik iets betekenen voor de samenleving en hopelijk ook voor de wereld.

Noten

- 1 Centraal Bureau voor de Statistiek, *De Nederlandse samenleving 2008*. Voorburg: CBS, p. 79 e.v.
- 2 Maerten Prins, *De deugd van tegenwoordig. Onderzoek naar jongeren en hun grenzen*. Nijmegen: Radboud Universiteit, p. 35 e.v.
- 3 Een en ander blijkt uit de 'Circuits of Cool/Digital Playground technology and lifestyle study', uitgevoerd door MTV en Nickelodeon in samenwerking met Microsoft Digital Advertising Solutions.
- 4 Zie ook Menno van der Veen, *de Volkskrant*, 24 december 2005.
- 5 Zelfs de overheid helpt een handje mee; mensen die zich dergelijke apparatuur financieel eigenlijk niet kunnen permitteren mogen immers niet achterblijven! Zo is er in Groningen voor uitkeringsgerechtigden een gemeentelijke regeling voor de aanschaf van een flatscreentelevisie. Minima in Groningen krijgen nu hun hogere vergoeding als hun oude televisie kapotgaat. De reden voor deze verhoging (van 170 naar 450 euro) is dat ook minima de mogelijkheid moeten hebben om een flatscreen aan te schaffen, aldus een SP-wethouder.
- 6 Zo begint per jaar een groot aantal studenten aan de studie psychologie, terwijl er in Nederland al zoveel psychologen zijn dat deze lang niet allemaal een baan op hun vakgebied kunnen vinden. Erg zonde, gezien de enorm grote vraag naar personeel in de zorg en het onderwijs.
- 7 Zie noot 3.
- 8 Veel (grote) organisaties vermelden op hun websites en in jaarverslagen welke maatschappelijke initiatieven zij nemen en waar ze bijvoorbeeld betrokken zijn bij ontwikkelings samenwerking en klimaatbescherming.

Verwende generatie kan voor ommekeer zorgen

De wereld staat voor een aantal van de grootste uitdagingen in de geschiedenis, en is aangewezen op een generatie verwende en onzekere jongeren om deze aan te gaan. Toch is er hoop. Juist in deze tijd krijgen jonge talenten de mogelijkheid om lering te trekken uit destructieve hebzucht, en om kennis te ontwikkelen over duurzaam leiderschap.

---

door *Arie Kuiper*

De auteur (1986) is student economie en internationale betrekkingen aan het University College in Utrecht. Onlangs hertaalden zijn vader Roel Kuiper en hij *Ongehoofd en revolutie* van Guillaume Groen van Prinsterer. E-mail: kuiperarie@gmail.com

BLOZENDE WANGEN

Het is niet onwaarschijnlijk dat ik het in de jaren '50 en '60 prima naar mijn zin zou hebben gehad. Het is voor mijn generatie moeilijk om in te schatten wat de sociale gevolgen zijn geweest van de Tweede Wereldoorlog, maar over het algemeen staan foto's uit die tijd vol blije gezichten met blozende wangen, die hoopvol de lens in staren. De mensen op de foto's lijken te verwachten dat de decennia erna flinke economische en sociale vooruitgang zullen brengen. En in zekere zin hebben deze mensen daar gelijk in gekregen. Geen enkele andere periode in de wereldgeschiedenis kent een economische groei die vergelijkbaar is met die in de periode tussen het einde van de oorlog en de oliecrises in de jaren '70.

Door de snelle economische groei van de naoorlogse periode is ook het ideaal van de maakbaarheid van de samenleving diep geworteld in onze overtuigingen. Onder de kabinetten van Willem Drees heeft onze sociale wetgeving vorm gekregen, de verzorgingsstaat werd geboren. Niemand hoefde meer arm te zijn in Nederland. De staat zorgde voor de ouden en zwakken en onze economie kon dit alles prima dragen. Wanneer je tek-

sten, kranten en nieuwsberichten uit die tijd leest, lees je het optimisme tussen de regels door. Het moet mooi zijn geweest om overal de ontwikkeling en vooruitgang te zien. Het is dan ook niet zo vreemd dat juist dit vooruitgangdenken zich zo diep geworteld heeft in de (vele) kinderen van die generatie. Ook na de ‘reality check’ van de jaren ’70 en de enorme werkloosheid van de jaren ’80, bleven de babyboomers zich vastbijten in het vooruitgangsideaal.

De kinderen van de babyboomers groeiden op in economisch veel moeilijker tijden. Veel jongeren uit de generatie ‘nix’ worstelden op de arbeidsmarkt tegen de vele babyboomers. Toch waren er altijd nog wel wat waarden om aan vast te houden. De oer-Hollandse zuilenstructuur bood eigenlijk alleen nog maar houvast in het kiezen van de juiste tv-programma’s, maar Rusland was nog altijd de vijand. Het reële gevaar was onduidelijk, maar dat er gevaar was stond buiten kijf. Daarnaast was er in Amsterdam altijd wel iets om voor of – vooral – tegen te demonstreren. De economische instabiliteit, gecombineerd met de onzekerheid van de Koude Oorlog, zorgde in ieder geval voor een stabiele aanvoer van zaken waar een jonge student zijn idealen op kon botvieren.

Ook dit is niet mijn generatie. Mijn generatie is de generatie die geboren werd in de jaren ’80 en opgroeide na de val van de Muur, de generatie die geboren werd in de tijd dat de tegenstellingen tussen communistisch en kapitalistisch verdwenen en Fukuyama enigszins prematuur de overwinning van het liberalisme vierde. Hoewel in die tijd het achtuurjournaal

Mijn generatie kenmerkt zich door lethargie met betrekking tot hogere idealen

voor mij vooral betekende dat het bedtijd was, denk ik dat het einde van de Koude Oorlog een breekpunt is tussen de vorige generatie en de huidige; dat dit het breekpunt is tussen een generatie met idealen en eentje zonder. Ik ben ervan overtuigd dat de idealen van

mijn generatie zich beperken tot de prettigheden van hedonisme, of op zijn best eudemonisme. Waar de generatie die opgroeide in de jaren ’80 nog enthousiast raakte voor een demonstratie, kenmerkt mijn generatie zich door een algemene lethargie met betrekking tot hogere idealen. Een tweede kenmerk van mijn generatie – ook wel de generatie Y genoemd – is dat deze als geen ander is ondergedompeld in de wereld van de nieuwe media. Opgroeïend in de jaren negentig raakten we gewend aan het ononderbroken entertainment van de televisie. Later kwamen daar ook internet en mobiele telefonie bij. Het derde en laatste kenmerk van generatie Y is dat ze als geen ander is verwend door de mogelijkheden van onze welvaart.

Deze mogelijkheden zijn eindeloos, en we spenderen dan ook heel wat tijd aan het afwegen van onze keuzes en paden.¹

GENERATIEKLOOF

Allereerst is het belangrijk de grens te bepalen tussen deze generatie en de vorige. Juist de val van de Muur is hierin van belang. Met de Muur verdween de grote tegenstelling en de angst voor ‘de bom’, maar ook een uitstekende voedingsbodem voor politieke, religieuze of maatschappelijke betrokkenheid. Al eerder noemde ik Fukuyama. In zijn boek *The end of history and the last man* (1992) roept hij de overwinning van het liberalisme uit. De westerse idealen hebben voorgoed de strijd gewonnen. Vanaf nu zou het ruim baan zijn voor de waarden van democratie en kapitalisme. De afgelopen jaren heeft zijn theorie duidelijk aan geloofwaardigheid ingeboet, maar voor een groot gedeelte van de jaren '90 was de hegemonie van de westerse waarden onbetwist. De meer actieve linkse beweging had een flinke ideologische klap opgelopen.

Diezelfde jaren waren ook economisch een betere tijd. De grote werkloosheid uit de jaren '80 was grotendeels opgelost. Ook dit erodeerde de steun voor ideologisch links. De twee belangrijkste voedingsbodems voor maatschappelijke activiteit — de Koude Oorlog en de grote werkloosheid — verdwenen. Toch is dit niet de enige reden voor de idealistische lethargie van deze generatie.

In 2000 kwam Robert Putnam met zijn invloedrijke boek *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. Hierin onderzoekt hij de achteruitgang van maatschappelijke betrokkenheid. Het gaat hierbij onder andere om politieke en religieuze participatie. Putnam laat zien dat in de afgelopen vijftig jaar de tijd die gemiddeld aan maatschappelijke activiteiten wordt besteed sterk is teruggelopen. Hij geeft hier een aantal oorzaken voor, waarvan twee in dit geval relevant zijn. De eerste is de generatiewisseling. De maatschappelijk actieve generatie wordt langzaam vervangen door een generatie die meer individualistisch is. In de tweede oorzaak wordt de angst van elke ouder bewaard: een groot deel van deze achteruitgang is te wijten aan de televisie: ‘Even members of the long civic generation who are heavy TV watchers reduce their civic involvement.’² Toch moet ook Putnams analyse nog worden beschouwd als een voorzichtige schatting. Zijn theorie dateert uit halverwege de jaren negentig, en het boek is uit 2000. De twintigers van nu vormen de eerste generatie die opgroeide met de vanzelfsprekendheid van non-stop televisie, en kort daarna internet en mobiele telefonie. Bijna een decennium later consumeert en communiceert mijn generatie door middel van tech-

nieken en media die de voorgaande generaties nog nauwelijks bij kunnen houden. Mijn eigen communicatie gaat via telefoon, sms, drie verschillende e-mailadressen en de website Facebook. Daarmee ben ik nog een van de minst bereikbare jongeren. Andere mogelijkheden te over: Twitter, Hyves, MySpace, chat, Skype, push e-mail met de BlackBerry of iPhone, en natuurlijk het oude vertrouwde webloggen. Laat me nog eens benadrukken dat het hier alleen nog maar gaat om communicatie. Putnam legde de schuld bij het — voor generatie Y inmiddels verouderde — medium televisie. Onze entertainmentmogelijkheden zijn sindsdien flink toegenomen. Wij downloaden via BitTorrent, nieuwsgroepen, iTunes, of kijken televisieprogramma's via uitzendinggemist.nl of Joost.

Kenmerkend voor de mijn generatie is bovendien de grote hoeveelheid keuzes waarmee we worden geconfronteerd. In mijn inleiding beschreef ik al kort de voorgaande twee generaties, en ik denk dat we deze groep jongeren veilig kunnen beschouwen als de derde generatie welvaartskinderen. Dit heeft invloed op de twintigers zowel via een economische ontwikkeling als via een sociale ontwikkeling. Nederland is tegenwoordig rijker dan ooit en we hebben meer mogelijkheden dan ooit. Elke voorgaande generatie heeft keihard gewerkt om haar kinderen meer te geven dan ze zelf heeft gehad. Dit betekent dat we verwend zijn. De twintigers van nu zijn gewend aan een luxe levensstijl. Consumentenproducten worden steeds goedkoper geproduceerd en de keuze is enorm. Daarnaast zijn ook de persoonlijke ontwikkelingsmogelijkheden gigantisch. Een topklasse universitaire of hbo-opleiding is beschikbaar voor het luttele bedrag van 1500 euro per jaar. Onze rijkdom heeft vele deuren geopend.

Toch zijn wij pas de derde generatie welvaartskinderen. Juist in die eerste twee generaties heeft zich de grootste sociale verandering gemanifesteerd. De mogelijkheden die werden gecreëerd stelden vrouwen in staat zich los te maken uit de traditionele gezinspositie. Anderen schudden de beperkingen van de zuilenstructuur van zich af en weer anderen bevrijdden zich uit een beperkende economische situatie. Dit heeft ervoor gezorgd dat onze ouders ons stevast adviseren dat we ons hart moeten volgen en toch vooral onszelf moeten zijn. De grote vraag is echter: wat is dat dan? Wat wil mijn hart? En vooral: wat betekent het om 'mezelf te zijn'?

GENERATIE Y

Al deze processen hebben meegewerkt aan de creatie van een generatie die niet langer bezig is met grote idealen. De vooruitgang van de samenleving is niet bijzonder relevant, zolang de vooruitgang van het individu niet

wordt gestuit. Bovenstaande processen hebben geleid tot een generatie vol hyperconsumentisme en hyperindividualisme.

Afgelopen jaar werd de iPhone gelanceerd in Nederland, met lange rijen voor de winkels tot gevolg. Het dure contract namen de consumenten voor lief. Meer nog dan dat de telefoon een handig apparaat is, is het een statement. Een middel om uit te drukken dat je stijlvol, jong en hip bent. De iPhone-hype is symptomatisch voor het hyperconsumentisme van mijn generatie. Twintigers gaan niet de straat op wanneer Georgië of Gaza wordt gebombardeerd, maar vooral wanneer de nieuwste gadget wordt geïntroduceerd. Merken worden gebruikt om je te kunnen aansluiten bij een type identiteit dat gecreëerd is door de fabrikant. Dit gaat zelfs zo ver dat mensen hun identiteit en karakter beschrijven aan de hand van merken. Het zogenaamde ‘brand dating’ laat mensen de merken aanvinken waarmee zij zich het meest identificeren. Aan de hand hiervan wordt een match gemaakt met een persoon die zich met dezelfde merken identificeert.

Naast hyperconsument is mijn generatie vooral ook hyperindividualistisch. De voorgaande generaties leggen de druk op onze schouders om toch vooral ons leven maximaal te leven. Als gevolg daarvan zijn wij vooral bezig met het afwegen van keuzes in plaats van ernaar te leven. In een themanummer van *Volkskrant magazine* over twintigers stond een serie portretten van veelbelovende jongeren die steeds niet in staat bleken om een opleiding af te maken, en steeds weer hun hart volgden naar de volgende. Toch mag iemand vooral geen mislukking heten. Je wilt immers niet je leven lang in een baan zitten waar je niet gelukkig van wordt. In plaats daarvan worden identiteiten en successen uitgebreid geëtaleerd op het internet. Een vakantie moet zorgvuldig gedocumenteerd op Hyves of Facebook verschijnen. Als we al niet volledig meester zijn over ons geluk en onze ontwikkeling, dan moeten we toch in elk geval die schijn ophouden in onze online etalage.

DE TIJD EN DE CRISIS

Het beeld dat ik nu van mijn generatie heb geschetst is niet zonder meer positief te noemen. Daarbij ben ik ook niet zonder zonde. Ook ik heb van mijn laatste loon een iPod gekocht en ook ik heb mijn vakantiefoto's op Facebook gezet. Ook ik geniet van goedkope vliegtickets zonder CO₂-compensatie en ook ik koop soms dingen die ik niet nodig heb, maar gewoon leuk vind. Met veel plezier heb ik me aangesloten in de rij der generaties om de laatste stukjes leven uit de aardbol te persen in een consumptief bacchanaal. Daarbij hou ik enorm van auto's, en dan niet van de langzame. Vol afgunst kan ik een grote Amerikaanse *muscle car* nakijken, terwijl ik me af-

vraag of dat er voor mij ooit nog inzit. Eerder noemde ik de generatie Y al de derde generatie welvaarts kinderen. Het materiële vooruitgangdenken zit diep geworteld in onze cultuur, en graag doen we het financieel allemaal net een beetje beter dan onze ouders.

Toch is de laatste jaren het idee ontstaan dat deze westerse, op consumptie gerichte levensstijl niet duurzaam is. Net als de voorgaande twee generaties zijn wij verslaafd aan de consumptieve voordelen van de economische groei. Maar in tegenstelling tot de eerste twee, zal het onze generatie zijn die de problemen van deze levensstijl moet oplossen, en het is maar de vraag of wij daartoe in staat zijn. Een paar jaar geleden werd onze generatie ook al de IPOD-generatie genoemd: *Insecure, Pressured, Over-taxed and Debt-ridden*. Met andere woorden: de wereld staat voor een aantal van de grootste uitdagingen in de geschiedenis, en is aangewezen op een generatie verwende en onzekere jongeren om deze aan te gaan.

Het is op dit punt bijzonder moeilijk om niet te moraliseren. Vele — veel grotere — schrijvers vóór mij hebben al opgeroepen voor een terugkeer naar sociale cohesie of het afzweren van de op consumptie gerichte levensstijl. Al in de jaren '70 schreef Bob Goudzwaard over de 'economie van het genoeg' en onlangs heeft zelfs Femke Halsema haar duit in het duurzaamheidszakje gedaan met haar boek *Geluk! Voorbij de hyperconsumptie, haast en hufterigheid*.³ Toch is het onwaarschijnlijk dat de hang naar groei snel zal worden vervangen als drijvende kracht achter de economie. Geld staat sociologisch op eenzame hoogte als meetinstrument van succes. Niettemin hoop ik dat de huidige crisis een zuiverende en zingevende werking heeft. Ik hoop dat de crisis een mentaliteitsverandering inluidt voor de jongeren van generatie Y. Tot nu toe heeft mijn generatie niets gehad om tegen te vechten. Deze crisis stelt ons voor nieuwe uitdagingen en biedt nieuwe mogelijkheden voor jonge leiders. Op dit moment vallen er gaten in de linies bij op hebzucht gebaseerde bedrijven. Dit zijn precies de gaten die mijn generatie kan opvullen. Juist in deze tijd krijgen jonge talenten de mogelijkheid om lering te trekken uit destructieve hebzucht, en om kennis te ontwikkelen over duurzaam leiderschap. Deze unieke situatie geeft onze generatie de kans om een doel te vormen: ze ziet de fouten van het hyperkapitalisme en is jong genoeg om duurzamere vormen van consumptisme en kapitalisme te ontdekken. Waar de vorige generatie nu vooral 'crisis' ziet, moet mijn generatie denken in mogelijkheden en nieuwe uitdagingen.

Concreet zijn er twee nieuwe uitdagingen die een leidraad kunnen vormen voor de komende decennia. De eerste is een moreel vraagstuk. Lange tijd zijn geld en economische vooruitgang de drijvende kracht geweest achter ontwikkeling en groei, zowel op micro- als macroniveau. Deze tijd

laat ons zien hoe makkelijk en hoe snel een economisch systeem kan falen. Een paar procentpunt economische krimp heeft duidelijke gevolgen voor onze omgeving. Onmiddellijk is daardoor een nieuw debat ontstaan over de basis van onze morele overwegingen. Onmiddellijk zijn mensen ook weer op zoek gegaan naar andere vormen van zingeving dan geld en economische groei. Ik hoop dat mijn generatie een moreel vooruitgangdenken weet te ontwikkelen. Dit kan vorm krijgen in het (her)vinden van geloof, maar ook in het hervinden van de ander. In het hervinden van duurzame relaties voor het persoonlijke leven, maar ook in het hervinden van duurzame relaties voor het zakenleven.

De tweede uitdaging is een duurzaamheidsvraagstuk. Het zal onvermijdelijk zijn om in de toekomst onze consumptie te minderen. Mijn generatie kan bedrijven starten die duurzaam produceren en op een verantwoordelijke manier omgaan met werknemers, afnemers en het milieu. Mijn generatie kan politieke invloed uitoefenen op milieubeleid. Eerder sprak ik al over hyperindividualisme en hyperconsumentisme in mijn generatie.

Ik hoop dat mijn generatie in staat is het hyperconsumentisme om te zetten in een hyperduurzaam consumentisme

Consumptie zal nog lang de kern blijven van onze economie, maar die consumptie mag niet meer ten koste gaan van het milieu. Mijn generatie kan ervoor zorgen dat belastende consumptie voor rekening komt van de belaster, en niet wordt doorgeschoven naar volgende generaties. Tegelijkertijd kunnen ook duurzame producten een vaste

plaats verwerven in ons goederenpakket, een ontwikkeling die al aan de gang is: steeds meer duurzame producten, zoals hybride auto's, worden lifestyle-items. Ik hoop dat mijn generatie in staat is het hyperconsumentisme om te zetten in een hyperduurzaam consumentisme.

Er is hoop voor generatie Y. Juist de huidige economische crisis geeft de jongeren van nu de mogelijkheid zich te ontplooien en zich te richten op een duurzame toekomst. Er is meer dan genoeg werk te doen in dit land. Laat deze generatie zich net zo inzetten als de generatie van vlak na de oorlog. Zodat over vijftig jaar een jongetje zich kan verbazen over de blozende wangen van de Hollandse jongens en meiden in zijn geschiedenisboek. Zodat men terug kan kijken op deze periode en kan zien dat men voor een grote uitdaging stond, maar deze met overtuiging heeft aangenomen. Nederland heeft in het verleden voor grote uitdagingen gestaan — maar net als de zee kan, met generatie Y aan het roer, ook de crisis worden bedwongen.

Noten

- 1 Zie voor een schets van generatie Y de bijdrage van Hemels elders in dit nummer.
- 2 Robert D. Putnam, *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster, 2000, p. 284.
- 3 Zie ook de bijdrage van Beekers over de christelijk-sociale vooruitgangskritiek en de boekbespreking van *Geluk!* door Cynthia van Gorp elders in dit nummer.

De herontdekking van de zoektocht naar waarheid

De economische crisis maakt pijnlijk duidelijk hoe het menselijk handelen uit de hand kan lopen. Eens te meer geldt dat voor een wereld waarin morele oordelen subjectief zijn geworden en jongeren hoofdzakelijk leren vooral uit zichzelf te putten. Maar zo ontbeert vooruitgang elke richting en perspectief. Alleen in de klassieke zoektocht naar het ware en het goede dat buiten ons ligt, kan grond voor beschaving gevonden worden.

---

door Maarten Neuteboom

De auteur (1983) is voormalig vicevoorzitter van het CDJA en studeert rechtsfilosofie in Leiden.

*In die dagen was er geen koning over Israël;
ieder deed wat goed was in zijn ogen.¹*

VING MIJN MIDDELBARESCHOOLPERIODE nog aan in een periode dat geen van mijn klasgenoten in het bezit was van een mobiele telefoon, mijn zeven jaar jongere zusje kreeg er vanzelfsprekend eentje toen zij naar de brugklas ging. Materiële en technische vooruitgang overspoelt mijn generatie. Nog herinner ik mij levendig dat ik tijdens de invoering van de euro in 2002 samen met mijn toen 10-jarige zusje in de plaatselijke supermarkt stond. Sterk leefde bij mij het besef dat ik het meemaakte dat er historie werd geschreven, maar mijn zusje rekende voordat ik het goed en wel in de gaten had haar gekochte snoepjes volkomen *au naturel* af, zoals ze dat ook altijd met guldens had gedaan. Het kleine meisje werd opgenomen in de economische vooruitgang, die haar en ons constant moet voorzien van nieuw gemak, welvaart en groter geluk. De charme van het geld wisselen die de Europese lappendeken kenmerkte werd voor haar opgeheven,

zodat — zeggen Europese politici dan — shoppen in Florence nu een stuk gemakkelijker is geworden. De Europese integratie ziet de Europese mens immers in de eerste plaats als *homo economicus*.

De westerse moderne mens is de eenentwintigste eeuw binnengegaan in de wetenschap dat hij al decennia lang in een tijd leeft waarin zijn mogelijkheden bijna onbegrensd lijken. Een enorme en ongekend snelle technische vooruitgang heeft de wereld tot een *global village* gemaakt waarin gemak, comfort en luxe de mens ten dienste staan. De gehele werkelijkheid lijkt het werk van onze handen. Steeds dieper kunnen wij ingrijpen in de processen van leven en dood. Vele geheimen die in de schoot van de schepping verborgen liggen, moet de natuur prijsgeven door het onderzoek van volhardende natuurwetenschappers. De onderwerping van de natuur en het aanwenden daarvan voor onze wensen en doelen mag dan misschien het negatieve effect van het broeikas-effect met zich meebrengen, maar ook dat denken wij wel te kunnen beheersen. Natuurlijk, het heet *an inconvenient truth* te zijn en het is verontrustend, maar met behulp van miljarden

euro's zal het gehele wereldklimaat zich wel weer in de door ons gewenste richting bewegen. De jongste crisis is er één van financiële aard en de ontredde die zich van steeds meer economen meester maakt, heeft ondanks de ernst van de situatie bijna iets komisch. Totdat de werkelijkheid ons inhaalde, geloofden de meeste economen

Alle technische vooruitgang is dubieus en ten slotte verwoestend, als het niet samengaat met een morele bloei

rotsvast dat een situatie vergelijkbaar met de jaren '30 onmogelijk was, omdat we met onze huidige kennis van het economische systeem tijdig en goed zouden kunnen ingrijpen. Inmiddels moeten wij volgens minister Bos van Financiën rekening houden met een tijd waarin het welvaartspeil lager zal zijn dan dat waaraan wij gewend zijn geraakt.

Geloof in materiële vooruitgang is per definitie te optimistisch, maar dit geloof kan nu voor wie dat nog niet begrepen had voorlopig in de ijskast. Daar waar immers het menselijk handelen in vrijheid plaatsgrijpt, is altijd de mogelijkheid aanwezig dat het mislukt. De vraag naar het immateriële vooruitgangsideaal van jongeren, die in dit nummer van CDV centraal staat, is daarmee een heel actuele kwestie. Een kwestie waarvan paus Benedictus XVI schrijft 'dat evident is geworden dat alle technische vooruitgang dubieus en ten slotte verwoestend is, als het niet samengaat met een morele bloei'.² Het werpt de vraag op of het niet zo is dat ondanks al ons kennen en kunnen omtrent de schepping, wij er tegelijkertijd steeds minder

van zijn gaan begrijpen, omdat we immateriële waarden veronachtzaamd hebben. De kredietcrisis is een recent voorbeeld van waar verwaarlozing van het immateriële, in dit geval het onvoldoende beteugelen van onze hebzucht, toe kan leiden. Voordat we de nader op de kwestie van het immateriële ingaan, zullen we echter in kort bestek aandacht besteden aan de toename van de welvaart en een aantal fundamentele morele veranderingen die in de periode na de Tweede Wereldoorlog plaatsvonden.

De toename van welvaart is indrukwekkend voor wie onze huidige samenleving vergelijkt met die van vlak na de Tweede Wereldoorlog. De oorlog had een spoor van vernieling achtergelaten in een Europa dat toch al zwaar was getroffen door de crisisjaren. In Nederland werkte het in de oorlog geknechte volk hard om het land weer op te bouwen. Niet alleen in materieel opzicht werd een wederopstanding bewerkstelligd, maar ook geestelijk: er was hernieuwde aandacht voor de klassieke en christelijke fundamentele van de Europese beschaving. Vele series en boekjes die vlak na de Tweede Wereldoorlog zijn uitgegeven getuigen hiervan. Denk bijvoorbeeld aan de serie *Gastmaal der eeuwen. Tafereelen uit de cultuurgeschiedenis van Europa* en de serie *Cultuurhistorische monografieën*. Ook het boek *Europeesche geest* onder redactie van W. Banning en J.D. Bierens de Haan getuigt hiervan. Gezagsgetrouwheid, soberheid, eenvoud, een sterke moraal en een indrukwekkend arbeidsethos waren de eerste tien jaar na de oorlog de kenmerkende karaktertrekken. Voor de mensen van toen mogen wij wel een zeer grote waardering koesteren om de wijze waarop zij zich na alle ontberingen hebben herpakt.

Een belangrijk en dramatisch omslagpunt in de geschiedenis na de Tweede Wereldoorlog wordt gevormd door de protestgeneratie van 1968. Deze generatie groeide over het algemeen op in steeds luxer wordende omstandigheden die gedragen werden door een goed groeiende economie. De opbouw van de verzorgingsstaat begint ook in deze periode. De Leidse rechtsfilosoof Paul Cliteur schrijft over deze generatie: ‘Opgegroeid in weelde, banen voor het oprapen en eigenlijk zonder dat men ergens voor behoefde te strijden — dat waren de omstandigheden waaronder de protestgeneratie opgroeide. Het enige gevaar dat op de loer lag was de verveling. Strijd had men niet geleverd, en al helemaal niet tegen een groot gevaar als het nationaal-socialisme.’³

Cliteur wijst erop dat de protestgeneratie vooral uit was op het ondermijnen van gezag en geeft daar ook een verdere uitleg van. Vrijwel iedere vorm van gezagsgetrouwheid werd door bijvoorbeeld de schrijver Harry Mulisch ter discussie gesteld. Het beeld van de oorlogsmisdadiger bij uitstek, Eichmann, werd door Mulisch geïjkt op het beeld van de brave burger. Eichmann verpersoonlijkte voor hem de doodgewone mens, de ma-

chine bevelenontvanger, die bij miljoenen over de aarde rondloopt.⁴ De Amerikaanse professor Allan Bloom constateert dat min of meer dezelfde motivering voor het ondermijnen van gezag werd gebruikt op de Amerikaanse universiteiten.⁵ Dit denken van Mulisch stond niet op zichzelf, maar vinden we ook bij schrijvers als Adorno en Fromm.⁶ Het gaat mij er hier daarbij niet om de claim te ontkennen dat het vermogen tot kwaad in iedere mens zit, maar wel het op basis daarvan verdacht maken van iedere gezagsstructuur. Om het nog bedenkelijker te maken neemt de protest-generatie Mao, Castro en Che Guevara aan als rolmodellen. Marxisme en communisme raken onder deze generatie in zwang, volslagen blind als zij waren voor de totalitaire regimes die daarachter schuilgingen.

In het voetspoor van de ontvoogding voltrok zich een snelle ontzuiling en ontkerkelijking. Instituten werden verfoeid vanwege hun zogenaamde

*De geest van 1968
bewerkstelligde een morele en
culturele omwenteling die ook
zichtbaar is in 'de jeugd van
tegenwoordig'*

inperkende werking op het individu, dat enkel het gebod van de zelfontplooiing te volgen had. Gedreven door experimenteerdrijf en een ongekenne drang tot individualistische zelfexpressie werd de enkeling voornamelijk zichzelf tot maatstaf.⁷ Was het gebied van de moraal voor een belangrijk deel ingekleurd door de traditie en het

christelijke levensbeginsel, nu viel de moraal ten prooi aan het subjectivisme en mocht iedereen doen waar hij zich goed bij voelde. Immers, de afwijzing van gezag impliceerde ook dat morele autoriteiten en instituten de wacht werd aangezegd.

De geest van 1968 bewerkstelligde dus een culturele en morele omwenteling onder een complete generatie en haar gevolgen zijn daardoor, zoals we straks zullen zien, ook zichtbaar in 'de jeugd van tegenwoordig'. Allan Bloom wijst erop dat het denken van de sixties na de Tweede Wereldoorlog niet uit de lucht kwam vallen. Ideeën die destijds populariseerden (zoals het subjectivisme), waren onder filosofen in het Europa van eind negentiende, begin twintigste eeuw al wijd verspreid. 'The self-understanding of hippies, yuppies, panthers, prelates and presidents has unconsciously been formed by German thought of a half-century earlier.'⁸ Bloom beschrijft hoe tijdens de oorlog veel Europese intellectuelen op de vlucht voor Hitler terechtkomen op Amerikaanse universiteiten en hoe dientengevolge de filosofieën van onder anderen Nietzsche, Marx, Freud en Weber ingang vonden in het denken.

De in Bonn geboren econoom E.F. Schumacher beschrijft in *A guide for*

the perplexed zijn ervaringen op de Europese universiteit in de jaren '30 naar aanleiding van een gebeurtenis bij een bezoek aan de Russische stad Leningrad in augustus 1968.⁹ Hij raadpleegt daar op een gegeven moment zonder veel succes een stadskaart om uit te vinden waar hij zich bevindt, en schrijft: 'Ik kon verschillende grote kerken zien, maar er was geen spoor van op mijn kaart te vinden.' Een tolk komt hem helpen en legt uit dat kerken niet op de stadskaart worden weergegeven. Schumacher spreekt hem tegen en wijst op een grote kerk die helder gemarkeerd wordt op de kaart. 'Dat is een museum', zegt de tolk, 'niet wat wij een "levende kerk" noemen. Het zijn slechts de "levende kerken" die wij niet laten zien.'

Schumacher realiseert zich op dat moment dat hij gedurende zijn hele school- en universitaire carrière kaarten van het leven en de wetenschap heeft gekregen die niet de dingen weergaven waar hij het meest om gaf en die zijn gedrag voor het grootste deel bepaalden. De 'kaarten' die hij wel gekregen had leerden hem dat vrijwel al zijn voorouders tot voor kort hun levens inrichtten op basis van irrationele geloven en absurde bijgeloven, die slechts interessant waren voor musea. Tijdens die periode verkeerde hij jarenlang in verwarring en ontbeerde hij een tolk om hem verder te helpen.

We worden hier door Schumacher gewezen op het fundamentele probleem van de richtingloosheid die zich vanuit de universiteiten in alle haarvaten van de samenleving heeft genesteld. De (post)moderne mens is 'voorbij goed en kwaad' (Nietzsche) en aanbeland in het tijdperk van het waardenrelativisme. Bloom noemt deze verandering in onze kijk op de moraal en de politiek vergelijkbaar met de vervanging van het Griekse en Romeinse heidendom door het christendom.¹⁰ Waarden zijn niet langer de in God gefundeerde waarheden die wij met behulp van onze rede en de openbaring kunnen ontdekken om de waarheid omtrent het goede leven te achterhalen.

Wellicht zal iemand tegenwerpen dat wij toch democratische waarden, zoals vrijheid, gelijkheid en tolerantie hebben en dat juist voor zulke waarden meer aandacht is gekomen. Op zichzelf genomen is dat juist, maar omdat de verbinding met God, de waarheid en een visie op het goede leven zijn gerelativeerd, bestendigen deze waarden enkel de status quo. Juist de dominantie van het gelijkheidsdenken maakt dat de democratie geneigd is tot de opvatting dat alle levensstijlen en waarden aan elkaar gelijk zijn, waardoor verdraagzaamheid noodgedwongen de hoogste deugd in de samenleving wordt.¹¹ Misschien moeten we zelfs wel stellen dat tolerantie de enige deugd is, waarmee zij verwordt tot een knellend harnas: het gaat er niet langer om het goede leven te vinden, maar om het creëren van je eigen levensstijl. De mogelijkheden daarbij zijn legio en de ene stijl is niet beter dan de andere.

De huidige generatie jongeren groeit op in een wereld waarin zij dit paradigma van relativisme, subjectivisme en solipsisme — iedereen is een zonnetje in zijn eigen universum — met de paplepel krijgt ingegoten. Sinds het bildungsideaal heeft afgedaan, wemelt het op onze scholen en universiteiten van de bijzondere en unieke studenten. Het steeds hogere welvaartsniveau creëert een complete en almaar uitdagende lifestyle-industrie die zich bezighoudt met onze begeerten, behoeften en ordinaire pleziertjes. De jonge filosoof en publicist Rob Wijnberg omschrijft de jeugd van tegenwoordig met de kernwoorden *boeiuh* (symboliseert een bepaalde vorm van apathie of onverschilligheid), *chilluh* (staat voor een levenshouding doordrenkt van ruimdenkendheid en scepsis) en *pimpuh* (houdt opwaarderen en personifiëren in, en verwijst tevens naar het hedonisme en individualisme die zich binnen de jeugdgemeenschap profileren).¹²

Niet alleen de problemen met het milieu en de huidige kredietcrisis, maar ook de maatschappelijke onrust en de gezinscrises maken duidelijk dat de werkelijkheid voor wie immateriële waarden onbelangrijk zijn weerbarstiger is dan gedacht. We worden eraan herinnerd dat ons zijn en onze mogelijkheden begrensd zijn. Er is daarom dringend behoefte aan een morele heroriëntatie. Huiverde Nietzsche niet bij het door hem opgeroepen nihilisme en stelde niet Sartre zelfs nog ethische vragen? Het relativisme

ondermijnt uiteindelijk alle idealen en zal geen zingeving of houvast bieden in een tijd waarin jongeren het voor het eerst sinds lange tijd minder welvarend lijken te worden dan de generaties voor hen.

Wie vooruit wil (en moet, want terug kunnen we nooit) moet zijn

*Wie vooruit wil moet zijn
blik niet op oneindig zetten,
maar proberen te leren van
het verleden*

blik niet op oneindig zetten, maar proberen te leren van het verleden. De universiteiten zouden er juist goed aan doen de waarheidsvraag en de *humanoria* weer centraal te stellen. Kortom, de vraag naar wat de mens is en hoe hij moet leven. Socrates en Plato deden dat groots in de klassieke filosofie en het was daar in het oude Griekenland dat de universiteit, de academie, haar oorsprong vond. Søren Kierkegaard begint bij Socrates, omdat hij een echte zoeker was die ervan uitging dat de waarheid ergens in ons resoneerde.

De indruk moet daarbij niet bestaan dat Socrates iedereen wel even de waarheid vertelde. De waarheid geheel kennen is niet mogelijk, maar er valt wel heel veel redelijks over te zeggen, en zij is zeker niet subjectief. Plato omschrijft deze zoektocht als een 'edel waagstuk'.¹³ Hij bedoelde daarmee aan te geven dat hij uitging van een hogere werkelijkheid dan de

zichtbare wereld. De hogere werkelijkheid is daarbij het belangrijkste, omdat die de norm stelt voor de houding van de mens ten opzichte van beide werkelijkheden. Door die hogere, objectieve werkelijkheid liet Plato zijn leven bepalen. Plato bracht dit in zijn strijd tegen de sofisten op de noemer dat niet de mens, maar God de maat van alle dingen is.¹⁴

In het christendom gaat het eveneens om de waarheid. De waarheid is hier Gods Zoon die uit de hemel in de historische werkelijkheid is gekomen. Hij komt van boven en is letterlijk een nieuw begin, dat de tijd overstijgt. Het is zoals bij de kerkvader Augustinus, die door Cicero's dialoog *Hortensius* wordt aangespoord tot filosoferen, waarna hij zich na een lange zoektocht bekeert tot het christendom. In het christendom maakt Christus zichzelf niet alleen

Waarheid of moraal wordt niet vastgesteld bij meerderheid van stemmen

bekend als 'de weg, de waarheid en het leven',¹⁵ maar Hij honoreert de zoektocht naar deze waarheid ook met de belofte 'zoekt en gij zult vinden'.¹⁶

In de klassiek-christelijke traditie was men zich niet alleen bewust van de eindigheid van de mens, maar ook van zijn feilbaarheid. Benedictus xvi schrijft daarom: 'Moeten we de definitie van vrijheid, als mogelijkheid tot willen en mogelijkheid tot het uitvoeren van het gewilde, niet aanvullen met een samenhang met de rede, en met de gehele mensheid, opdat het niet tot een tirannie van het onredelijke komt?'¹⁷ Voor het cda is de samenleving niet maakbaar en de waarheid en moraal kunnen dan ook nooit ontspruiten uit de staat. Evenmin wordt de waarheid of de moraal vastgesteld bij meerderheid van stemmen. De enige uitweg is daarom de herontdekking van het transcendente, aldus Gabriel Marcel: '[...] onze enige kans ligt in een beroep, niet op een macht, maar op een orde van de geest, die ook de orde van de genade is.'¹⁸ Voor het recht — en in het bijzonder grondrechten — is het bestaansrecht gefundeerd in de waarheid buiten ons. Er moet dus iets zijn wat ons eigen ik overstijgt en dat kan ook niet in de gemeenschap zelf gefundeerd zijn, omdat ook die uiteindelijk in zichzelf richtingloos kan worden. In de klassieke beschaving, in het christendom en in hun wederzijdse ontmoeting en bevruchting ligt het zwaartepunt van de geschiedenis. Ondanks andere hoge culturen is de beschaving nergens zo tot bloei gekomen en is nergens zo aangehaakt bij de werkelijkheid als daar in die ontmoeting. Alleen op de morele basis die daar geboden wordt kunnen wij ijveren voor recht, gerechtigheid en vrijheid. De menselijke waardigheid berust dan in het *imago Dei*, die ook in de natuurlijke ordening in de schepping tot uitdrukking komt. Die ordening is geen beperking van de menselijke vrijheid, maar constitueert en beschermt haar.

Noten

-
- 1 Richter 21:25.
  - 2 Benedictus xvi, *Alles heeft zijn tijd. Inspiratie voor elke dag. Dagboek*. Kampen: Kok, 2008, p. 171.
  - 3 Paul Cliteur, *Tegen de decadentie. De democratische rechtstaat in verval*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 2004, pp. 156-157.
  - 4 Cliteur 2004, pp. 157-158. Mulisch doet zijn uitlatingen in Harry Mulisch, *De zaak 40/61. Een reportage*. Amsterdam: De Bezige Bij, 1962. Zie ook Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem. A report on the banality of evil*. New York: The Viking Press 1963.
  - 5 Allan Bloom, *The closing of the American mind*. New York: Simon & Schuster, 1987, p. 326.
  - 6 Zie ook de genoemde werken van Paul Cliteur en Allan Bloom.
  - 7 Marcel ten Hooven e.a. (red.), *Benauwd in het midden* (cdv, Zomer 2008). Amsterdam: Boom, 2008, pp. 12-13.
  - 8 Bloom 1987, p. 147.
  - 9 E.F. Schumacher, *A guide for the perplexed*. Londen: Sphere Books Ltd, 1978, p. 9.
  - 10 Bloom, p. 147.
  - 11 Francis Fukuyama, *Het einde van de geschiedenis en de laatste mens*. Amsterdam: Olympus, 1999, pp. 325-336.
  - 12 Rob Wijnberg, *Boeih! Het stille protest van de jeugd*. Amsterdam: Prometheus, 2007, p. 10. Scherpe analyse van de huidige jeugdcultuur.
  - 13 Plato, *Phaedo*, 114d. Vertaling Xaveer De Win. (Plato, *Verzameld werk*. Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel, 1978.)
  - 14 Plato, *Theaetetus*, 176b. Zie ook Plato, *De Wetten*, 715e -716d.
  - 15 Johannes 14:6.
  - 16 Mattheüs 7:7.
  - 17 Benedictus xvi, *Geloof, waarheid en tolerantie. Het christendom en de wereldgodsdiensten*. Tielt: Lannoo, 2008, pp. 188-189.
  - 18 Gabriel Marcel, *De mensen contra het menselijke*. Utrecht: Bijleveld, 1958, p. 19.

Praktisch idealisme

Paul Schenderling: ‘Offervaardigheid en onbaatzuchtigheid essentieel voor samenleving’

---

door *Jan Prij*

Redactiesecretaris CDV.

CDV sprak met Paul Schenderling. Hij is 21, studeert economie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en is actief voor het CDA in Berkel en Rodenrijs. Hij vindt opofferingsgezindheid en onbaatzuchtigheid kernwaarden. Het gaat erom dat mensen iets voor elkaar over hebben en op die manier prettig met elkaar kunnen samenleven. Jongeren willen zich volgens hem voor de samenleving inzetten, maar dan wel graag via concrete projecten die zichtbaar resultaat opleveren.

* * *

‘Mijn generatie heeft het niet meegemaakt om in tijden van schaarste te leven, we zijn als het ware in een gouden wieg geboren. Maar de vooruitgang waar we ons nu vooral voor moeten inzetten, zal veel meer ethisch en moreel dan economisch geladen zijn. Je kunt wel in een grote villa wonen, maar belangrijker is: hoe staat met de sociale samenhang? Je kunt ook heel eenzaam zijn in een grote villa. Het draait volgens mij uiteindelijk om goed samenleven vanuit ethische waarden en veel minder om luxe en comfort.’

‘Opofferingsgezindheid en onbaatzuchtigheid vind ik daarbij zelf kernwaarden. Ik ben daarin ook heel erg geïnspireerd door de econoom Alfred Marshall. Hij maakt onderscheid tussen de “standard of comfort” en de “standard of life”. Bij “standard of comfort” gaat het om materiële vooruitgang, maar de “standard of life” gaat volgens Marshall veel verder dan dat. Het gaat dan om immateriële waarden en om dat wat vervulling geeft aan je leven. Op een gegeven moment levert extra materieel voordeel maar heel weinig extra geluk op. Een derde auto voor de deur en wat moet je dan? Valt er niet nog wat anders, zinnigers te doen? Wat mij betreft zit dit vooral in investeren in een ander en het samenleven en het onbaatzuchtig zijn.’

De omslag naar meer immateriële waarden zal nodig zijn, vooral wanneer we op wereldschaal de ontwikkelingen in economie en milieu beschouwen:

‘In het Westen kunnen wij wellicht nog wat extra materiële welvaart bereiken, maar als je de hele wereld op ons niveau wilt brengen, dan kan dat niet. De keuze voor

deze eeuw zal hier moeten zijn, dat we meer kijken naar de immateriële behoeften van de mens, de "standard of life", zodat de rest van de wereld de kans krijgt de "standard of comfort" te ontwikkelen.'

Paul is optimistisch over de kansen voor zo'n omslag. Vooral de jongeren van zijn generatie kunnen volgens hem die omslag maken: 'De opvatting dat economische groei ten koste van alles door moet gaan, kom je echt nergens tegen, juist jongeren die gericht zijn op "beleving", zijn zich er bewust van dat je voor een goede "standard of life" wel materiële goederen nodig hebt, maar zeker niet in oneindige hoeveelheden.'

Voor wie jongeren als assertief en hypermaterialistisch ziet, zijn het opvallende waarden die Paul noemt: opofferingsgezindheid en onbaatzuchtigheid. Worden deze waarden wel voldoende gecultiveerd volgens hem?

'Tot onbaatzuchtigheid kun je eigenlijk niet van buitenaf gestimuleerd of geprikkeld worden. Zo'n prikkelstrategie begint met de aanname van "geven en nemen" en "voor wat hoort wat" en zal dus alleen maar averechts werken. Staat noch markt kan hier goede richtsnoeren bieden. En dat terwijl heel onze omgang met elkaar in de samenleving gebaseerd is op het gegeven dat je kunt geven en inschikken als het moet, zonder dat je er zelf iets voor terugkrijgt.'

Bij de houding van onbaatzuchtigheid past ook een zekere solidariteit tussen generaties.

'Ik woon in een van de snelst groeiende gemeenten in Nederland. Wat ik daar tot mijn teleurstelling zie, is dat de gevestigde orde er heel bewust voor kiest woningen neer te zetten aan de bovenkant van de markt. Voor jongeren is dat aanbod onbetaalbaar. Ik zou op dit vlak tussen de generaties meer solidariteit en onbaatzuchtigheid verwachten; dat oudere generaties ook wat voor jongere generaties overhebben in de vorm van

de realisatie van betaalbare woningen. Bij vergrijzing zien we eigenlijk eenzelfde generatieprobleem. Die lasten gaan straks een enorme druk op de jongeren geven.'

Zelf levert Schenderling een bijdrage door mee te schrijven aan het verkiezingsprogramma voor zijn afdeling/gemeente. 'Die ruimte en verantwoordelijkheid wordt hier zonder meer gegeven en dat vind ik mooi. Er is niemand die zegt: "Jij bent te jong, dat kun jij niet of dat mag je nog niet doen." We hebben een heel dynamische gemeente die groeit van 35.000 naar 70.000 inwoners. Hoe gaan we met die verdubbeling om en zorgen we ervoor dat de samenhang bewaard blijft? Een essentieel element daarbij is wat mij betreft de inzet op vrijwilligerswerk. Mensen kunnen zich daarvoor al naar gelang de hoeveelheid beschikbare vrije tijd inzetten. Voor een buddyproject bijvoorbeeld, waarbij een jonger iemand een keer per week een ouder iemand bezoekt. Zo'n soort projectmatige inzet op vrijwilligerswerk in de buurt sluit ook goed aan bij het idealisme op maat dat onder jongeren leeft.'

'Het is wel lastig jongeren voor politiek als zodanig te interesseren. Aan een vrijwilligersproject voor een school in Afrika doen ze graag aan mee, maar je kunt ze niet warm krijgen voor abstractere issues die met wetgeving en landsbestuur te maken hebben. Er is een enorm gat in hun belevingswereld, dat bijna niet te overbruggen is. Aan het verkleinen van dat gat zal de politiek nog een zware dobber hebben. Voor de toekomst is het zichtbaarder maken van de betekenis van politiek voor het dagelijks leven wel noodzakelijk, omdat we anders een heel groot deel van de betrokkenheid van mensen verliezen. Wat dat betreft kijk ik met bewondering naar de Verenigde Staten, waar iemand als Obama erin slaagt jongeren aan zich te binden door politieke issues concreet en tastbaar te maken. Enorm inspirerend is dat.'

Lucas Hirsch

Heimat

Vandaag mijn bevallen zus bezocht
in een jarendertignieuwbouwwijk.
Joy Division op mijn iPod gedraaid
Bij thuiskomst mijn bed ingedoken

Toen ik wakker werd stond de dierenarts op de voicemail
of we nog een kat met drie poten wilden hebben

De eigenaar wilde geen kat met drie poten
hij moest de volgende dag op vakantie
Verdrinken was een optie

De dierenarts had de kat van de man onteigend
We zijn gaan kijken en hebben haar Belle genoemd

Noot aan mezelf, scheermesjes kopen. Oude zijn bot

Net terug van vakantie en ik wil weer weg
Nog geen 24 uur in Nederland en ik ben getuige
van een knokpartij op het kruispunt voor het station

Scooterjongen bumperkleefde Kadett-rijder met een kort lontje
die op zijn remmen trapte, uit zijn wagen stapte en scooterjongen
op zijn bek ramde

Ik had de ballen niet iets te doen
aan mijn situatie

Noot aan mezelf, planten binnenzetten i.v.m. aangekondigde
nachtvorst. Ficus is geen buitenplant

Scooterjongen blijkt mijn puisterige overbuurman te zijn
Kadett-rijder de betonvlechter van hierachter. Er zijn die avond
nog woorden gevallen. Verder dan kanker kanker kwamen ze niet

We hebben vorige week huizen gekeken

Noot aan mezelf, hypothekeker bellen voor afspraak
Gaan we oost- of westwaarts?

Lucas Hirsch (1975) is dichter en organisator van literaire evenementen. Zijn debuutbundel *Familie gebiedt* verscheen in september 2006 bij Uitgeverij De Arbeiderspers. Hirsch richtte in mei 2007 het literaire productiebureau *Kleine Revolutie Producties* op. In april 2009 verschijnt zijn tweede bundel, *Tastzin*.

De actualiteit van

Jo Cals

(Roermond 1914-Den Haag 1971)

door *Paul van der Steen*

De auteur is politicoloog en schrijft als journalist voor onder meer *NRC Handelsblad*, *Trouw* en de Limburgse kranten. Hij promoveerde in 2004 op de biografie *Cals. Koopman in verwachtingen 1914-1971*. In april verschijnt het boek *Keurkinderen. Hitlers elitescholen in Nederland*.
E-mail: paulvdsteen@hotmail.com

Verkenner in de politiek van jeugd en onderwijs

Bij aanvang van zijn tweede periode als minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen liet Jo Cals begin 1957 zijn verkennerhart spreken. Zijn nieuwe staatssecretaris werd René Höppener, zijn oudhopman. Cals schroomde ook niet om zich als bewindsman in padvindersoniform te laten fotograferen. De principes uit Baden-Powells *Scouting for boys* waren deel van zijn wezen. De verkennerij maakte hem ook tot een man van paradoxen: wat vroeg oud, of op zijn minst wel erg serieus als jongen, en als volwassen man alle ernst altijd mengend met een welhaast kinderlijke speelsheid. Zonder de jeugdbeweging was hij misschien wel nooit in de politiek terechtgekomen. De aandacht voor jongeren zou een constante blijven tijdens zijn Haagse loopbaan: als Tweede Kamerlid (1948-1950), als staatssecretaris van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (1950-1952), als minister op datzelfde departement (1952-1963), opnieuw

als Tweede Kamerlid (1963-1965) en ten slotte als minister-president (1965-1966).

Tijdens zijn middelbareschooltijd stapte Cals (Roermond 1914-Den Haag 1971) in de wereld van de verkennerij, een jongenswereld die waarschijnlijk een verademing vormde voor de enige jongen in een gezin met acht kinderen. Diezelfde sfeer van jongens onder elkaar, gecombineerd met activiteiten in de vrije natuur, was overigens de reden geweest waarom de katholieke kerk lange tijd weinig zag in scouting. De Roermondse Sint-Franciscusgroep, waar Cals lid van werd, was in 1930 een van de eerste die met toestemming van de geestelijkheid activiteiten mocht gaan ontplooiën.

De scepsis van de geestelijkheid was overigens onterecht. De leden van de Sint-Franciscusgroep waren trouwe misgangers, zongen bij het kampvuur vaak religieuze liederen en spraken over De Grote Hopman, waarmee ze Jezus Christus bedoelden.

Het geloof was welbested aan Cals, die na het behalen van zijn gymnasiumdiploma vanwege een priesterroeping naar het seminarie Rolduc in Kerkrade vertrok. Ook daar was hij betrokken bij de oprichting van de verkennerij. Toen de roeping niet sterk genoeg bleek, ging Cals rechten studeren aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, om ook daar actief te worden in de padvinderij. Zelfs nadat de bezetter scouting had verboden, bleef hij activiteiten organiseren. Na de bevrijding van Zuid-Nederland in het najaar van 1944 stond hij — inmiddels werkzaam als advocaat — aan de basis van de heropricting van de Katholieke Verkenners. Van de Doorbraakgedachte moest hij weinig hebben: 'Waar het hier een kwestie van opvoeding geldt, stellen wij, Katholieken, de absolute eisch voorop, dat de vorming van onze kinderen geheel in handen van principiële Katholieken berust.' De samenwerking tussen diverse roomse jongerenorganisaties resulteerde in 1945 wel in de totstandkoming van de Katholieke Jeugdbeveging, waarvan Cals voorzitter werd.

Eenmaal Tweede Kamerlid voor de KVP kwamen jongeren als vanzelfsprekend op zijn pad. De volksvertegenwoordiger leidde voor het wetenschappelijk bureau van de partij de commissie-Jeugdstatuut. Cals konigde al vooraf aan dat het vraagstuk eigenlijk te veelomvattend was om op betrekkelijk korte termijn tot goed inzicht te komen. Het wegnemen van de oorzaak van de verwildering der massajeugd (de oorlog en de nasleep ervan zou de Nederlandse jongeren hebben losgeslagen), de vorming buiten schoolverband, subsidievoorschriften, de wenselijkheid van een jeugdbrevet: het was niet te behappen voor één commissie. Die beperkte zich dan ook tot een rapport over het jeugdbrevet. Bij alle zorgen over ontsprende jongeren was het eigenlijk merkwaardig dat de leiders in het jeugdwerk geen

opleiding en diploma hoefden te hebben, luidde de conclusie. Dat moest veranderen. Een speciale jeugdwet vonden Cals en de zijnen te ver gaan en bovendien 'een vergaande vorm van staatsbemoeiing'. De katholieken konden beter zelf de zaak op orde brengen. Met een eigen opleiding zouden de toekomstige verantwoordelijken voor de jeugd ook de eigen normen en waarden meekrijgen.

THORBECKE VAN DE ONDERWIJSWETGEVING

In 1950 werd Cals staatssecretaris op het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (okw). In zijn portefeuille zat de vorming buiten schoolverband, het jeugdwerk. De noodzaak van dat beleidsterrein werd breed onderkend en ambitie was er volop. Het ontbrak echter aan geld, zodat er weinig van de grond kwam. Het weerhield sommigen er niet van om als Rouvoeten *avant la lettre* al verder te denken: een ministerie van jeugdzaken, zou dat niets zijn? Cals vond dat geen goed idee. 'De overheidsbemoeiingen op dit terrein zijn nog betrekkelijk jong en men moet zich ervoor hoeden overhaast een bepaalde vorm te kiezen, die achteraf wellicht onjuist blijkt.'

Na zijn aantreden als minister in 1952 bleef Cals verantwoordelijk voor de vorming buiten schoolverband, maar veel van zijn aandacht werd al gauw opgeslokt door het onderwijs. De scholen kregen enorme aantallen kinderen op zich af. De vruchten van de naoorlogse babyboom waren stilaan leerplichtig. De problemen waren groot: op de scholenbouw stond een rem, vaak werd vanwege de woningnood aan huizen de voorkeur gegeven, er bestond een groot tekort aan onderwijzend personeel en de salarissen waren laag. Niet helemaal terecht, kreeg Cals van dit alles de schuld. Zijn politieke leven hing aan een zijden draadje.

Beel mét Cals paste op de winkel tot de vroegste stembusgang van 1959.

Na die verkiezingen gingen de confessionele partijen onder leiding van premier Jan de Quay samenwerken met de liberale vvd. Cals werd opnieuw minister van okw. Dat hij op die manier zijn nog niet afgemaakte wetgevende klussen kon klaren, zal daarbij ongetwijfeld de belangrijkste overweging zijn geweest.

Het kabinet-De Quay zat de volle vier jaar uit. Het einde van de rit betekende ook het einde van Cals' loopbaan als minister van okw. Hij kon terugzien op de totstandkoming van maar liefst zeventig wetten. In de laatste periode waren dat onder meer de Hoger Onderwijswet en de langbevochten Mammoetwet, na vier maanden debat in de Tweede Kamer. De Thorbecke der onderwijswetgeving, werd hij in het parlement genoemd. Negatieve geluiden kwamen later.

Het is Cals' verdienste geweest dat hij van een als los zand aan elkaar hangend onderwijsstelsel een redelijk logisch geheel heeft weten te maken

Voor sommigen is de Mammoetwet tot op de dag van vandaag synoniem voor het begin van de teloorgang van het Nederlandse onderwijs. Die kritiek is niet in alle gevallen terecht. De mammoet is een containerbegrip geworden waaronder ook latere onderwijsontwikkelingen als continue verandering en schaalvergroting worden geschaard. Vergeten wordt ook dat de uiteindelijke Mammoetwet een zwaarbevochten compromis was, een verwaterde versie van de oor-

spronkelijk voorgestelde ombouw van het middelbaar onderwijs. Het is Cals' verdienste geweest dat hij van een als los zand aan elkaar hangend onderwijsstelsel een redelijk logisch geheel heeft weten te maken. Scholen en universiteiten waren bovendien klaar voor de massale toestroom van leerlingen en studenten. Onderwijs werd een vanzelfsprekendheid voor kinderen uit alle lagen van de bevolking.

De minister had als voordelen dat hij economisch de wind in de rug had en dat hij de tijd kreeg voor zijn werk. Wat de hervormingen van Cals in elk geval opleverden was het nu door de Onderwijsraad zo gewenste brede debat over onderwijs. De kvr-politicus werd daar zelf alleen maar scherper van. Hij genoot van elk verbaal duel en won vrijwel altijd.

HOPMAN

Een politicus moet niet bang zijn voor het schilderen van weidse vergezichten, vond Cals. Hij haalde in dat verband wel eens Napoleon aan: men leidt een volk slechts om het zijn toekomst te tonen. Koopman in verwachtingen wilde hij zijn. Cals was daarbij niet bang om tegen de publieke opinie in te gaan. Hij waarschuwde voor 'nipotisme', het blind volgen van polls, dat na zijn tijd nog veel grotere vormen aan zou nemen. 'Het is even gevaarlijk als nepotisme; het is vaak eenzijdig, er wordt maar één vraag voorgelegd. Wij moeten daartegen stelling durven nemen. Als volksvertegenwoordiging hebben wij een afgeleide verantwoordelijkheid. Wij moeten ook rustig durven zeggen, dat wij ingewikkelde problemen beter kunnen overzien dan vele krantenlezers, die uiteraard maar een klein deel van de hele legpuzzel van ons ingewikkelde maatschappelijke leven zien.' Cals was bij dat alles eerder pragmatisch en praktisch dan ideologisch bevlogen.

Met diezelfde houding begon hij twee jaar na zijn terugtreden als Onderwijsminister als minister-president: blik op de toekomst en overtuigd van het eigen gelijk. Regeren voor het jaar 2000 was het motto van het kabinet. Stilletjes ging de ploeg ervan uit dat de klus ook na de Tweede Kamerverkiezingen van 1967 zou mogen worden voortgezet. Al snel bleek echter dat de tijd daarvoor te onrustig was: er was ophef over het huwelijk van kroonprinses Beatrix en Claus von Amsberg, provo's en opstandige bouwvakkers maakten Amsterdam onrustig, het economisch tij zat tegen en de coalitiepartijen deden het slecht bij gemeentelijke en provinciale verkiezingen. Aandacht voor de lange termijn maakte plaats voor de waan van de dag. In een oktoberavond in 1966 maakte KVP-fractievoorzitter Schmelzer een einde aan het regeeravontuur van zijn partijgenoot. Cals vervulde daarna nog

wat marginale rollen, maar in feite was dit het einde van zijn politieke loopbaan.

Bij het onverwachte afscheid liet een 18-jarige verkenner zijn hart spreken. Deze had 'na rijp beraad met mijn medewerkers' besloten tot de oprichting van de mr. Jo Calstroep. 'Wij zijn tot deze keuze gekomen door het imposante werk dat u in het Nederlandse maatschappelijke bestel heeft verricht.' De recente Nacht van Schmelzer had geen enkele rol gespeeld, verzekerde de jongeman: 'Wij hebben bij onze keuze de politiek de politiek gelaten en dientengevolge bestaat er tussen onze keuze en de huidige kabinetscrisis geen enkele associatie.' De hopman ondertekende met 'W.S.P. Fortuyn'. Zo'n 35 jaar later zou hij zelf als een volgende padvinder in de politiek de hoofdrol spelen in een gedenkwaardige periode uit de parlementaire geschiedenis.

Boeken

Femke Halsema

Geluk! Voorbij de hyperconsumptie, haast en hufterigheid

Uitgeverij Bert Bakker | 2008 | 160 pp. | € 14,95 | ISBN 9789035133655

Confronterend boek laat je met een ongemakkelijk gevoel zitten

door *Cyntha van Gorp*

De auteur is journalist bij het dagblad *Trouw*.

Prachtig staan ze te schitteren in mijn schoenenrek: mijn in New York gekochte, nog nauwelijks gedragen, Italiaanse handgemaakte pumps met stilettohak. Ze knellen enorm en zijn eigenlijk ook een maat te klein, maar ze staan prachtig, al staan ze voornamelijk in dat rek. 'Met deze schoenen maakt de rest van je outfit niet meer uit', zei de verkoopster stralend, en ik straalde mee: dat wilde ik horen. Spontaan vergat ik de prijs (veel te hoog), de maat (te klein) en mijn bankrekeningsaldo (drie hoeraatjes voor de creditcard!).

Aan deze vorm van spontane vergeetachtigheid lijden gelukkig wel meer mensen, zo blijkt uit het nieuwe boek van Groen-Links-fractie-leider Femke Halsema. Eind vorig jaar publiceerde ze haar essay *Geluk! Voorbij de hyperconsumptie, haast en hufterigheid*, waarin ze de hyperconsumptie als

de kwade bron van de kredietcrisis aanwijst en oplossingen aandraagt voor ons zieke koopgedrag.

* * *

Qua timing had de linkse politica zich geen beter moment kunnen wensen om haar boek te laten verschijnen. Terwijl premier Jan Peter Balkenende en zijn schatkistbewaarder Wouter Bos het financiële onheilnieuws over Nederland uitstortten, kon zij verwijzen naar dat felroze boekje dat sinds november in de boekwinkels ligt.

In het 160 pagina's tellende *Geluk!*, dat ooit als beknopt pamflet bedoeld was, laat de auteur er geen gras over groeien: consumeren is lekker. Het troost en lijkt voor velen de kortste route naar een gelukkiger bestaan. En dus rennen burgers van hun impulsaankoop via de hypotheekbemiddelaar naar de kredietverstrekker.

In drie delen en aan de hand van de drie H's (hyperconsumptie, haast en hufterigheid) zet Halsema uiteen in welke mate de hyperconsumptie een economisch, maatschappelijk en politiek probleem is. Hoewel het de burgers zijn die zelfstandig hun portemonnee, pinpas of creditcard voor

de dag halen, krijgen het bedrijfsleven en de politiek in dit boekwerk de zwartepiet toegespeeld. Het zijn de bedrijven die weerloze burgers met veelbelovende reclame en marketing verleiden; en het is de politiek die het op haar beurt voedt en rechtvaardigt. ‘I encourage you all to go shopping more’, herhaalde de voormalige Amerikaanse president George W. Bush bij vrijwel elke State of the Union.

Ook ons haastige leven speelt ons parten, denkt de politica. Het leven is weliswaar efficiënter geworden, maar de extra tijd laten we zelf weer verdwijnen door meer te communiceren en veel vaker en verder te reizen, waardoor we het toch weer druk hebben.

Dat begint al jong: steeds meer kinderen hebben een agenda die niet zou misstaan bij een of andere topjob. Het gevolg is stress, stress en nog eens stress. Stress van het werk, het overwerk en werkeloosheid. Want terwijl de alleenstaande mevrouw Pietersen zich een slag in de rondte werkt, het huishouden draaiende probeert te houden, voor haar bloedjes van kinderen zorgt en iedere maandag alweer snakt naar het weekend, is het voor meneer Janssen iedere dag weekend. Tijd is net als geld ongelijk verdeeld, weet Halsema, en om onszelf op termijn gezond en een beetje stressvrij te houden is het noodzakelijk dat sommigen het minder druk, en anderen het wat drukker krijgen. Al was het maar om ons humeur een beetje op peil te houden, want gezellig is soms anders. We klagen altijd over anderen en benadrukken dat wij wél goed opgevoed zijn, maar — zo stelt Halsema terecht — dat is onmogelijk. Als we ons immers allemaal voorbeeldig zouden gedragen hoefden we ons ook niet aan anderen te ergeren.

* * *

Als je om je heen kijkt, lijkt het alsof geluk en maatschappelijke erkenning alleen worden bereikt door welvaart, koopkracht

en een hoger consumentenvertrouwen. *Keeping up with the Joneses* — oftewel: hoe zorg je dat je niet achterblijft bij je burens, vrienden en familie? — is voor veel mensen een issue. Stoppen met shoppen uit een hoger besef is geen optie, want daarmee hang je niet alleen je eigen kortstondige geluk, maar ook je maatschappelijke status aan de wilgen. ‘Luxegoederen kunnen de plaats innemen van maatschappelijk suc-

.....
*Het is een interessante
gedachte om politiek te
koppelen aan menselijk geluk,
al heeft het ook wel wat weg
van een laatste stuiptrekking
van oud links*
.....

ces, of het ontbreken ervan verhullen’, weet Halsema, die denkt dat het verkleinen van inkomensverschillen het recept is tegen de hyperconsumptie. Volgens haar theorie groeit onderlinge competitie naarmate de inkomensverschillen tussen arm en rijk groter worden. Als het omgekeerde het geval is, delen alle inkomensgroepen in de welvaart en hebben mensen er meer vertrouwen in dat hun kinderen het beter zullen krijgen dan zijzelf.

Hoewel haar argumentatie in eerste instantie een oh-zit-het-zo-gevoel oproept, slaat de twijfel toch ook snel toe. Als straks de inkomensverschillen kleiner worden, zullen mensen andere wegen gaan zoeken om niet in een dertien-in-een-dozijn-blik te belanden. En hoe onderscheid je je beter van je vrienden dan met een fijne, tweede stationwagen voor de deur of leuke, overbodige snuffjes in de keuken? Voor dergelijke koopdriften lijkt Halsema echter niet te vrezen.

Ontevredenheid en onzekerheid worden

verruild voor vertrouwen in toekomst, en mensen zijn meer bereid te investeren in de gemeenschap waarvan ze deel uitmaken.

* * *

Het is geen nieuw verhaal dat de parlementariër afsteekt; we horen haar partij al jaren over het verkleinen van de inkomensverschillen. En ook andere oplossingen die ze aandraagt — zoals het vergoeden en daardoor meer waarderen van mantelzorg, of investeren in duurzame groei in plaats van de vervuulende variant — is een typisch GroenLinks-geluid. Soms lijkt het alsof Halsema de huidige financiële situatie aangrijpt om haar favoriete GroenLinks-punten in een kredietcrisisjasje te gieten, maar met die conclusie doe je dit boekje tekort.

Zoals de titel al aangeeft, draait de hyperconsumptie in beginsel om het verwezenlijken van geluk. Een paradox, meent Halsema. We jagen op economische groei, materiële welvaart en luxe omdat we denken dat we er gelukkiger van worden. Tegelijkertijd vormen de bijbehorende verschijnselen van competitie, sociaal conflict en schaarste, stress en hufterigheid een serieuze bedreiging voor ons geluk. Een taak voor de politiek, vindt ze.

* * *

Het is een interessante gedachte om politiek te koppelen aan menselijk geluk, al heeft het ook wel wat weg van een laatste stuiptrekking van de oude, linkse politiek. Het wantrouwen in de politiek daargelaten, zijn de twee begrippen natuurlijk altijd al met elkaar verweven, hoewel geen enkele politicus zijn kiezers geluk in het leven belooft. Wél de bouwstenen hiervoor. Meer kans op werk, goede gezondheidszorg en scholing bijvoorbeeld. Dat Halsema het nu wel oppakt, lijkt slim in een tijd van economische onzekerheid, maar of burgers dat ook zo voelen is de vraag. Toch ziet Halsema toekomst voor een op geluk geïnspireerde politiek. ‘Misschien

loop ik wel wat voor’, zei ze vlak na het verschijnen van haar boek. Politici maken mensen weliswaar niet gelukkig, maar zij hebben volgens haar wel de belangrijke opdracht mensen te ondersteunen in hun gerechtigde verlangen naar geluk en welzijn.

Internationaal bespeurt ze in ieder geval een geleidelijke verandering. Zo heeft de Franse president Nicolas Sarkozy aan de Nobelprijswinnaars Amartya Sen en Joseph Stiglitz gevraagd om een alternatief meetinstrument voor economische groei te ontwikkelen waarin de kwaliteit van het bestaan centraal staat. En in Engeland hebben zogenaamde gelukseconomen open toegang tot de regering-Brown. Daar mag minister Bos met zijn veelbelovende woorden over het Bruto Nationaal Geluk wel eens een voorbeeld aan nemen, meent Halsema.

Vooralsnog wordt in het Nederlandse politieke debat het pleidooi om aan welzijn en geluk voorrang te geven boven materiële welvaart, veelal met scepsis ontvangen, weet de politica. Maximale economische groei is nog steeds het credo. Krimp is slecht, erkent ze, maar groei om de groei ook. Overstappen op de duurzame variant dus.

* * *

Een welkom hoopgevend geluid klinkt als de auteur een kort uitstapje maakt naar de Scandinavische landen Denemarken, Noorwegen en Zweden, waar het gelukkig toeven zou zijn. De inkomensverschillen zijn er kleiner en er wordt aanzienlijk geïnvesteerd in gezondheidszorg, onderwijs en milieu. Deze landen maken zich niet schuldig aan veel vervuiling, en burgers wantrouwen elkaar en de overheid nauwelijks. Hoe en waarom men dat in Scandinavië wel voor elkaar krijgt, laat Halsema helaas buiten beschouwing.

Wel is het aardig dat Halsema — die nooit te beroerd is om andere partijen een veeg uit de pan te geven — in haar boek een open-

hartige hand in eigen boezem steekt. En wat blijkt? Ook zij is geen heilige. Alle goede voornemens ten spijt maakt ook zij zich wel eens schuldig aan het kopen van een kledingstuk dat een jaar later ongedragen naar de kledingkast van een vriendin verhuist. En na de wekelijkse zaterdagochtendboodschappen komt ze thuis met een traktatie voor zichzelf: overbodige keukenspullen, boeken die nooit gelezen worden, nieuwe kleding of make-up. Tegelijkertijd is ze de eerste om te erkennen dat het ongelimiteerde shoppen allesbehalve zaligmakend is. Terwijl zij 'geleidelijk bezwijkt onder potentiële hobbyartikelen en overbodige luxegoederen' verandert ze haar levensstijl immers nauwelijks. En was dat niet waar het allemaal om te doen was? Een gelukkig leven?

* * *

Kennis kent haar eigen grenzen. Weten hoe een verschijnsel in elkaar zit betekent niet dat dit je gedrag beïnvloedt. Natuurlijk weet Halsema dat consumptie niet alleen maar leidt tot versterking van kwetsbare derdewereldeconomieën en grotere economische stabiliteit. Zeer zeker is ze zich ervan bewust dat sommige van haar impuls-aankopen rechtstreeks uit China komen, waar de arbeiders bepaald niet onder de beste omstandigheden werken. En dat haar eet-, reis- en vrijetijdsgewoonten kunnen bijdragen aan oerwoudkap, vermindering van biodiversiteit, verwoestijning en ten slotte tot oorlogen over de schaarste, is voor Halsema evenmin nieuws. Maar, benadrukt ze: 'Die wetenschap maakt me niet tot een beter mens. De kans is aanzienlijk dat ik de eerstvolgende zaterdag toch weer val voor mooi geëtaleerde en aantrekkelijk geprijsde kleding.'

Het openhartige is Halsema niet vreemd. In haar eerdere boek *Over de linkse lente* waarschuwde ze de lezer al dat schrijvende politici selectief shoppen in hun levensver-

haal, en de kiezer hiervan deelgenoot maken in het kader van directe communicatie met de burger. 'Alle mensen boetseren hun levensverhaal. Politici die hun electoraat willen vergroten doen dat zeker. In elk detail kun je nu eenmaal een politieke boodschap stoppen', zegt de partijleider in dat boek.¹ Opvallend genoeg heeft deze eerdere openbaring haar er niet van weerhouden de noodklok te luiden — om vervolgens doodleuk met lezer en al terug naar de winkelstraat te rennen. Als ze dan toch shopt in haar levensverhaal, waarom geeft ze dan toe dat ze de volgende keer wellicht weer met overbodige boodschappen thuiskomt? Aan het eind van dit boek zegt ze het zelfs ronduit: 'Er is een gereede kans dat ik op een komende, willekeurige zaterdag weer eens word verleid tot het kopen van een dure leren tas. Het zou goed zijn als mij daarbij de wetenschap wordt aangeleverd dat deze voor een paar euro is geproduceerd in China, voor een paar euro is verscheept en verpakt, en de rest van mijn geld gaat naar het imago en de portemonnee van de fabrikant, misschien koop ik 'm toch, maar een gewaarschuwd mens telt voor twee.'

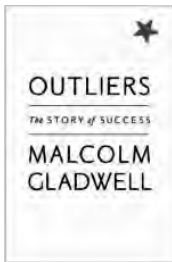
* * *

De eerlijkheid siert Halsema, maar als lezer krijg je een onbevredigd gevoel. Als zelfs de fractievoorzitter van GroenLinks — de partij die zich bij uitstek zorgen maakt over milieu en duurzaamheid — weer overstag gaat, hoe moet het dan met de minder groenen onder ons? Na haar openbaringen voel je je bovendien een beetje beetgenomen. Alsof je met Marianne Thieme (Partij voor de Dieren) in een restaurant zit terwijl ze een lekkere portie bio-industrievlees soldaat maakt. Of alsof Agnes Kant (SP) je zojuist heeft toevrouw dat ze een flinke bonus op haar inkomen heeft gekregen.

De theoretische inbedding van het boek is eveneens een problematisch punt. Hal-

Malcolm Gladwell
Outliers. The story of success

Little, Brown and Company | 2008 | 309 pp. | \$ 27,99 | ISBN 9780316017923

Succes verklaard uit het perspectief van de samenleving

door *Peter Noordhoek*

De auteur is lid van de Stichtingsraad van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

In welke maand bent u geboren? Als ik de lezers van CDV mag inschatten als hoogopgeleid en maatschappelijk succesvol, dan is de kans groot dat u in de eerste helft van het jaar geboren bent, hoogstwaarschijnlijk in januari. Dat heeft niets met uw sterrenbeeld te maken, maar alles met het feit dat het op de lagere school veel kan uitmaken of u wel of niet al een paar maanden ouder bent dan uw klasgenootjes. Het blijkt dat een paar maanden leeftijdverschil stevig doorwerkt in de vraag of u als eerste gekozen wordt bij gymnastiek of het doen van een leeropdracht. En dat blijft doorwerken. Malcolm Gladwell illustreert dat in zijn nieuwste boek (waarvan de Nederlandse uitgave wordt ontsierd door een schreeuwerige kaft) door het voorbeeld te nemen van Canadese ijshockeyspelers. Canada is trots op het objectieve, meritocratische selectiemodel dat het land hanteert, maar hoe kan het dan dat

kinderen die geboren zijn in de eerste helft van het jaar significant vaker worden geselecteerd? Antwoord: het moment waarop de selectie wordt gedaan geeft een voordeel aan degenen die net wat ouder zijn. Voor deze recensie heb ik Gladwells voorbeeld getest op de spelers van het Nederlands nationaal voetbalelftal. Het is minder helder dan bij de Canadese ijshockeyers, maar ook bij Oranje zie je dat de meerderheid geboren is in de eerste maanden van het jaar. Ook dat zal te maken hebben met de momenten waarop in Nederland wordt geselecteerd. Elke lezer die niet in deze maanden geboren is, weet nu waarom hij of zij nooit bij FC Barcelona is terechtgekomen. Het lag niet aan u.

* * *

Met dit relatief onschuldige voorbeeld maakt Gladwell duidelijk dat 'succes' wordt bepaald door meer factoren dan alleen talent. Net als heel veel andere auteurs van boeken over de geheimen van 'succes' kijkt hij naar de bijzondere voorbeelden, de 'van krantenjongen tot miljonair'-verhalen. Hij gebruikt echter het voorbeeld van mensen die wij succesvol noemen — de *outliers* — om te laten zien hoe juist deze afwijkingen van

B
O
E
K
E
N

niet zo heldhaftig worden als ze ooit wel dachten. Maar wat werkt dan wel? Zo komen we terecht bij een hele reeks factoren die christendemocraten intuïtief direct herkennen, maar waar we om allerlei redenen, inclusief politiek correcte, zelden lang genoeg bij stilstaan. Waarom is het zo dat kinderen van ouders die zich bemoeien met de opvoeding van hun kind op de ladders van succes systematisch beter scoren dan de ouders die dit niet doen — terwijl beide groepen in beginsel even veel of even weinig van hun kinderen houden? Waarom is het zo dat een samenleving waarin het oké is als kinderen hun ouders kritisch bevragen, meer *outliers* kent dan samenlevingen waarin gehoorzaamheid het grootste goed is? En daaroverheen: waarom leveren culturen waarin hard werken gewaardeerd wordt meer *outliers* op dan andere culturen?

Het heeft allemaal te maken met de prikkels die we aan onszelf en onze kinderen geven, met de mate waarin wat we doen in onze eigen ogen zin geeft aan ons leven en werk, en de kansen die we voor elkaar, in de gemeenschap, weten te creëren. Dit is daarmee geen *self-help*-boek maar een *community-help*-boek, en staat daarmee stevig in de traditie van Etzioni en anderen. In Gladwells eigen woorden: ‘To build a better world we need to replace the patchwork of lucky breaks and arbitrary advantages that today determine success — the fortunate birthdates and the happy incidents of history — with a society that provides opportunity for all.’ In zijn woorden zit zijn eigen geschiedenis opgesloten: kind van een Canadese vader en een Jamaicaanse moeder, die ooit in Londen bij elkaar waren gebracht door de liefde voor wiskunde. Vooral het verhaal hoe zijn moeder, grootmoeder en overgrootmoeder over de barrières van slavernij, ras, sekse en armoede heen weten te komen is huiveringwekkend en heroïsch

tegelijk. Iedereen die bijvoorbeeld op een oude plantage op de Antillen is geweest, moet zich eens proberen te bedenken hoe onwaarschijnlijk het is om in drie generaties van slavin tot vrijheid en maatschappelijk succes te komen. Maar achter dat verhaal vol schijnbare toevalligheden komt een basis tevoorschijn van familietrots, wederkerigheid en een rotsvaste overtuiging in de waarde van onderwijs. In alle onwaarschijnlijkheid is het tegelijk zijn les in vooruitgangsgeloof. Als we het verhaal van Gladwells moederszijde lezen, herontdekken we als het ware een aantal eigenschappen van onze eigen Nederlandse beschaving, zoals die kenmerkend zijn geweest voor de emancipatie van allerlei bevolkingsgroepen, inclusief de protestantse en katholieke zuilen. Ons eigen perspectief moet waarschijnlijk net andersom zijn. Wij leven in een samenleving waarin het allang geen toeval meer hoeft te zijn om uit te blinken — maar het lijkt alsof we vergeten zijn hoe we de kansen die onze samenleving ons biedt moeten benutten. Wat dat betreft sluit ik aan bij het in een vorig nummer van CDV besproken boek van Jaap van Duijn.³ Op basis van zijn analyse van de lange conjunctuurcyclus en een reeks demografische ontwikkelingen voorspelt hij een einde aan de welvaartsgroei zoals wij die de afgelopen decennia hebben beleefd. Daar maakt hij het optimistische geluid bij dat dit niet erg hoeft te zijn. Als welvaartsgroei geen doel op zich meer is, komt er wellicht meer ruimte voor andere waarden — waarden die te maken hebben met gemeenschapszin; je bemoeien met elkaar zonder bemoeizuchtig te worden. Maar zijn we al toe aan het afscheid nemen van de groei? Kan dat wel? Linksom of rechtsom: met Gladwells boodschap in het achterhoofd zullen we meer oog moeten hebben voor de waarde van ergens een inspanning voor leveren, van hard werken dus, én voor andere waarden dan alleen

B
O
E
K
E
N

de economische. We zijn nu gewend geraakt aan een samenleving van groei en veel individueel succes; van sterren op het ijs tot sterren die door het ijs zakken: ieder zijn moment van roem. Gladwell, Van Duijn en anderen wijzen ons weer terug naar de basis. Laten we beter naar hen luisteren dan naar de paar mensen die ons waarschuwden voor de kredietbel.

De meerwaarde van Gladwells boek schuilt in de inspirerende voorbeelden die het geeft. Als basis voor concreet beleid is het te mager en misschien ook wel eenzijdig. Het is bijvoorbeeld aardig om te leren dat het verschil in de lengte van schoolvakanties tussen Azië en het Westen in sterke mate te verklaren valt uit cultuurachtergrond: de cultuur van 365 dagen in het jaar zorgen voor de rijst versus de cultuur van het om en om braak laten liggen van de akker. De didactische principes achter onze lange zomervakanties zien er vanuit dat perspectief alles behalve deugdelijk uit, want ze leiden tot minder uren scholing. Toch geeft dit voorbeeld ook aan hoe bijna anekdotisch de aanpak van Gladwell is. Daniel Finkelstein van *The Times* geeft in zijn recensie⁴ aan dat veel uren maken niet noodzakelijkerwijs tot succes leidt: er zijn scholen die het tegendeel lijken te bewijzen. Lijdt Gladwell niet aan *survivor bias* en negeert hij niet te makkelijk bewijzen voor het tegendeel? Dus, hoezeer Gladwell ook naar een goeroestatus toe lijkt te groeien; hij is meer een man van het eerste dan van het laatste woord.

Noten

- 1 Voor meer over Malcolm Gladwell zie www.gladwell.com. Zie ook diverse YouTube-filmpjes.
- 2 Philip Ball, *Critical mass. How one thing leads to another*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2004.
- 3 Jaap van Duijn, *De groei voorbij. Over de economische toekomst van Nederland na de booming*

Tegelijk ben ik het zeer met Finkelstein eens dat het goed is dat Gladwell allerlei veronderstellingen over succes kritisch toetst en een nieuwe synthese maakt op basis van bestaande theorieën. Dit sluit ook aan bij wat Paul Krugman, Nobelprijswinnaar en columnist, zegt over de huidige crisis: verheug je erin dat we dingen niet weten.⁵ Val niet terug op oude theorieën, zelfs niet op die van Keynes. We zitten in een nieuwe situatie. Hoe beangstigend ook, dat geeft vrijheid. Vrijheid om alles te onderzoeken en opnieuw te beschouwen. Het werk van Gladwell geeft aan dat veel christendemocratische uitgangspunten relevant zijn voor de discussie van nu, zeker als het gaat om onderwijs en jeugdzorg. De accenten die christendemocraten leggen op gemeenschapsdenken en deugden als hard werk sluiten naadloos aan. Het zou helemaal niet verkeerd zijn om mede op basis van Gladwells ideeën te komen tot concrete voorstellen voor het verkiezingsprogramma. Kortere schoolvakanties en de herintroductie van lessen op zaterdag bijvoorbeeld. Op basis van Gladwells gedachtegoed moet de urennorm omhoog. Maar laten we beginnen met de confrontatie van zijn ideeën en het christendemocratische gedachtegoed. Zijn soepele, enthousiasmerende stijl van schrijven en zijn analyse kunnen helpen bij de formulering en actualisering van het christendemocratische verhaal voor de toekomst. Het start met er keihard aan werken. Heerlijk.

nineties. Amsterdam: De Bezige Bij, 2008. Zie ook de bespreking in CDV Zomer 2008.

- 4 Daniel Finkelstein, 'Better services without reform? It's just a con. This is a time for creative innovation, not the rigid belief that statistics can show us all the answers to our problems', *The Times*, 3 december 2008.
- 5 Paul Krugman, *The New York Times*, 2008.

Wim Huppés

We zijn de klos! Onze zorg kan beter en goedkoper

Veen Magazines | 2008 | 208 pp. | € 19,95 | ISBN 9789085711322

Jammerklacht over het Nederlandse zorgstelsel overtuigt niet

door *Raymond Gradus*

Directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

In de zomer van 2008 verscheen het boek *We zijn de klos!* van Wim Huppés. Vanuit zijn ervaring als internist en organisatie-deskundige en vooral vanuit zijn ervaring als ex-patiënt van een levensbedreigende ziekte en geëxperimenteer met alternatieve geneeswijzen schrijft betrokkene met veel verstand van zaken over de Nederlandse gezondheidszorg. Zeker de inleiding van Huppés prikkelt tot lezing. Hij beschrijft hoe de zorgsector verstrikt is geraakt in een doolhof van regels en wordt geconfronteerd met een lappendeken van adviesorganen en belangenorganisaties. Hij bepleit een zorgstelsel dat efficiënter en voordeliger is. In een aantal hoofdstukken geeft hij aan hoe hij tot een paradigmaverandering wil komen. Centraal daarbij staat de zorgconsument, die heel goed eigen keuzes kan maken en daarmee innovatie zal stimuleren. Specifiek

gaat hij in op het systeem van de goedkeuring van medicijnen. Hij bepleit dat medicijnen sneller worden toegelaten, zodat hun werking in de praktijk kan worden getoetst. Zijn redeneringen worden onderbouwd met een groot aantal vooral Amerikaanse studies en ondersteund door tal van figuren.

Zeer kritisch is Huppés over de recente wijzigingen in het Nederlandse zorgstelsel. Dat roept wel vraagtekens op. Uit tal van internationale vergelijkingen blijkt immers dat het Nederlandse zorgstelsel goed aangeschreven staat, en ook de recente beleidswijzigingen kunnen volgens velen de toets der kritiek doorstaan. Het Nederlandse gezondheidszorgsysteem wordt hoog gewaardeerd door de Nederlandse burger, ook in vergelijking met de waardering in andere westerse landen. Uit onderzoek van Richard Grol en Marjan Faber blijkt dat de Nederlander tevreden is over de kwaliteit van de zorg, de betaalbaarheid en het functioneren van het stelsel.¹ Onderzoek van Harris Interactive naar 'health care systems in ten developed countries' laat zien dat 42% van de Nederlanders de gezondheidszorg als 'goed werkend' beschouwt, een veel hoger percentage dan

B
O
E
K
E
N

in de andere onderzochte landen. Nederland heeft dus het populairste zorgstelsel.² Het is daarom de vraag waarom de conclusies van Huppes zo diametraal anders zijn, maar hij weet ze niet overtuigend te onderbouwen.

Bijvoorbeeld als het gaat om de onderbouwing dat de zorg veel goedkoper kan worden. Bij de toelating van nieuwe geneesmiddelen wordt niet onderbouwd welke medicijnen overbodig worden. Met nieuwe medicijnen is niets mis, maar de ervaring leert dat dit niet automatisch tot kostenbesparingen leidt, omdat nieuw aanbod ook nieuwe vraag schept.

Ook de vergelijking met de zorgsystemen in Costa Rica en Cuba is weinig overtuigend. De suggestie dat het veel goedkopere zorgsysteem in deze landen ongeveer hetzelfde niveau aan levensverwachting oplevert is mijns inziens enigszins misleidend. Onduidelijk is of bijvoorbeeld gecorrigeerd is voor de leeftijdsopbouw van de bevolking en de recente forse verhoging van de levensverwachting door het CBS. Essentiëler is dat een vergelijking puur op levensverwachting exogene factoren als demografie, klimaat en verstedelijking veronachtzaamt en andere outputfactoren, zoals de mogelijkheden tot actieve participatie en de kwaliteit van leven, miskent.

Mijn grootste bezwaar tegen het boek is dat Huppes vooral eigen frustratie van zich af lijkt te willen schrijven. Hij slaagt er daardoor niet in de zaken in een breder perspectief te zien. Dat blijkt bijvoorbeeld uit zijn pleidooi voor een kortere toelatingsprocedure voor medicijnen. Hierbij moet een afweging worden gemaakt tussen de belangen van de patiënt, die vaak niets te verliezen heeft en de laatste strohalm wil grijpen, en de belangen van de samenleving, die gebaat is bij een zorgvuldige registratieprocedure. Geneesmiddelen waarvan de werking door te weinig onderzoek niet volledig vaststaat,

bieden patiënten valse hoop, en onverwachte bijwerkingen kunnen zelfs gezondheidsrisico's met zich meebrengen. Bovendien zullen patiënten minder snel geneigd zijn om mee te werken aan uitgekende onderzoeksprotocollen, als zij ook kunnen kiezen voor experimentele middelen waarmee hun ziekte wellicht sneller genezen kan worden; dit zal ten koste gaan van de zorgvuldigheid bij het testen van medicijnen. Huppes gaat op deze maatschappelijke aspecten niet in; het lijkt erop dat zijn blik beperkt is doordat hem ooit, op een moment dat hij er voordeel van had kunnen hebben, de toegang tot experimentele behandelmethoden is ontzegd.

De auteur schiet helemaal door als hij stelt dat 'de minister [van Volksgezondheid] lijkt op Breznev, die in het oude communistische Rusland riep dat de kwaliteit van de tractorfabrieken omhoog moest, maar niets aan het stelsel wilde veranderen. In het Westen lachten we daar indertijd om' (p. 149). Ook de vorige minister heeft niets goed gedaan. De auteur lijkt daarbij voorbij te gaan aan het feit dat juist de door het kabinet-Balkenende II op 1 januari 2006 ingevoerde basisverzekering de positie van de burger heeft versterkt. In tegenstelling tot daarvoor en tot het AWBZ-stelsel is de curatieve zorg nu gebaseerd op keuzevrijheid van verzekeraar en zorgaanbieder. De inkomenspolitiek is buiten de zorgverzekeringswet gebracht en er lijkt een schone taak voor de christendemocraten weggelegd om dit aspect te bewaken. Er zijn onmiskenbaar nog veel verbeteringen nodig, opdat er meer ruimte komt voor de mogelijkheden die het nieuwe stelsel biedt. Cruciaal daarbij is dat het vereveningssysteem in de zorgverzekeringswet (zvw) moet worden geperfectioneerd, zodat de huidige nacalculaties niet meer nodig zijn. Huppes heeft beslist gelijk als hij zegt dat preventie een grotere rol kan krijgen in dit nieuwe stelsel en dat de belangenorga-

nisaties soms wel erg invloed hebben, maar het is juist de huidige minister die daartoe enkele goede aanzetten heeft gegeven. Hem

*Het was beter geweest
als hij zich had beperkt
tot het vertellen van zijn
levensverhaal, en de semi-
intellectuele saus achterwege
had gelaten*

wegzetten als een oude communist geeft daarom geen pas.

Dit brengt mij bij een meer algemeen punt. Meningingen en feiten lopen in dit boek door elkaar heen. Hoewel Hupples geprobeerd heeft zijn boek wetenschappelijk te onderbouwen, lijkt toch de frustratie over

het hem aangedane onrecht de overhand te hebben gekregen. Dit wordt geïllustreerd door het veelvuldig gebruik van de ik-vorm. Het was beter geweest als hij zich had beperkt tot het vertellen van zijn levensverhaal, en de semi-intellectuele saus achterwege had gelaten. Semi-intellectueel, want bij de vele citaten uit Amerikaanse studies wordt maar weinig moeite gedaan om deze studies in de Nederlandse context te plaatsen en daarmee te relativiseren.

In feite zijn de ideeën van Hupples niet slecht: wellicht zijn de huidige procedures voor de registratie van medicijnen voor verbetering vatbaar, en kunnen er regels worden gemaakt die de procedure bespoedigen zonder de zorgvuldigheid geweld aan te doen. Het indammen van onnodige bureaucratie verdient zeer zeker de aandacht. Deze ideeën worden echter overstemd door zijn klaagzang over zijn persoonlijk leed. Een gemiste kans.

Noten

- 1 Richard Grol en Marjan Faber, *2007 Commonwealth Fund International Health Policy Survey. Onderzoek onder consumenten en patiënten in 7 landen*. Nijmegen: Centre for Quality of Care Research (woc)/UMC St. Radboud, 2007.
- 2 Zie http://www.harrisinteractive.com/harris_poll/index.asp?PID=927.

Frédéric Lenoir
De filosofie van Christus

Uitgeverij Ten Have | 2008 | 262 pp. | € 19,90 | ISBN 9789079001132

Het onzichtbare christendom is wat ons rest...

door *Paul van Geest*

Hoogleraar patristiek aan de Universiteit van Tilburg en de Vrije Universiteit Amsterdam en lid van de redactie van CDV.

Frédéric Lenoir (1962) is vooral bekend geworden als schrijver van historische romans. Zijn werk werd vertaald in vijftientig talen en in 2006 ging zijn boekje *Mon Dieu... pourquoi?*, dat hij samen met Abbé Pierre schreef, maar liefst 250.000 keer over de toonbank. Daarnaast is Lenoir als godsdiensthistoricus en filosoof verbonden aan de *École des hautes études et sciences sociales* (EHESS). Hij is bovendien hoofdredacteur van het tijdschrift *Le Monde des religions*. Met recht kan hij een invloedrijke denker in het Frankrijk van de eenentwintigste eeuw worden genoemd.

Aan het einde van 2007 publiceerde hij de populairwetenschappelijke studie *Le Christ philosophe*. Vorig jaar verscheen de Nederlandse vertaling van de hand van Vanno Jobse. In zijn inleiding beschrijft Lenoir zijn ontdekking van het christendom op 19-jarige leeftijd. Het evangelie van Johannes deed

hem overweldigend beseffen dat de boodschap van Christus door de diepgang en menselijkheid die erin doorklonk zó universeel was, dat het de historische en culturele kaders waarin deze in eerste instantie werd uitgedragen, potentieel ver overschreed.¹

Uit deze intellectuele (?) omkeer zijn drie fundamentele inzichten voortgekomen, die aan de basis liggen van *Le Christ philosophe*.

Ten eerste. In de oorspronkelijke, universele en revolutionaire boodschap van Jezus Christus liggen ongeëvenaarde hoge doelen besloten. De gelijkheid tussen mensen en volken, de individuele vrijheid, emancipatie van de vrouw, sociale rechtvaardigheid, scheiding van kerk en staat, geweldloosheid en naastenliefde waren in zijn tijd bij Joden en Grieken niet vanzelfsprekend. Een essentieel element van de *révolution christique* is dat mensen hun waardigheid en vrijheid vinden in onderlinge solidariteit ('heb uw naaste lief als uzelf'). Ieder mens is kind van dezelfde Vader en mensen zijn één in Christus.² Dit idee van de naastenliefde was volgens Lenoir in Jezus' tijd het minst ontwikkeld en betekende daarom een enorme stap voorwaarts in het beschavingsproces.

Ten tweede. Juist omdat Christus' boodschap zo ongeëvenaard was, zijn de kerkelijke instituties op essentiële punten in woord en daad vervreemd geraakt van de evangelische waarden die Christus verkondigde. *Corruptio optimi pessima*: de corruptie van het beste leidt tot het slechtste. Deze ontarding van het christendom begon volgens Lenoir al met de door keizer Constantijn bevorderde expansie van de kerk, die bijvoorbeeld gepaard ging met oorlogen om de grenzen van het rijk te beschermen. Deze gedachte is overigens niet nieuw; dat de geschiedenis tekenen van verval vertoont is een idee dat al ver voor de reformatie in de middeleeuwse hervormingsbewegingen aangehangen werd. Ook bij Nietzsche vinden we dit idee terug. Introspectie, waartoe juist de redelijke mens steeds meer in staat was, leidde volgens Nietzsche tot het failliet van het christendom, omdat nu pas echt duidelijk werd hoe hoog de idealen van Christus waren en hoezeer de kerkelijke instituties faalden volgens de christelijke waarden te leven.

Ten derde. De boodschap van Christus is 'ontsnapt' uit de kerkelijke instituties en gemeenschappen en is in een minder kerkelijk geïnstitutionaliseerde vorm in de moderne wereld aan te treffen. Lenoir stelt dat de 'filosofie van Christus', zijn meest fundamentele ethische leer, de mensheid op een gegeven moment niet meer bereikte door de deur van de kerk, maar door het raam van het humanisme, de renaissance, de reformatie en de verlichting. Christus' Geest waait waarheen zij wil. Humanisten als Petrarca (†1374), Pico della Mirandola (†1494) en Erasmus (†1536) zagen in hun streven de mens centraal te stellen de menselijke vrijheid, waardigheid en kenvermogens nog respectievelijk als intrinsiek aan het christendom, als cadeau van God en als voortkomend uit het evangelie. Maar voor Erasmus was de bevrijding van

de religieuze autoriteiten die deze vrijheid aantastte al inherent aan het christelijke humanisme, dat de autonomie van individu wilde waarborgen. De reformatie wordt door Lenoir gezien als de eerste grote beweging die in de moderne tijd de Kerk met haar tegenstrijdigheden confronteert. Grote affiniteit betoont hij met de achttiende-eeuwse verlichtingsfilosofen. Zij lieten zich enerzijds leiden door hun geloof in een Op-perwezen en wilden geïnspireerd zijn door een op Christus geënte universele ethiek van vrijheid, gelijkheid en broederschap. Maar anderzijds waren zij gekant tegen het instituut van de katholieke kerk, omdat zij staatsstructuren niet verankerd wilden zien in een heteronomie van goddelijke wetten of in een kerkelijke traditie die niet door de kritische rede is getoetst. Hier wordt de 'ontsnapping' van de boodschap van Christus pas goed duidelijk. Feitelijk schaaft Lenoir zich in *Le Christ philosophe* in deze traditie. Met grote empathie schrijft hij dat Voltaire de katholieke, apostolische en Romeinse godsdienst met alle ceremonies en dogma's tegengesteld zag aan de religie van Jezus.

In de zeventiende eeuw raakten geloof en rede dus ontkoppeld. In de negentiende eeuw werden zij door Comte, Feuerbach, Freud en Marx zelfs tegen elkaar 'uitgespeeld'. De maatschappij 'emancipeerde' zich ten opzichte van de religie. Maar dat neemt niet weg dat volgens Lenoir de scheiding tussen kerk en staat, de mensenrechten, geloofsvrijheid en andere waarden die vanaf de renaissance zijn ingevoerd impliciet of expliciet geïnspireerd zijn door de oorspronkelijke boodschap van het evangelie. Zelfs het vooruitgangdenken is te herleiden tot de beleving van de geschiedenis als heilsgeschiedenis en tot het chiliasme – de leer over het vrederijk van duizend jaar. En zelfs de rationalisering, door Max Weber als de belangrijkste drijfveer van het

westerse modernisme gezien, is te danken aan het jodendom en christendom, omdat in deze religies niet een irrationele magiër de band met de natuur bestendigde, maar de profeet de wereld als een op betekenisvolle wijze geordend geheel duidde.

De ironie van de geschiedenis is dus volgens Lenoir dat de christelijke theologie juist de notie van de menselijke persoon heeft bedacht die tegenwoordig op een areligieuze manier begrepen wordt. Het spreken over onvervreemdbare rechten, absolute waardigheid of de onschendbare waarde van de menselijke persoon, gebeurt nu zonder verwijzing naar God en wordt geschraagd door de rede, niet door het geloof. Maar de ideeën die in dit spreken vervat worden zijn alle te herleiden tot het inzicht van Christus dat de mens, kind en evenbeeld van God, oneindig waardevol is in zijn individualiteit en de rede bij uitstek een goddelijk-menselijke eigenschap is.

Aan het einde van zijn boek onderkent Lenoir dat het christendom beïnvloed is door Grieks en Joods gedachtegoed. Niettemin ziet hij het christendom als ijkpunt voor de maatschappij in Europa en de VS. Niet alleen in taal, tijdsberekening of cultuur, maar ook in haar ideologische grondslag

*De tijden zijn veel christelijker
dan ze lijken*

betoont zich de westerse samenleving met haar zorg om de menselijke waardigheid en autonomie en mensenrechten fundamenteel christelijk. Wat mensen die allergisch zijn voor de kerk met belijdende, kerkgaande christenen gemeen hebben is dat zij allen erfgenaam zijn van een christelijk Europa. Nietzsche was dan wel de meester van de

deconstructie, maar, aldus Lenoir, hij stelde verder niets coherenters voor om moraal van het christendom die hij aan de kaak stelt te vervangen. Door het afbrokkelen van de kerk als instituut weten jongeren echter niet meer aan wie ze hun erfenis van waarden te danken hebben. De tijden zijn dus veel christelijker dan ze lijken. Een 'onzichtbaar christendom' is wat ons zal resten.

* * *

Het uitgangspunt van Lenoir is gelukkig niet alléén het naïeve vooruitgangdenken, waarin de Kerk met haar initiatieven tot de kruistochten of de inquisitie tot de duistere perioden van de geschiedenis wordt gerekend, en de renaissance en verlichting als opmaat worden beschouwd tot de staat van verlossing waarin wij ons dan nu toch zouden moeten bevinden. Lenoir stipt zelfs kort de donkere consequenties aan van de verlichte gedachte dat de mensheid de schepping en de natuur kan domineren. Summier schetst hij ook de grote humanitaire verdiensten van kloosterlingen met hun zorg voor onderwijs en wetenschap, zieken en armen. Kort bespreekt hij verder het monnikendom als levensvorm waarin de evangelische waarden behouden blijven, de hervormingen van Cluny in de tiende en elfde eeuw en de hervormingsbeweging rond Bernardus van Clairvaux, Franciscus en Dominicus. En hoewel hij de praktijken in de kerk niet op de leer van Christus afgestemd acht, stelt hij vast dat het de verdienste van de kerk is dat het Woord van God deze tijd ingedragen is.

Evenals zijn weergave van bijvoorbeeld de geschiedenis van Jezus en de Jezus van de geschiedenis in het eerste hoofdstuk, is Lenoirs beschrijving van de grote lijnen in de geschiedenis meestal accuraat en verhelderend. Problematisch is soms echter dat hij zijn gegevens toch te veel in het procrustesbed van zijn drie grondinzichten

perst. Zo zijn de hervormingsbewegingen veel compacter beschreven dan de filosofen die de oorspronkelijke waarden van het christendom overdroegen met relativering van de kerkelijke instituties waardoor deze oorspronkelijk bemiddeld werd. Als Lenoir zich wat meer verdiept had in bijvoorbeeld het optreden van vrouwen als Catharina van Siena (†1380) of in de Europese laatmiddeleeuwse hervormingsbewegingen als de Moderne Devotie, dan was hem ongetwijfeld opgevallen dat de kritiek op de kerkelijke instituties en de terugkeer naar de waarden van het evangelie *binnen* de kerk veel diepgravender en structureler gestalte hebben gekregen dan hij nu suggereert. Het verlangen naar en het in praktijk brengen van de hervorming van de kerk *in capite et membris* (in hoofd en ledematen) is meer van alle tijden dan in Lenoirs boek naar voren komt.

Dat het streven zijn grondinzichten als legitiem te bewijzen ten koste gaat van zijn besef van de historische verhoudingen wordt het pijnlijkst duidelijk in het vierde hoofdstuk. Hierin verbindt Lenoir Augustinus' gedachten over de rechtvaardige oorlog en het legitieme gebruik van geweld naadloos met een verhandeling over de kruistochten en de inquisitie, meer dan duizend jaar later. Hij wekt de suggestie dat Augustinus — nota bene een bisschop van de katholieke minderheid in zijn regio — de logica op gang bracht die tot de kruistochten en de oprichting van de inquisitie leidde.³ De historische context waarin en doelstelling waarmee Augustinus de dwang aankaarte is hier behoorlijk veronachtzaamd. Dwang zag de kerkvader 'slechts' als eerste fase van een proces waarin uiteindelijk goed onderricht en liefdevolle bejegening van apostaten en schismatici de eenheid van de kerk, lichaam van Christus, dienden te herstellen. Natuurlijk hebben psycho- en sociopathologische factoren in later tijd geleid tot vormen van

georganiseerde onderdrukking door de kerk op basis van Augustinus' werken. Terecht omschrijft Lenoir deze als 'kerkelijke en politieke ramp'.⁴ Maar hij wekt de indruk dat Augustinus — en niet zijn minder goed-aardige interpretatoren in later tijd — het geweld van de inquisitie legitimeerde door de onmiddellijke verbinding van zijn relaas over Augustinus aan dat over de inquisitie. Hij suggereert zo onterecht dat verwording

Het probleem van dit boek is dat kerkelijke instituties te zeer vanuit een lineaire 'achteruitgangsgedachte' worden benaderd

en vervreemding van de evangelische idealen de constante is in de kerkgeschiedenis. Het probleem van dit boek is dus dat kerkelijke instituties te zeer vanuit een lineaire 'achteruitgangsgedachte' worden benaderd en niet vanuit een cyclisch tijdsbegrip waarin de golfbeweging deformatie-reformatie het aanzien van de kerk bepaalt.

Daarbij komt dat de historische werkelijkheid toch paradoxaler is dan Lenoir doet geloven. Hij ziet de kerk als de leverancier van alle normen en waarden die kenmerkend zijn voor de huidige westerse beschaving, maar koppelt deze soms al te zeer los van de leverancier: de kerken, de traditie. De historische werkelijkheid is paradoxaler omdat de individuele mens paradoxaler is. Was Pius IX echt alleen maar de paus die zich in de negentiende eeuw verzette tegen vrijheid van geweten en meningsuiting, de scheiding tussen kerk en staat, socialisme of protestantisme, vanuit de paranoïde gedachte dat de roomse kerk slachtoffer van een complot was?⁵ We zijn geneigd dat

te geloven op basis van Lenoirs karikatuur. Of belichaamde Pius IX ook de waarden die Lenoir zelf in verband brengt met de humanitaire verdiensten van de kerk, zoals de zorg voor armen en wezen? Uit Pius' biografie en van allerlei gevelstenen in Rome weten we dat ook dit een kant was van deze paus.

Desalniettemin heeft Lenoir een instructief en onderhoudend boek geschreven. Misschien is hij iets te zeer bepaald door het lineaire geschiedsdenken en zijn voorkeur voor de filosofen die wel in God geloofden maar de kerkelijke instituties ernstig relativerden. Maar van zijn boek gaat tegelijk een krachtig appel uit. Als de christenheid zich te zeer achter dogma's en in machtsstructuren verschuilt, terwijl de ethische waarden van het evangelie in het persoonlijke en gemeenschappelijke leven niet geïnternaliseerd worden, houden kerken op geloofwaardig te zijn of zelfs op te bestaan.

Zo omschrijft Lenoir terecht de wending die de rooms-katholieke kerk maakte na het Tweede Vaticaans Concilie en de herijking op het evangelie die vervolgens plaatsvond als een kans voor de kerk het christendom authentieker en minder onzichtbaar te doen zijn. Introspectie, waartoe juist de redelijke mens steeds meer in staat was, leidde volgens Nietzsche tot het failliet van het christendom. Hierdoor werd namelijk duidelijk hoe hoog de idealen van Christus waren en hoezeer de kerkelijke instituties faalden volgens de christelijke waarden te leven. Eigenlijk biedt deze gedachte, door Lenoir te berde gebracht, een prachtig uitgangspunt. Inkeer leert iemand, dat niet alleen de kerk maar ook hijzelf een levende paradox is, die niettemin goede vruchten kan voortbrengen in het streven naar een zo authentiek christelijk en integer mogelijk leven. Op een of andere manier draagt Lenoirs boek aan deze bewustwording bij.

Noten

- 1 p. 19.
- 2 Zie Gal. 3:28.
- 3 p. 137.
- 4 p. 139.
- 5 p. 200.

Edwina Hagen

'Een meer of min doodlyken haat.' Antipapisme en cultureel natiebeseft in Nederland rond 1800

Uitgeverij Vantilt | 2008 | 314 pp. | € 24,90 | ISBN 9789077503867

Kritisch zicht op drang tot uniformerende politiek in onzekere tijden

door *Arie Oostlander*

Oud-directeur Wetenschappelijk Instituut voor het CDA en oud-lid Europees Parlement.

Cultuurhistorica Edwina Hagen schetst in haar boek met de heftige titel *'Een meer of min doodlyken haat'* het ontstaan en de functie van het antipapisme. Zij behandelt de periode van ongeveer 1760 tot 1810. Dat was een roerige tijd: de Vierde Engelse Oorlog werd uitgevochten, de revoluties van de Patriotten tegen de Oranjeklanten vonden plaats, de stadhouder sloeg op de vlucht, de Bataafse Republiek werd gesticht, de Franse koning Lodewijk kwam en ging weer. Het top punt was de inlijving bij Frankrijk. Genoeg reden voor de bewoners van de Verenigde Nederlanden om zich bedreigd en onzeker te voelen. Wie kon je vertrouwen? Was er een Nederlandse natie? De Nederlanders gingen op zoek naar houvast, ze bouwden (of fantaseerden) een nationale identiteit. Is er een Nederlandse natie? En hoe typeer je die? Die vragen hingen een beetje in de lucht.

Nederlanders konden nostalgisch teruggrijpen op de Gouden Eeuw, waarin alles zoveel beter was. En de reformatie kon worden opgevat als een eigen vroege 'verlichting'. Zo werd een concept van de Nederlandse staat opgebouwd. In dat concept weerspiegelde zich, zo gaat dat, het zelfbeeld van degenen die daarmee bezig waren. De werkelijkheid was intussen anders. Er was een diversiteit aan identiteiten te zien. De toonaangevende kringen die de tijdschriften van die jaren volschreven, vonden dat vervelend. Dat waren mensen die zichzelf als de ware dragers van het (zelfgemaakte) Nederlandse natieconcept beschouwden, de Nederlandse burger.

* * *

'Burger' is een moreel en ideologisch geladen begrip. In het postrevolutionaire Frankrijk werd over 'burgerschap' druk gefilosofeerd. Wat was een ware *citoyen*? Daar gaat het bij Edwina Hagen ook over. De elite van die tijd beschouwde de burger zoals die zijn moest: een 'verlichte, gelovige, hoewel niet erg orthodoxe, protestant'. Dat was dus iemand die redelijkheid de voorrang gaf, vol ondernemingszin zat, een strikte scheiding

B
O
E
K
E
N

tussen kerk en staat voorstond, en niet geloofde op gezag. Zijn (algemeen christelijk) geloof was eerder iets van het innerlijk, en wars van uiterlijkheden en (rooms) bijgeloof. Dit was het eenheidsmodel van de burger. Het besef een 'verlichte' protestantse natie te zijn verdroeg de verscheidenheid aan identiteiten slecht; men verkoos 'eendracht boven geloofsverdeeldheid'. Deze slogan hoorde je van verlichte protestanten, die het burgerbegrip naar eigen beeld en gelijkenis invulden. Om mee te tellen moesten de anderen zich daaraan aanpassen. De grootste bevolkingsgroep die hierdoor werd geraakt was de katholieke. Katholieken die zich niet aanpasten aan dat burgerschap- en natiemodel werd verweten 'paaps' te zijn. Het antipapisme heeft dus alles te maken met het dogmatische streven naar een eenheidsnatie en een eenheidsburgerschap.

* * *

Het is leuk om te zien hoe begrippen als tolerantie en emancipatie in verlichte kringen functioneerden. Hun antipapisme was niet persoonlijk bedoeld. Als katholieken zich 'verlicht' gedroegen waren ze welkom in de club. De verlichte knuffelpaus, aldus Hagen, Clemens XIV, die de jezuïetenorde ophief, werd door de verlichte elites zeer gewaardeerd. Papisme had een wat abstracte betekenis. Je kon het als scheldwoord gebruiken voor iemand die niet 'verlicht' was. Men was tolerant tegenover personen, maar intolerant tegen levensovertuigingen die niet bij de norm pasten. Dat werd niet als zodanig onderkend. Iedere 'normale' burger werd immers geaccepteerd ongeacht zijn (verinnerlijkt) geloof. Toen dus in de Franse tijd een gelijke rechtspositie voor alle geloven werd ingesteld en de geprivilieerde positie van de gereformeerde of hervormde volkskerk formeel beëindigd werd, zagen de verlichte burgers dat als een triomf van hun tolerantie, die de basis van de katholieke

emancipatie zou zijn. Maar daarmee werden de katholieken in hun katholicisme nog lang niet aanvaard. Dat gold ook voor die andere

Emancipatie is niet zozeer het opklimmen van mensen op de sociaaleconomische ladder, maar de maatschappelijke aanvaarding van personen die niet passen in het burgermodel van de verlichten

onverlichte lieden: de orthodoxe protestanten. Die werden vermaand om geen verkapte papen te zijn. Veel later zou 'anders rooms' (AR) een scheldwoord voor antirevolutionairen worden.

* * *

Cultuurhistorica Hagen ziet wat de meeste sociologen vóór haar niet in de gaten hadden: emancipatie is niet zozeer het opklimmen van mensen op de sociaaleconomische ladder (wat wellicht voor de onderliggende sociaaleconomische klassen geldt) maar de maatschappelijke aanvaarding van personen die niet passen in het burgermodel van de verlichten. Eigenlijk gaat het daarbij niet om een 'dodelijke haat', zoals de titel vermeldt, maar om een beleefde neerbuigendheid. Het zoeken naar nationale identiteit kan gemakkelijk ontaarden in diskwalificatie van bevolkingsgroepen die van de 'norm' afwijken. We zien dat ook nu.

Pluralisme werd door de verlichten dan ook beschouwd als een ongewenst bijproduct van de reformatie en de opstand. Voor de katholieken gold bovendien dat zij loyaal waren aan een buitenlands staatshoofd, de

Paus. Konden dat wel betrouwbare Nederlandse burgers zijn?

Hagen analyseert de media van die tijd, zoals culturele tijdschriften, politiek-maatschappelijke commentaren en toneelstukken. Bij die laatste vielen de drakerige stukken op die het kloosterleven op de hak namen. De afschaffing van de contemplatieve ordes en de sluiting van de kloosters in het revolutionaire Frankrijk trokken hier uiteraard de aandacht en werden door de verlichte burgers geamuseerd bekeken. Hoewel het hier feitelijk om de strijd tussen katholieke kerk en de Franse staat ging, werden toch andere, economische redenen voor dit beleid opgegeven. De luie monnik met zijn bijgeloof moest maar verdwijnen en kiezen voor een nuttig, productief leven. Voor intolerantie tegen bepaalde groepen is altijd wel een 'redelijk' argument te vinden.

* * *

Diverse keren zijn er parallellen te vinden met hedendaagse verschijnselen. Het burgermodel is tegenwoordig wat vrijzinniger gekleurd dan rond 1800 het geval was. Nu gaat het om de afwijkende vreemdelingen

in ons land. Tolerant is de Nederlander doorgaans wel, maar dan vanuit de houding: 'Afhankelijk van de mate waarin jullie of de volgende generatie dat islamitisch geloof laten schieten komt het wel goed met jullie.' Het bezit van twee nationaliteiten wordt soms verdacht gevonden. Diversiteit staat ook nu haaks op het nationalisme. Mogelijk wordt dat sterker in de huidige onzekere tijden. Men voelt zich bedreigd, onder andere door de vreemdeling. Een pluralistische partij als het CDA, met zijn waardering voor de verscheidenheid aan inspiraties, heeft hierin een eigen richtinggevende rol. Nederland is mede door christendemocraten zo'n interessante, veelkleurige samenleving geworden. Dat vormen van nationalisme, die hiervan een eenheidsworst willen maken, bij ons niet passen spreekt voor zich. En van het idee van een standaard 'verlichte' burger, waarbij de anderen als achtergebleven afwijkingen worden gezien, hebben we, met een blik op de geschiedenis, ook schoon genoeg. Edwina Hagens studie biedt ons zo een verrassend relativerend zicht op sommige tendensen van vandaag.

B

O

E

K

E

N

* BEZINNING

---

door *Huub Beurskens*

Huub Beurskens (Tegelen 1950) studeerde aan de kunstacademie en is prozaschrijver, essayist en dichter. Hij was redacteur van *Het Moment* en *De Gids*. Hij vertaalde werk van onder meer Gottfried Benn, Georg Trakl, Nelly Sachs, Bodo Kirchhoff, William Carlos Williams en W.H. Auden. Voor zijn poëzie kreeg hij de Herman Gorterprijs, de Jan Campertprijs en de VSB Poëzieprijs. Recentelijk verschenen de verhalenbundel *De echoïst*, de roman *Kid* en de gedichtenbundel *Eigenlijk heb je alles al*.

De beste dokter

Natuur is de beste dokter staat op de vensterbloembak tegenover op tweehoog. De planten die er in de zomer in verdorden worden als hun aarde, nat en zwart. Dat bloeigele met gensterrode is zomaar een blad van vele

van een stadsbeuk in de regen. De trap was te smal voor de brancard, er moest een ladderwagen komen op een mooie julimorgen. Om halfnegen werd het raam vanbinnen opengeschoven en de bewoner eruit over

zijn spreuk geheven. Waar is al die tijd gebleven dat de planten geen water meer kregen? Dat de dood de natuur is die we erven, zou de nieuwe huurder

moeten schrijven. Maar de bloembak zal niet blijven. Men zal het raam lappen, de trap verven, de huur weer betalen en de dokter vergeten die nooit kan falen.